„A közvetítést tartottam az egyik legfontosabb teendőmnek."

Beszélgetés Kiss Gy. Csabával

Kiss Gy. Csaba 1968-ban végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, magyar és német szakon. 1968 és 1971 között a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpontban dolgozott tudományos gyakornokként, majd 1971 és 1974 között a Köznevelés *című lap munkatársa volt. 1974-től 1977-ig a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének aspiránsaként dolgozott, ezt követően az ELTE Kelet-Európai Irodalmak Kutatócsoportjának tagja lett. 1981-től ismét az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, ekkor már tudományos munkatársi rangban. 1986-tól a Magyarságtudományi Intézet tudományos főmunkatársa volt. 1992 és 1995 között a Közép-Európa Intézet igazgatójaként dolgozott, 1995 óta az ELTE Művelődéstörténeti Tanszékének docense. Magyarországi egyetemi oktatói tevékenysége mellett a Zágrábi Egyetem Hungarológiai Tanszékének magyar irodalmár vendégprofesszora. Több hazai folyóiratnál dolgozott, illetve dolgozik munkatársként* (Nagyvilág, Hitel, Protestáns Szemle, Riječ). *Munkásságában a közép-európai (elsősorban a lengyel és a szlovák) irodalom, valamint az említett térség és az ide köthető magyar kapcsolatok kaptak hangsúlyt.*

***VZs**: A hatvanas években egy fiatal hátizsákos nemzedék indult útnak világot látni. A vasfüggöny miatt nem Nyugat, hanem a „szocialista tábor" országai felé vették útjukat. Számosan az ekkor szerzett élmények hatására egy életre elkötelezték magukat valamely közép-európai nép történelme, kultúrája iránt. Ezek közé az utazók közé tartoztál Te is. Hogyan kezdődött?*

KGyCs: Elindultunk, ahogy mondod. Nem föltétlenül hátizsákkal... én például egy jókora sportszatyorral. Ez ugyanis kényelmesebb volt az autóstoppnál. Nehéz elhinni, hogy a jövő

nyáron ennek negyven éve lesz. Hozzátartozik persze, hogy akkoriban Nyugat felé a fiatalok előtt zárva voltak a sorompók, én egyszer még Jugoszláviába sem kaptam útlevelet. Gimnazistaként Párizsba vágyakoztam, évekig ott volt előttem az íróasztalon az Eiffel-torony képe. Párizsból végül Krakkó lett. Ezt, visszatekintve, nem sajnálom. Hiszen Lengyelországtól nemcsak új nyelvet és kultúrát kaptam – magyar–német szakos voltam, és franciául olvastam –, hanem egy olyan nézőpontot, ahonnan egészen más módon nézhettem és láthattam Magyarországot, a mi akkori jelenünket, kultúránkat és 20. századi történelmünket. Ma úgy mondanám, valamennyire átélhettem, megtapasztalhattam annak a közép-európai kulturális és mentális paradigmának a jellegzetességeit, amely máig foglalkoztat. Ha eljutok, akkor Párizsba, talán kint maradok, hiszen a hatvanas évek elején meglehetősen sivár volt itthon a szellemi élet, légszomjat érzett az ember, a szabadság hiányát. Lengyelországban jóval szabadabb volt a légkör, nyitottabbak voltak az emberek, a kávéházként működő sajtóklubokban nyugati újságokat lehetett olvasni, a dzsessznek, az absztrakt festészetnek nem kellett állandóan a tiltásokkal küzdenie... Divat volt a fiatalok között a hatvanas évek első felében Lengyelországba járni. Nekem ezek az utazások – mert ha tehettem, újra mentem – meghatározó élményeket adtak. Már az első stoppos úton elkezdtem lengyelül tanulni. Próbáltam utánozni, amit hallottam, kérdeztem a barátaimat, hogy mondják lengyelül. Mert az oroszt, magam is csak törtem, barátságtalanul fogadták, és elég furcsán beszélték a lengyel egyetemisták. Írott könyv, nyelvtan nélkül tanultam a lengyelt. Később aztán jártam a Lengyel Kulturális Központ nyelvtanfolyamára, ahol a zseniális Varsányi István tanított bennünket.

***VZs**: Úgy tudom, polgári családból származol, kaptál-e ösztönzést otthonról a lengyel kultúra, irodalom tanulmányozására? Szüleid nemzedékének lehettek tapasztalatai a második világháborús lengyel menekültekről, szóba került ez Nálatok otthon?*

KGyCs: A származáshoz annyi kiegészítést, hogy édesapám első nemzedékbeli budapesti és középosztályi, édesanyámnak az édesanyja született a fővárosban, szülei az iparos-kispolgári világhoz tartoztak. Amikor Lengyelországba készültem, akkor mesélt anyám a háború alatt szomszédunkban lakó lengyel testvérpárról, tőle hallottam először az „Isten, ki Lengyelhont..." kezdetű lengyel himnuszt. Ő még az iskolában tanulta. Ahogy elkezdődött az én lengyeljárásom, s Budapestre is eljött számos lengyel barátom, kiderült, hogy mennyire szereti nagyapám a lengyeleket, még Galíciában ismerhette meg őket az első világháborúban, később pedig a Tiszti Kaszinóban, ahol portás volt a második világháborús években. Az egyik lengyel menekült jó barátja volt, akiről sajnos nem tudok annál többet, hogy Vencelnek hívták.

VZs: *Hogyan fogadták az egyetemen a tanáraid, hogy érdeklődésed Lengyelország, illetve Közép-Európa felé fordult? Volt-e lehetőséged ilyen irányú tanulmányokra, esetleg specializációra, amely fölkeltette érdeklődésedet?*

KGyCs: Magyar – német szakos voltam. Irodalmi érdeklődésű. Eleinte csalódott voltam az egyetemen. Mindkét szakom viszonylag nagy szak volt, sokan jártak mindkettőre, nem találtam olyan tanárt, akit mesteremnek éreztem volna. Az első két évben nem sokat törődtem a tanulmányokkal, viszont rengeteget olvastam, magyarul, németül, franciául. Sok minden érdekelt, a 20. századi magyar irodalom, a francia egzisztencializmus, a történelem, a nemzetközi politika. 19 évesen természetesen lázadó szellem voltam, kerestem mindent, ami szemben áll a hivatalossal, a megállapodott értékekkel. A lengyel ügyet az első időben amolyan hobbinak tekintettem. Talán a második vagy harmadik lengyel úton elkértem krakkói barátaimtól gimnáziumi történelem- és irodalomkönyveiket. Ez volt a kezdet. Egyéni felfedezőút, mintha ebben is stoppos lettem volna. A magyarul olvasható irodalmi és történelmi áttekintések bántóan

sematikusak voltak. Bennük is a lázadókat, a kísérletezőket kerestem. Amikor Kovács Endre irodalomtörténetében azt olvastam, hogy Gombrowicz egzisztencialista, pesszimista író, rögtön kedvet kaptam hozzá. Ötödéves koromban már határozott célom volt magyar–lengyel irodalmi kapcsolatokkal foglalkozni. Az első feladatot Czine Mihály szemináriumán kaptam az *Eötvös Collegium*ban, ahová a határon túli magyar irodalomról tartott speciális kollégiumra nem egészen legálisan jártam. Az újabb magyar irodalmat tárgyaló hosszabb lengyel értekezést kellett bemutatni. Vidéki gyakorlaton, Kalocsán rágtam magam végig a dolgozaton, azután Kovács Istvánnal közösen írtunk róla ismertetést, és ez később megjelent a pécsi *Jelenkor*ban.

VZs: *Hogyan indultál el a pályádon?*

KGyCs: Hát ez hosszabb történet. Az egyetem befejezése után úgy éreztem, tanulnom kell még, ezért jó lehetőség volt számomra az első munkahely, a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, ahol dokumentációs munkát végeztem, elsősorban lengyel szakirodalommal dolgoztam. 1970 nyarán kimehettem Varsóba nyári egyetemre. A hetvenes évek elejétől rendszeresen megjelentek írásaim az irodalmi folyóiratokban, könyvismertetések, kritikák, tájékoztató írások a lengyel és a szlovák irodalmi művekről. Közben – némi 68-as ösztönzésre is – elkezdtem szlovákul tanulni. Módszeresen végigtanulmányoztam az előttünk járó nemzedék, irodalomtörténészek, történészek munkáit Közép-Európáról, többüket személyesen is megismertem. Hosszú volna a névsor, csak néhányukat említem: Gál István, Hadrovics László, Kovács Endre, Dobossy László, Szalatnai Rezső, Kemény G. Gábor, Csuka Zoltán, Sziklay László, aki később aspiránsvezetőm lett. A komparatisztika tipológiai szemlélete, az irodalmi jelenségek összehasonlító vizsgálata nyitott számomra új perspektívát. Amikor 1974 szeptemberétől aspiráns (ez a státus hasonlít némiképpen a mai doktoranduszokéra) lettem az MTA Irodalomtudományi Intézetében, a két

világháború közötti magyar és lengyel regény párhuzamaival kezdtem foglalkozni. A Ménesi útról föltétlenül kell mondani néhány szót. Nagyszerű szellemi műhely volt, egyfajta sziget a diktatúra szigorúan ellenőrzött humán tudományos életében, kitűnő könyvtárral, színes egyéniségekkel, akik közül néhányat – eretnek nézeteik miatt – nem engedtek egyetemi katedra közelébe. Nem túlzás talán azt mondani, hogy az *Eötvös Collegium* történelmi falai között legális keretek között ellenzéki szellő, szélnek azért nem lehet nevezni, fújdogált...

VZs: *A második világháború után lett általános a kétpólusú Európa képe. A tudományos életben nálunk ez lett az ötvenes évektől a kötelező szemlélet. Ebben a felosztásban a kontinens középső része sajátosságaival együtt elsikkadt. Hogyan jelent meg ismét Közép-Európa fogalma a későbbi időben? Hogyan történt ez Lengyelországban vagy Csehszlovákiában?*

KGyCs: Lengyelországban és Csehszlovákiában a szellemi élet sokáig ódzkodott Közép-Európától. A szemükben ugyanis ez a Naumann-féle *Mitteleuropá*val volt egyenlő, és úgy érezték, veszélyezteti azt, amit országuk a második világháború után kapott. Volt viszont Párizsban egy lengyel folyóirat, *Kultura* címmel jelent meg, idehaza is nagy hatása volt, bár a vámosok rendre elkobozták, szóval ez a lap következetesen képviselte a lengyelek és szomszédaik közös történelmi hagyományait. A hetvenes évek végére a lengyel szellemi elitben kezdett formálódni a közép-európai tájékozódás szükségességének a gondolata. A cseheknél és a szlovákoknál csak az illegális kiadványokban történhetett meg, és persze 1989 után.
A kétpólusú Európa képét sajnos a Nyugat is elfogadta már Teheránban és Jaltában, a mi országainkat átengedték a szovjet érdekszférába, különösen Lengyelország esete bizonyítja Anglia és az Egyesült Államok cinizmusát, hiszen a második világháborúba tulajdonképpen Lengyelország szuverenitását megvédendő léptek be. Nos, Közép-Európa a mi nemzedékünk számára Kelet-Közép-Európával volt egyenlő, azokkal az or-

országokkal, amelyek a szovjet birodalom függésében éltek, és hasonló volt a múltjuk. Ez volt a Németh László-i „tejtestvérek" világa. Szegeden a *Tiszatáj* című folyóirat adott helyet a hetvenes évek elejétől a térséggel foglalkozó fiatal irodalomtörténészek, műfordítók, történészek írásainak. Az irodalmi, művelődési kapcsolatokról és párhuzamokról írtunk, jó iskola és műhely volt ez a folyóirat nekünk, ha nem egy dolgozatunkba belevágott is a cenzúra ollója, vagy fegyelmit, megrovást kapott egyik-másik számért miattunk a szerkesztőség. Nagyképűség nélkül mondhatom, mi itt előbb újra felfedeztük Közép-Európát, mint Milan Kundera, akinek emlékezetes írása 1983-ban elindította a mi térségünk iránti európai érdeklődés újabb hullámát.

VZs: *Milyen formái léteztek az információáramlásnak a hatvanas-nyolcvanas években a közép-európai országok szellemi és tudományos életének képviselői között?*

KGyCs: Sokat lehetne erről beszélni. Léteztek egyrészt az egyes hasonló profilú intézmények (akadémia, kutatóintézetek, egyetemek, szerkesztőségek) közötti kapcsolatok, ami nem volt mindig formális és felületes. A lengyel társadalomtudományok jelentették sok tekintetben az előőrsöt, hiszen ott nem kellett a kutatóknak pro forma szerint sem marxistának lenniük. Ezek a partnerkapcsolatok sok értékes információt továbbítottak és értékes eredményekhez vezettek. Kialakultak természetesen személyes kapcsolatok is, hiszen viszonylag könnyen lehetett ösztöndíjat, tanulmányutat szerezni az ún. szocialista országokba. Számos alkalommal jártam rövidebb-hosszabb tanulmányúton Csehszlovákiában és Lengyelországban. Megismerhette az ember az ún. tűrt vagy tiltott kategóriába tartozó értelmiségieket. Nekem nagyon sok ösztönzést adott a lengyel tudományos és irodalmi élet, nem egy nyugati gondolkodót, tudóst én lengyelül ismertem meg. Szlovákiából szintén fontos tapasztalatokat hozhattam haza, csak az összehasonlító iroda-

lomtudomány nemzetközileg elismert művelőjét, Dionyz Durisint említem közülük.
Az én munkámban is igen fontos volt a közvetítés. Ez bizonyos fokig csapatmunka, eltűnik belőle az utókor előtt a szervező. Folyóiratszámokat állítottam össze, szépirodalmi válogatásokat készítettem, éveken keresztül a *Nagyvilág* című folyóirat egyik rovatvezetője voltam, tanulmánykötéteket szerkesztettem. Hogy megismerjük a szomszédok kultúráját, gondolatvilágát. Írókat, tudósokat hívtunk Budapestre, hol több, hol kevesebb sikerrel. Mert internacionalizmus ide, internacionalizmus oda, nem szerették, ha valaki komolyan gondolja a szomszéd népekkel a szellemi együttműködést. Már a nyolcvanas évek elején történt, hogy a Kossuth Klubban szerettem volna kerekasztal-sorozatot szervezni *Szomszédaink – előítéleteink* címmel, a legfelsőbb helyen, vagyis a pártközpontban állították le a szervezést. Ez esetben nem, máskor azért sikerült átjátszani a cenzúrát, a politikai kontrollt. 1988-ban például nemzetközi konferenciát szerveztünk, Lengyelországon kívül az elsőt, Stanisław Vincenz életművéről az Irodalomtudományi Intézetben, s hiába hívták a résztvevőket, nem mentünk el a budapesti Lengyel Kultúra Házába, mert érvényesnek tartottuk a Jaruzelski-junta intézményeinek a bojkottját. Részem lehetett benne, s nagyon örültem annak, hogy a Bethlen Gábor Alapítvány első díjait Zbigniew Herbert lengyel költőnek és Bohumil Hrabal cseh írónak adta. A közvetítést tartottam az egyik legfontosabb teendőmnek.

VZs: *Első igazgatója voltál a Közép-Európa Intézetnek, amely 1990 után a térség kutatásának egyik első hazai műhelye volt. Hogyan sikerült létre hozni ezt az intézményt, és mi volt a fő profilja?*

KGyCs: Az Antall-kormány kezdeményezésére jött létre a Teleki László Alapítvány, nem teljesen új beruházásként, hiszen a korábbi Külügyi Intézet és a Magyarságkutató Intézet került át ebbe a közalapítványi keretbe. 1986-tól az Országos Széchényi

Könyvtárhoz lazán kapcsolódó Magyarságkutató Intézetben (eleinte csak Csoport néven) dolgoztam, 1992-ben pályázat útján kaptam igazgatói megbízást. A Közép-Európa Intézetben a határon túli magyarság, a közép-európai térség komplex, interdiszciplináris kutatása folyt az én időmben. Sok fontos kezdeményezést indítottunk el, ám elég korlátozott lehetőségeim voltak, mint igazgatónak, az alapítvány például nem biztosított anyagi hátteret egy intézeti periodika megjelentetésére. Három évre szólt a megbízatásom, néhány hónappal meghosszabbítva töltöttem ki ezt az időt.

VZs: *Ezután egyetemi oktatóként folytattad, s jelenleg az ELTE Művelődéstörténeti Tanszékén vezeted be az ifjú nemzedék tagjait térségünk múltjának a titkaiba. Komoly problémának látom, hogy a hatvanas években indult „nagy generáció" és a mai fiatal nemzedék között meglehetősen széles űr tátong. Van-e utánpótlása ennek a területnek? Az Európai Unióhoz való csatlakozás idején a nemzeti és etnikai kisebbségek kutatásához mintha elegendő volna angolul tudni, és felesleges egy bonyolultnak látszó szláv nyelvvel bibelődni. Milyennek látod a Közép-Európa-kutatás mai helyzetét?*

KGyCs: A „nagy generáció" kifejezést, remélem, iróniával mondtad, mert én így értem. Én nem érzem a nemzedékek közötti szakadékot, mindenesetre igen fontosnak tartom, hogy az idősebbek vállalják a „fölvezetés" teendőit, kapcsolati tőke átadását. Általában véve Közép-Európát tekintve nem vagyok optimista, a magyar szemléletből hiányzik a szomszéd világ ismerete, mint ahogy hiányzott száz vagy százötven éve. Hiányzik a politikusokéból, a médiumokéból, a tankönyvekből. Nyugatra nézünk, szemellenző van rajtunk. Tavaly az országos tudományos diákkör kari selejtezőjén egy kolleginával beszélgettem, aki Jugoszlávia fölbomlásáról készített dolgozatot, kérdeztem tőle, melyik délszláv nyelven olvas. Egyiken sem, volt a válasz. Nincs presztízse ezeknek a nyelveknek, kultúráknak. Hazánk jelenleg hét országgal szomszédos, közülük öt

szláv nyelvű. A mi térségünkben kulcsszerepe volt a nyelvnek a nemzetté válás folyamatában, angolul nem lehet közel férni hozzájuk. A Közép-Európa-kutatás helyzetét mérsékelt borúlátással szemlélem. Vannak értékes eredmények, néhány jó műhely, áldozatkész fiatal kutatók. De gyakran csak marginális helyzetben. A szlavisztika számos helyen már-már lenézett tudományágnak számít. Nem érkeznek meg nagykönyvtárainkba sem a legfontosabb lengyel, szlovák, horvát stb. kiadványok. Káros illúzió manapság, hogy mi szinte nyugati országnak látjuk magunkat, s mintha a környező szláv és nem-szláv világ a tegnaphoz, a kommunista korszakhoz tartoznék.
Visszatérvén egyéni pályámhoz, már 94-ben hívtak a Miskolci Egyetem új bölcsészkarára, ahol azután négy évig tanítottam a világirodalom keretében a nyugati szláv irodalmak történetét, 1995 májusában pedig az ELTE docense lettem. Egy olyan tanszéken, amely egy kissé különbözik a többi történelem tanszéktől interdiszciplináris jellege miatt. Vagyis nem csak történészek vannak a kollégák között. Saját kutatásaim, akár a közép-európai nemzeti szimbólumokra, akár a magyar-szlovák kulturális szimbiózis jelenségeire gondolok, szintén ilyen köztes jellegűek, mert az irodalomtörténet, a történetírás és a kulturális antropológia ismereteire és módszereire is szükség van vizsgálatukhoz.

***VZs**: Jelenleg egy szomszédos ország fővárosában, Zágrábban vagy vendégprofesszor. Befejezésül erről kérdezlek, horvátországi tapasztalataidról, munkádról.*

KGyCs: Kissé a véletlennek is köszönhető, hogy 1999 őszétől elkezdtem tanítani a Zágrábi Egyetem nemrégen újjászervezett Hungarológiai Tanszékén. Kihívás ez a munka, érezhet benne az emberi hivatást, hiszen hallgatóink 90 százaléka sült horvát, aki ott kezdi ismerkedését magával a nyelvvel is. Jelentős az érdeklődés a hungarológia iránt, több mint nyolcvan fő a hallgatóink száma. Megszülettek már az első szakdolgozatok nyelvészetből és irodalomból. A hungarológiai kutatásban szintén

megtette tanszékünk az első lépést, impozáns kétnyelvű évkönyvet jelentettünk meg tavaly a történelmi magyar-horvát állami unió kezdetének 900. évfordulója alkalmából. Ezekben a napokban pedig egy művelődéstörténeti konferencia szervezésében vagyok nyakig benne. A zágrábi hungarológia, az ELTE művelődéstörténeti tanszéke és a Fiumei Egyetem kroatisztikai intézete közösen rendez október 3-án és 4-én egy tudományos konferenciát Fiumében (Rijeka, HR) a város magyar művelődési kapcsolatairól.

(készítette: Vesztróczy Zsolt)

Fundarek Anna

Pálffy Pál építkezései

„A Pálffyak előkelő palotája a legkiemelkedőbb helyen áll. Az építési telek három részre van osztva. Az első részben a bejárattól balra a gazdasági épületek és a hivatalnokok irodái helyezkednek el. Onnan jobbra kapu vezet át a második, még nagyobb részbe, amely több udvarból áll, és ahol a pincék, szobák és a hálószobák vannak. A homlokzat a kertre néz. A termek és a szobák sorban egymás után következnek. Az épület keleti része nem csak terjedelmével ragadja meg a néző figyelmét. A legjobban az egyik falmélyedés freskója tetszett, melyen élők és holtak tarka sokasága néz le egy teraszról az alattvalókra. Jobbkéz felől a termeket szintén embereket és állatokat ábrázoló képek sokaságával díszítették ki."[1]

Bél Mátyás leírásából látszik, hogy a pozsonyi Pálffy palota impozáns épülete még mindig, egy évszázaddal később is, a város fő nevezetességei közé tartozott. Ortvay Tivadar a huszadik század elején már sokkal szomorúbb képet fest a palotáról olvasóinak: *„A palota kápolnája s többi földszintes szép helyisége ma istállókul szolgál, első emeleti dísztermeit katonai laktanyákká alakították át. Pincehelyiségei, kavics-mozaikkal díszítve, azonkép az egykori főúri módra vallanak. Az egykori, nyilván téli kertül szolgált nagy teremsorozat eredeti jellegéből ki van vetkőztetve, s részben a katonai helyőrség börtönhelyiségeivé van átalakítva."*[2] Az utókor nem bánt kegyesen Pálffy Pál kedvenc rezidenciájával. Mára sajnos csak két portálé, az egyik épületszárny maradványa és egy grotta maradt meg a belőle.[3]

---

[1] BÉL, 1736. Bél Mátyáson kívül még Menius is leírta a pozsonyi Pálffy-palotát és kertet 1660-ban.

[2] ORTVAY, 1905. 426.

[3] A 18. században a Pálffyak Lotharingiai Ferencnek, Mária Terézia férjének a rendelkezésére bocsátották a palotát. 1870-ben eladták az épületet Pozsony városának. Először kaszárnya, majd árvaház és raktár működött itt. Pálffy Pál rezidenciáját végül 1922-ben kollégiummá alakították át, majd az épületet majdnem teljesen lebontották.

Pálffy Pál a 17. század első felének egyik legjelentősebb politikusa, az ország egyik leggazdagabb birtokosa, legaktívabb építtetője és legbőkezűbb mecénása volt. Pálffy Miklós és Fugger Mária negyedik gyermeke 1592. január 19-én látta meg a napvilágot Vöröskő várában. Tanulmányait Bécsben, Olmützben, majd Olaszországban végezte. 1625-ben kinevezték a Magyar Kamara elnökének, királyi tanácsosnak és főpohárnoknak. Pálffy húsz évig állt a Kamara élén, 1646-ban országbíró és titkos tanácsos lett, majd politikusi pályája csúcspontjaként a magyar országgyűlés nádorrá választotta.

Mindemellett a család régi és új kapcsolatainak köszönhetően nagy tekintélye volt a bécsi udvarban is. Elnyerte II. Ferdinánd (1619–1637) és III. Ferdinánd (1637–1657) bizalmát, közeli rokoni és baráti kapcsolatban állt Maximilian von Trauttmansdorffal, a Titkos Tanács elnökével és a bécsi udvar legbefolyásosabb politikusával.[4] A 16–17. század folyamán Pálffy Pál volt az egyetlen magyar arisztokrata, aki a Titkos Tanácsban aktív szerepet játszott és rendszeresen meghívták őt a császár legfőbb tanácsadói testületének üléseire. Nyelvtudása és műveltsége lehetővé tette, hogy Bécsben külföldi követekkel és diplomatákkal is kapcsolatba lépjen, így a Habsburg Birodalom külpolitikájában is szerepet vállalhatott.[5]

Pálffy életmódjában markánsan megnyilvánultak a „bécsi" vonások és külhoni kapcsolatai. Első pillantásra ez a tény építkezéseinek számában és arányában nyilvánult meg, bár ezek a 17. első felének királyi Magyarországán nem számítottak valamiféle egyedülálló jelenségnek, hanem szervesen beilleszkedtek a kor jelentős arisztokrata építkezéseinek sorába. Ebben a korszakban Európa-szerte megfigyelhető az arisztokrácia rezidenciateremtése, a kastélyok, családi központok a kor szellemének, a reprezentáció szabályainak megfelelő kialakítása. A főúri reprezentáció a társadalom legfelső, vezető

[4] Maximilian von Trauttmansdorff feleségül vette Zsófiát, Pálffy Pál húgát. A két politikus levelezése nagyon érdekes betekintést nyújt Pálffy Pál bécsi szereplésébe, valamint kettőjük kapcsolatának magánéleti és politikai kapcsolattartásának részleteibe. AVA, FA Trauttmansdorff, Ee 2, Ungarn 1615–1650, Karton Nr. 133. Nr. 55–58.

[5] Eddigi ismereteink szerint három nyelven levelezett: magyarul, németül és latinul. Nem tartjuk kizártnak, hogy tudott olaszul, franciául és spanyolul.

rétegének jellemző magatartásformája volt.[6] Bár a bécsi paloták és a magyar urak pozsonyi házai, a csehországi, a morva birodalmi kastélyok és a magyar vidéki rezidenciák között jelentős léptékbeli különbségek voltak, a szándék és a minőség iránti igény azonban azonos volt. A főúri udvarok Magyarországon a korábbi magyar udvari kultúra megőrzésével és az általános európai normák szerinti berendezkedés szándékával illeszkedtek a korabeli európai vonulatba.[7]

Ez a törekvés sokféleképpen fejeződhetett ki, de leginkább abban érhető tetten, hogy a vezető magyar arisztokrata családok – a Pálffyak, a Batthyányak, az Esterházyak és a Nádasdyak – koruk legnevesebb, a Habsburg Birodalom területén élő itáliai művészeket fogadták fel építkezéseik lebonyolításához, valamint a kastélyok, a várak és a paloták belső terének kialakításához.

A 17. század első felében nagyon jól elkülöníthető az az itáliai építész- vagy művészcsoport, amelyet a fent említett arisztokrata családok foglalkoztattak, tagjait a kutatás már nagyrészt feltérképezte.[8] Az építészeket, kőfaragókat, stukkatőröket, festőket és szobrászokat az arisztokraták bécsi kapcsolataiknak köszönhetően fogadhatták szolgálatukba. Egyéni stílusuk, művészeti filozófiájuk a mai napig megfigyelhető a Nyugat-Magyarországtól egészen a nyugat-szlovákiai Bajmócig húzódó, egymással sok rokonságot mutató főúri rezidenciákon, mint Fraknó, Borostyánkő, Németújvár, Pottendorf, Stomfa, Vöröskő, Bajmóc stb. Míg az épületek külseje szembetűnően egyszerű, „dísztelen" volt, addig belsejük gazdagon, fényűzően volt berendezve.

A magyar főnemeseknek sikerült szolgálatukba állítaniuk a két legnevesebb császári építészt, Filiberto Lucchesét és Giovanni Battista Carlonét, akik nagyon jelentős birodalmi családoktól vállaltak el megbízatásokat. Filiberto Lucchese 1640 körül érkezett Bécsbe, és rövidesen olyan fontos megbízatásokat kapott, mint Mária Anna császárnő *castrum dolorisának* és a bécsi *Schottenkirchének* megtervezése. Kiemelkedő alkotásai közé tartoznak a lambachi bencés kolostor, a

---

[6] Az arisztokraták rezidenciateremtéséről ld. BOBKOVÁ, 1992.; DÜLMEN, 1993.; ENDRES, 1993.; PÁNEK, 1996.; PETRÁŇ, 1995.; PRESS, 1990.

[7] S. LAUTER, 1993. 101.

[8] Ld. GALAVICS, 1975.; KOPPÁNY, 1984.; KOPPÁNY, 2002.

linzi városháza, a strážnicai és a petronelli kastélyok, valamint a prágai Czernin-palota.[9]

Lucchesét nagyon szoros kötelékek fűzték a Pálffy családhoz. Pálffy Pál nagyon sokat foglalkoztatta őt, ugyanakkor Pálffy Miklós[10] és felesége, Harrach Eleonóra őt bízta meg a vöröskői vár híres *sala terrénájának* megtervezésével. A források tanúsága szerint azonban Pálffy Pál Lucchesét nem csak rezidenciái felépítésénél alkalmazta. Feltételezzük, hogy az építész fokozatosan elnyerte Pálffy bizalmát, aki alkalomadtán más jellegű feladatokkal is ellátta őt – levelek kézbesítésével vagy a végvárak fortifikációs munkálatainak felügyeletével is. 1649-ben például Lucchese a bányavárosi végvárak állapotát vizsgálta felül, és részletes jelentést kellett róluk készítenie Pálffy Pálnak és Maximilian von Trauttmansdorffnak.[11]

Giovanni Battista Carlone 1614-től Lichtensteini Károly herceg szolgálatába állt, azt követően 1620 és 1637 között II. Ferdinánd császár udvari építésze volt. Legjelentősebb alkotásai közé tartoznak a lednici és bécsi Lichtenstein paloták, valamint a pozsonyi Esterházy-palota a mai Kapitulská utca 6–8–10. Nagy valószínűséggel közreműködött a nagyszombati és a bécsi jezsuita templomok terveinek elkészítésében.[12]

Giovanni Albertallo vagy Johann Alberthal nem a Habsburgok, hanem a Pálffyak szolgálatában alapozta meg jó hírnevét. Míg Lucchese és Carlone az olasz építőmesterek úgynevezett „északitáliai" csoportjához, Albertallo a „graubündeni" csoporthoz tartozott. Mielőtt a Habsburg Birodalomba jött volna, a bajorországi Dillingenben, Hausheimban, Eichstättben és Neuburgban működött. 1636-tól a Pálffyak szolgálatába állt, ő vezette Pálffy Pál pozsonyi palotájának, a borostyánkői várnak és a bazini kastélynak az építési munkálatait. Ezzel párhuzamosan 1640-től egyre gyakrabban kapott megbízatásokat Bécsben is.[13]

---

[9] Filiberto Luccheséről bővebben: FIDLER 1978. 177–198.

[10] Pálffy István fia, Pálffy Pál unokaöccse.

[11] AVA, FA Trauttmansdorff, Ee 2, Ungarn 1615–1650, Karton Nr. 133. Nr. 55–58. Pálffy Pál levele Maximillian von Trauttmansdorffnak, Pozsony, 1649. december 15.

[12] A Carlone művészcsalád tevékenységéről ld. STURM, 1968/69.

[13] FIDLER, 1990. 55–56.

Pálffy Pál uradalmai a Kis-Kárpátok hegyvonulata mentén, a mai Pozsony megye hegyentúli járásában *(Záhorie)* terültek el. Ide tartozott valaha az osztrák Marchegg is. Bajmóc kívül esett ezen az összefüggő területen, mégis különleges jelentőséggel bírt Pálffy számára, aki gyakran és szívesen tartózkodott az itteni fürdőben.

Pálffy Pál ezt a területileg és gazdaságilag is jelentős birtokkomplexumot meglehetősen szerény alapból fejlesztette ki. Anyja, Fugger Mária, 1619-ben osztotta fel az apai örökséget négy fia, István, János, Pál és Miklós között. Ennek következtében Pál Borostyánkő várának és a hozzátartozó uradalomnak, valamint a stomfai kastélynak lett a birtokosa. Bár mind a két épület rossz állapotban volt, Pálffy ekkoriban – a megfelelő anyagi fedezet hiányában – nem foghatott neki az átépítésnek. 1624-ben sikerült húgától, Magdolnától, Balassa Péter feleségétől megvásárolnia a malackai kastélyt. Malacka és Stomfa csak néhány kilométerre vannak egymástól, így ezzel Pálffy megtette az első fontos lépést, hogy Pozsony megye hegyentúli járásának leggazdagabb birtokosává váljék.

A nagy áttörést Pálffy politikai karrierjében, és egyúttal anyagi helyzetének alakulásában is az 1625. év hozta meg, amikor kinevezték a Kamara elnökének. Kamarai tevékenységéről még nem született átfogó értékelés, de a források tükrében szinte biztosan állíthatjuk, hogy egész idő alatt igyekezett nem csak elnöki teendőit ellátni, de egyben megerősíteni a pozícióit a bécsi udvarban. Ezt a feltevésünket támasztja alá, hogy 1632-ben II. Ferdinánd és a magyar országgyűlés őt bízta meg, mint a Magyar Kamara elnökét a pozsonyi vár átépítési munkálatainak vezetésével.

Az uralkodó az építkezésre havonként ezer aranyat szándékozott adni a Magyar Kamara pénztárából, ezen kívül kötelezte magát további háromezer forint kifizetésére, és megfelelő mennyiségű fa és vas szállítására. II. Ferdinánd saját bevallása szerint azért Pállfyt bízta meg építkezés lebonyolításával, mivel már többször volt alkalma meggyőződni arról, hogy képes lesz ezt a feladatot ellátni.[14]

E nagyon összetett és egyben felelősségteljes munka Pálffyra várt, és kitűnő szervezőkészséget, rátermettséget, és határozottságot

[14] HHStA, FA Pálffy, A. I., L. V., F. VIII., Nr. 9. Ferdinánd utasítása Pálffy Pálnak, Bécs, 1632. május 11.

követelt tőle, mert a munkálatok folyamán számos építészt, művészt, mesterembert és munkást kellett irányítani és egyeztetni a tevékenységüket. A bonyolult feladat sikeres megoldásának elsőrangú feltétele azonban az uralkodó feltétlen bizalma volt, mivel a pozsonyi várnak II. Ferdinánd elképzelései szerint a jövőben fontos politikai és reprezentációs szerepet kellett ellátnia.

A vár átépítésének terve bécsi udvari körökben született meg. A munkálatok megkezdése elkerülhetetlen volt, mert az épület igen rossz állapotban volt – a Bocskai-féle felkelés, majd Bethlen Gábor hadjáratai alatt a vár jelentősen megrongálódott. Az építkezésnek azonban politikai vonatkozásai is voltak: 1608-tól itt őrizték a Szent Koronát. II. Ferdinánd azért szorgalmazta a pozsonyi vár megfelelő megerősítését, hogy ezzel is hangsúlyozza a Magyar Korona, és ezáltal a magyar királyi cím fontosságát a Habsburg-dinasztia számára. A vár átépítése és reprezentációs célokra történő átalakítása így Habsburg részről akár erődemonstrációnak is tűnhetett. Ebbe a koncepcióba illeszkedett az a festménysorozat, amellyel Christian Knörr, Johann Pauspartl és Leonhard Juvenel festők a Habsburg uralkodók dicsőségét hangsúlyozták.[15]

A szakirodalomban *„a pozsonyi vár Pálffy-féle átépítésének"*[16] nevezett rekonstrukció folyamán a nádor, illetve helytartó számára is megfelelő lakást kellett kialakítani. Az akkori átalakítás leglátványosabb változása a vár mai, jól ismert formájának kialakítása volt: az épületre még egy emeletet húztak és négy toronnyal is gazdagodott. A munkálatok szerves részét alkotta a várat övező falak megerősítése.

A pozsonyi vár építkezéseivel párhuzamosan kezdte meg Pálffy a várdomb tövében saját pozsonyi palotájának, és többi vidéki kastélyának a modernizációját, átépítését, illetve bővítését. Detrekőn és Malackán új kastély építésébe fogott. Mindenhol ugyanazokat a mestereket foglalkoztatva jól koordinálhatta a nagyszabású munkálatokat. A fennmaradt források egyértelműen tanúsítják a pozsonyi, a borostyánkői, a stomfai, a marcheggi, a detrekői és a bajmóci építkezések közötti szoros összefonódásokat. Természetesen a két pozsonyi

[15] GALAVICS, 1985. 53–68.
[16] MENCLOVÁ, 1936. 509.

építkezés volt a legintenzívebb kapcsolatban egymással. Ezeket a munkálatokat párhuzamosan tudta ellenőrizni, ugyanabból a forrásból merített rá pénzbeli keretet (mindkét épület esetében a saját és a Kamara pénzét is felhasználta), ugyanazt az alkotói gárdát szerződtette, a nyersanyag ugyanarról a helyről származott, és – nem utolsósorban – saját uradalmainak tiszttartóit és gazdasági forrásait is felhasználta. A hatalmas építkezés hosszú ideig adott megrendelést a környék iparosainak. Fellendült a téglagyártás, a fűrészmalmok, az öntödék és az üveghuták forgalma.[17]

A távolabb eső helyszínek esetében az ilyen párhuzamos együttműködés lehetetlen volt, így kisebb csoportokat kellett létrehozni a mesterekből, és a különböző helyszínekre irányítani őket. Számlák, szerződések, megbízatások valóságos tömege bizonyítja egyértelműen, hogy Pálffy az építkezés minden részletét figyelemmel kísérte.[18] Távollétében a munkálatok szervezésének felügyeletét legmegbízhatóbb embereire, Sigray János stomfai, valamint Vatay Lukács malackai provizorára bízta. A számlakönyveket Frank János stomfai tisztttartó és Christoph Aschpöck lakatosmester vezette, akik a mesterek és munkások kifizetéséért is felelősek voltak. A pozsonyi vár átépítésének és az új palotának tervei Giovanni Battista Carlonétól származtak, melyeket a harmincas évek végén bekövetkezett halála után Filiberto Lucchese némileg módosított. Az építkezést Giovanni Albertallo felügyelte.

Pálffy nem csak a bécsi udvar és a Magyar Kamara anyagi támogatását használta fel, hanem uradalmai gazdasági forrásait is. Pálffynak Malackán, Bajmócon és Stomfán voltak téglaégetői, sőt, tervbe vette, hogy Pozsony mellett is építtet egyet, de ezt Pozsony városa elvetette, és helyette felajánlotta, hogy megfelelő áron fogja a téglát szállítani Pálffynak.

Az építkezéshez szükséges fát Pálffy egyrészt az uradalmairól szállíttatta – a Kis-Kárpátok erdeiből és Bajmóc környékéről, de nagy segítségére volt a fa beszerzésében bátyja, István is: *„Kérem*

---

[17] A források tanúsága szerint Pálffynak saját üveghutája volt: *„Ihro Graff Paul Palffy Glashütten, dero hüttenschreiber Johannes Müller"* SNA, ÚPA, A. VIII., L. V., F. II., Nr. 9 I Ca.

[18] SNA, ÚPA, A. VIII., L. V., Fr. II. 208. sz. doboz.

Kgdet édes bátyám uram legyen segítséggel Kgld a Vár épületére való fahordásban. Hozasson modori erdőből a szentgyörgyi és bazini jószágbeli jobbágyokkal ide Posonba másfél száz faragott fát. A Posonhoz valókkal pedig százat. Mind a zálogos jószág segítségével is."[19] – írta testvérének 1637-ben. Testvérei, István és János azonban nem csak az építéshez szükséges nyersanyag beszerzésénél segédkeztek. 1641 tavaszán Pálffy Pált súlyos ízületi bántalmai ágyhoz láncolták, ezért Pálffy Jánost bízta meg ideiglenesen a munkálatok felügyeletével.[20]

A kő a detrekői kőfejtőből származott, míg a vályogot bajmóci uradalmáról hozatta Pálffy.[21] A pozsonyi vár átépítési költségei együttesen 198.140 forintot tettek ki, ebből a Magyar Kamara csak 140.415 forintot térített meg, a fennmaradó összeget Pálffy a saját zsebéből fizette ki.[22]

A pozsonyi megbízatás után szinte sorozatban szerezte meg az újabb uradalmakat, és nekilátott a már meglévő borostyánkői és stomfai várainak, valamint a malackai kastély rendbehozatalának.

Borostyánkő a középkorban határvár volt.[23] A 15. században a Serédyek birtokolták, a 16. század második felében pedig Illésházy István. Utána egy rövid ideig Niklas Graf zu Salm volt a vár tulajdonosa, aki 1592-ben 84.156 aranyért adta zálogba Pálffy Miklósnak. Özvegye, Fugger Mária 1603-ban szerezte meg királyi adományként a várat négy fia, István, János, Pál és Miklós számára.[24] Majdnem húsz évvel később, a már említett családi birtokegyezmény létrejötte után a borostyánkői vár és uradalom Pálffy Pál birtokába jutott.

A harmincas és negyvenes évek folyamán az új tulajdonos felújította a várat. A „pozsonyi munkacsapatból" Giovanni Albertallót

---

[19] JEDLICSKA, 1910. 186. Pálffy Pál levele Pálffy Istvánnak, Pozsony, 1637. június 23.

[20] HHStA, FA Pálffy, A I., L. V. F. VIII., Nr. 55. Pálffy János levele Pálffy Istvánnak, Pozsony, 1641.március 14.

[21] SIVÁKOVÁ, 2000. és SNA, ÚPA, A. VIII, L. V., F. II. Nr. 9 – Giovanni Albertallo építész számadása.

[22] FIDLER, 2000. 78.

[23] A várat valószínűleg már a 11–12. század folyamán felépítették, de az első írásos emlék csak 1349-ből maradt fenn róla.

[24] JEDLICSKA, 1910. 492.

bízta meg ennek lebonyolításával. A források szerint 1644-ben egy ideig Filiberto Lucchese személyes ellenőrzése alatt folytak a munkálatok. Pálffy Pál halála után Borostyánkő özvegyének, Khuen Franciskának vált gyakori és kedvelt tartózkodási helyévé.

Stomfa a középkorban vízi vár volt. A 16. században Pálffy Miklós kezdte átalakítani kényelmes rezidenciává, ezt folytatta fia, Pál 1635-ben. A pozsonyi építkezésen részt vállalók közül Simone Retaccóra bízta a munkálatok vezetését, segédei Antonio Aquilino és Antonio Micha kőművesmesterek voltak. A stomfai kastély átépítésének terveit nagy valószínűséggel Giovanni Battista Carlone készítette. A negyvenes években aztán Stomfára is átjött a korábban Pozsonyban dolgozók jelentős része: Andrea della Torre, Giovanni Battista, Jibrasio és sokan mások.[25] Az 1624-ben megvásárolt malackai uradalmon folytatott építkezésekről még hiányosak az információink.

Pálffy Pál 1634-ben megszerezte Detrekő várát és uradalmát.[26] Mivel a magasan fekvő várat viszonylagos nehézen lehetett megközelíteni, új kastélyt építtetett a domboldal aljában. A kutatások jelenlegi állása még nem teszi lehetővé, hogy választ adjunk a kérdésre, pontosan mikor, és mely mesterek közreműködésével épült a kastély. Érdekes, hogy a detrekői kastély alaprajzában emlékeztet a pozsonyi várra. Négyszög alaprajzú épületről van szó, belső udvarral, melynek sarkait nyolcszögű tornyok zárják le.

Ugyanilyen kevés információnk van Dévény várának átépítési munkálatairól, melyet a következő évben, 1635-ben szerzett meg Pálffy Pál. Dévény még romjaiban is lenyűgöző méretű építmény. A

---

[25] Erről tanúskodik Pálffy Pál levele bátyjának Istvánnak, melyben arra kéri őt, hogy küldje át hozzá Borostyánkőre Filiberto Lucchesét, hogy ellenőrizze, milyen stádiumban vannak a munkálatok. Egyébként ebben az időszakban Pálffy is hosszabb időt töltött a várban, ami tőle eléggé szokatlan volt. Több Borostyánkőben kelt levelében panaszkodott rossz egészségi állapotára és rengeteg tennivalójára, nyilván ezért tartózkodott ott. HHStA, FA Pálffy, A. I., L. IV., F. V., Nr. 260. Pálffy Pál levele Pálffy Istvánnak, Borostyánkő, 1644. május 17.

[26] A detrekői várat a 13. században építették a Bazini és Szentgyörgyi grófok. A 15. században a Serédyek, majd a 16. század végén a Balassák birtokolták. A Rákóczi-felkelés alatt az épület jelentősen megrongálódott, ennek ellenére a 19. század folyamán a viszonylag épen maradt részben állítólag börtön volt.

vár középkori történetéről meglehetősen sok az adat.[27] A kora újkorban először a Szentgyörgyi grófok birtokolták, majd a család kihalta után I. Ferdinánd 1535-ban Báthory Istvánnak adományozta. 1609-től Dévény a Keglevichek és Palochaiak tulajdonába jutott, akiktől – a hozzá tartozó uradalommal együtt – 1635-ben vásárolta meg Pálffy Pál. Ritkán tartózkodott a várban, ez nyilván összefüggött azzal a ténnyel, hogy a harmincéves háború folyamán Dévény gyakran volt kitéve ellenséges támadásoknak.

Marcheggnek egészen kiemelkedő szerep jutott Pálffy Pál rezidenciái között, és méltán állíthatjuk, hogy – a pozsonyi palotához hasonlóan – reprezentációs célokat szolgált. Pálffy 1635-ban szerezte meg a várat és a hozzá tartozó uradalmat, és Filiberto Lucchesére bízta a tervek elkészítését, valamint az építkezés irányítását. A vadászkastély mai külalakja viszont már Christian Alexander Oedtl 18. századi terveinek markáns jegyeit viseli magát. Csak a kerti lakok és a kastély belsejének gazdag stukkódíszítései származnak a 17. századból.

Lucchese az eredetileg meglehetősen szerény épületet új szárnyakkal bővítette ki, és két kerek tornyot emeltetett rá. A Morva folyó felé néző részen teraszos kerti lak helyezkedett el. Fidler jellemzése szerint Lucchese az ártéri erdőkből alkotta festői tájban egy igazi „pogány szentélyt" épített.[28]

Pálffy Pál ebben a kastélyában látta vendégül legelőkelőbb vendégeit és a marcheggi uradalomhoz tartoztak messze földön híres istállói. Levelezésének tanúsága szerint II. és III. Ferdinánd is ellátogatott ide, hogy Pálffy és más főurak jelenlétében vadászhasson.[29] Marchegget külföldi előkelőségek is felkeresték – például de Gran Gayer márki –, de gyakori vendégek voltak a Titkos Tanács tagjai, mint Johannes Tieffenbach vagy Maximilian von Trauttmansdorff.

---

[27] A 13–14. század folyamán az Árpád-házi királyok, majd az Anjouk birtokába jutott. A 15. században a Garák birtokolták, akik késő gótikus stílusban átépítették. A vár középkori állapotáról: HLAVICOVÁ–PLACHÁ, 1999. 17–21.

[28] FIDLER, 1990. 161.

[29] A különösen előkelő vendégek számára megfelelő ellátást kellett biztosítani. II. Ferdinánd 1631. évi látogatása alkalmából Pálffy Pál arra kérte bátyját, Istvánt, hogy küldjön neki különböző szárnyasokat és egy vaddisznót. JEDLICSKA, 1910. 88. Pálffy Pál levele Pálffy Istvánnak, Lozorno, 1630. dec. 12.

Nem minden külföldi vendég látogatása keltett azonban osztatlan örömet Pálffyban. A szász választófejedelem érkezése kifejezetten fejtörést okozott neki, mert a herceg szívesen nézett a pohár fenekére: *„A mi a Saxoniai herceg hozzámjövetelét illeti, édes Bátyám Uram, én az én állapotom szerint most a vele lakozásból egyet nem érthetek, most hallom, hogy igen ihatik, én pedig beteges ember vagyok, [...] is nekem nem igen kedvesek, mindazonáltal hozzá küldtem magam lovászmesteremet levelemmel, hogy ő Naga akarván kimenni Marhekre, minden szolgálattal ad nutum legyenek és mindeneket megmutassanak."*[30]

Bajmóc meglehetősen távol volt Pálffy Pál Pozsony-környéki birtokaitól. A Privigyétől nem messze fekvő festői városkában már a középkorban is állt vár. A kora újkorban a Thurzók birtokolták, Pálffy a harmincas években szerezte meg, de csak 1644-ban adományozta neki az uralkodó. A negyvenes évek elejétől itt is átfogó átépítési munkálatok kezdődtek, a már jól ismert gárda részvételével. A terveket Filiberto Lucchese készítette, segédei Simone Retacco, Antonio Aquilino és Antonio Rava voltak. A munkálatok első folyamában az egész felső várat átalakították. A második fázisban Carlo Martino Carlone és Antonio Biberello voltak az építkezések vezetői.

Pálffy Pál nem érhette meg a munkálatok befejezését, sőt, halála után pénzhiány miatt utódai nem is valósították meg Lucchese terveit. Özvegye, Khuen Franciska fontosabbnak találta a Privigyében megtelepedő piaristák anyagi támogatását.

Pálffy nem csak saját építkezéseinek volt bőkezű mecénása, de – a kor szokásainak megfelelően – sokat áldozott egyházi alapítványokra is. Rendszeresen támogatta a máriavölgyi (ma: Marianka) pálos kolostort, és uradalmain több templomot is építtetett. Malackán a ferences rendi szerzeteseknek kolostort és templomot emeltetett, az épületegyüttes máig Szlovákia legjelentősebb barokk műemlékei közé tartozik. Pálffy végrendeletében meghagyta, hogy Somorján építsék

[30] HHStA, FA Pálffy, A. I., L. IV., F. V., Nr. 166. Pálffy Pál levele Pálffy Istvánnak, Malacka, 1641. dec. 13.

át a templomot, emeljenek hozzá plébániát és nyissanak a városban iskolát.[31]

Pálffy Pál Pozsony váraljai palotája túlszárnyalta többi építkezését, annak ellenére, hogy az épület első pillantásra meglehetősen egyszerűnek, szinte „puritánnak" tűnt, és meglepően hasonlított a felette elhelyezkedő várra. Ezt két tényező okozhatta: az építészek vagy tudatosan „másolták" le a pozsonyi vár terveit, vagy azért nem tervezték a palotát hivalkodóan pompásra, nehogy „konkuráljon" a felette elhelyezkedő királyi székhellyel.

A palota építési munkálatainak kezdete előtt Pálffy szerződést kötött Pozsony városával egy új út, a Várút – a mai Zámocka utca – megépítéséről, hogy ilyen módon megkönnyítse az építőanyagok szállítását, és egyben hozzáférhetőbbé tegye a domboldalban elhelyezkedő rezidenciáját. 1641-ben tűz ütött ki az épülő palota közelében található házakban. Pálffy megígérte a károsult lakóknak, hogy elegendő fát és vályogot ad nekik az újjáépítéshez, ha ők cserében segítséget nyújtanak a palotájához vezető út kiszélesítésében.[32]

A palota építési munkálatait először Giovanni Albertallo vezette segédjével, Giovanni Battista Ravával, majd Albertallo halála után Carlo Martino Carlone lett az építésvezető, az ő segédje Antonio Aquilino volt. A meredek domboldalban elhelyezkedő *villa suburbaná*nak két szárnya volt, és méltán állíthatjuk róla, hogy Giovanni Battista Carlone remekművei közé tartozott.

Az épület fő érdekessége az volt, hogy voltaképpen „beleépítették" a domboldalba, úgy, hogy egy hatalmas alsó tartószerkezet tartotta. A két szárny derékszögben egy tágas udvart fogott közre. Az építési telek adottságai miatt a kertre néző szárnyat kétemeletesre tervezték és csak részben volt alápincézve. Az épület a források szerint 16,5 m (52 láb) magas volt, az alap falai kb. 1,5 m (5 láb) vastagok voltak. A földszint magassága elérte a kb. 5 métert (16 láb). A Várúttal párhuzamosan egy hosszú és keskeny traktus húzódott, amelyben grottákat és egy *sala terrenát* hoztak létre – ez kb. nyolc méter (26 láb) és kb. 7,5 m (24 láb) széles volt, és *Galleria* név alatt

[31] JEDLICSKA, 1910. 478–482.

[32] HHStA, FA Pálffy, A. I., L. IV., F. V., Nr. 12. Pálffy Pál levele Pálffy Istvánnak, Bécs, 1641. ápr. 18.

szerepel a forrásokban.[33] A telek Várútra néző részén helyezkedtek el a gazdasági épületek, valamint az istállók.

1646-ban az épület már valószínűleg olyan állapotban volt, hogy meg lehetett kezdeni a belső tér díszítését és berendezését. A grottákban Giovanni Battista Rosso, a fogadótermekben Giovanni Andrea Bertinado (Bertinallo) készítette a stukkókat. A festményeket Giacomo Bonaventura, Christian Knörr, Johann Pauspartl és Leonard Juvenel festették. Az itáliai mesterek közül még érdemes megemlítenünk Giovanni Battista kőfaragó, Carlo Andrettót, valamint Francesco Piazollt, a németek közül pedig Antonio Schmidt és Hans Albrecht Fridbacher kőfaragókat, Hans Fibich asztalost és Hans Georg Weltzburger üvegest.[34]

Az épületet terjedelmes, fallal körbevett itáliai típusú teraszos díszkert övezte. Nem véletlen, hogy Pálffy éppen pozsonyi palotája köré építtetett nagyobb kiterjedésű kertet, hiszen a korszakban Pozsony az ország „kertészeti" központja volt. Nem csak a főnemesek tulajdonában voltak szebbnél szebb kertek, a városi polgárság is igyekezett – bár szerényebb mértékben – követni a nemesek kertszeretetét. Heindel Ferdinánd ügyvédet nyilván annyira lenyűgözte az érseki kert, hogy sajátjába még narancsházat is állíttatott.[35]

A város leghíresebb kertjei a 17. század első felében a Pálffy, és a Lippay kert volt. Lippay János részletes leírásának köszönhetően az utóbbi az ismertebb. A két pompás kert külön érdekességét az adja, hogy építtetőik politikai ellenfelek voltak. Nincs kizárva, hogy Lippay György és Pálffy Pál itt is versenyre keltek egymással.

Az érseki kert különböző látványosságairól, különleges növényeiről és mulattató berendezéseiről volt híres, építtetője nem kis anyagi áldozattal hozta létre. Szobrok, szökőkutak, grották, mikroszkópium, narancsház, egzotikus fák, bokrok és virágok, lugasok, kerti lakok és labirintusok káprázták el az ide látogatókat.

Pálffy Pál kertjéről nincsenek ilyen, minden részletre kiterjedő információink. A fennmaradt leírások és a levéltári források alapján viszont pontosabban tudjuk nyomon követni a kert építésének törté-

---

[33] SNA, ÚPA, A. VIII., L. V., F. II., Nr. 9., II. 9.
[34] SNA, ÚPA, A. VIII., L. V., F. II., Nr. 9 II a II. 7b.
[35] Rapaics, 1946. 80.

netét és azoknak a művészeknek és kertészeknek a neveit, akik részt vettek annak kialakításában. Az érsekével összehasonlítva Pálffy kertjének különlegességét és egyediségét az adta, hogy tervezői az építési telek földrajzi viszonyait kihasználva teraszosra és lépcsőzetesre alakíthatták. A teraszos itáliai díszkertek a Habsburg Birodalomban ritkaságnak számítottak.

A palota építési munkálatai voltaképpen a kertben kezdődtek el, mivel először is ki kellett alakítani annak teraszait, emiatt tekintélyes mennyiségű földet és vályogot hordtak a domboldalba. 1637-ben készültek el az első kerti lakok, a következő évben pedig megkezdődött az allék, redélyek és sövények telepítése. A grottákon, kerti lakokon és lépcsőkön kívül amfiteátrumot is építettek, amelyben színházi előadásokat tartottak.

A szökőkutak a korabeli kertépítészet leglátványosabb elemei közé tartoztak. Lippay János *Posoni kertjéből* megtudhatjuk, hogy elmés mechanikai megoldásoknak köszönhetően nem csak vizet lövelltek, de mulattatták, elkápráztatták, vagy meghökkentették az oda látogatókat. Ilyen volt az érseki kert szirénes szökőkútja is: *„Az alsó járatban sziklás részről szirének különféle éneke hallatszik, köztük középen dudás játszik, s csapja be az ott állókat sípjával lefröcskendezvén őket."*[36]

Egyelőre nincs tudomásunk róla, hogy Pálffy Pál kertjében hasonló elmés szerkezetekkel ellátott szökőkutak lettek volna. Művészi kivitelezésük azonban kétségkívül magas színvonalú volt, mivel a számlákban szerepel Pietro Main-Maderno szobrász neve, akinek a szökőkútjai máig megcsodálhatók a bučovicei kastély udvarán.[37]

A kert egyediségét a legkülönbözőbb fajta fák, bokrok és virágok jelentették. Wilhelm Müller szász követ I. Lipót császárt készült meglátogatni Bécsben, és útközben megállt a pozsonyi érsekkertben is. Bár külföldi követként sokféle és fajta kertet láthatott, Lippay György egzotikus növényei még őt is csodálatba ejtették: *„Volt ott mindenféle gyümölcsfa, gránátalma, citrom, narancs, babér, szám szerint 167, többnyire vörösre festett és zöld vaspántokkal övezett vedrekben [...] A többi növények közt volt álóé is, hosszú, hegyes, a*

[36] STIRLING, 1996. 91.
[37] FIDLER, 1990. 97.

széleken tövises, húsos levelekkel, körülbelül másfél rőf magas, állítólag minden hetedik esztendőben hoz egyetlen virágot [...] A kertben összesen 24 nagyobb és 3 kisebb tábla van, valamennyi telve idegen növényekkel, virágokkal, herbákkal és más ritkaságokkal."[38]

A levéltári anyagokból nehéz megállapítani, milyen növényeket ültettek Pálffy Pál kertjébe. A palota kertészei – Georg Wieszner, Martin Wüllich, Christoph Neumann, és segédeik, Colman Stöbel és Hannibal Wachel – minden bizonnyal nem csak fákat és bokrokat telepítettek a teraszokra.[39] A Pálffy kertet ábrázoló rézmetszeteken a legfeltűnőbb látványosság egy hatalmas filagóriás hársfa. A filagóriák különböző változatai nagy népszerűségnek örvendtek hazánkban, és a filagóriás hársfa sem számított a ritkaságnak. A Rákócziak sárosi kúriájában már 1619-ben állt a virágos kertben filagóriás hársfa, ugyanígy a makovicai kastély, és az Illésházyak nagyszarvai kastélyának kertjében is.[40]

A filagóriákat vagy a hársfába építették, vagy a fiatal hársakat nevelték olyan módon, hogy ágaikban el lehessen helyezni a filagóriát. Pálffy Pál kertjének filagóriás hársa a rézmetszeteken is lenyűgöző méretűnek tűnik. Ha közelebbről megfigyeljük, az ágak elhelyezkedéséből nyilvánvaló, hogy a fát valószínűleg eleve filagóriásnak nevelték. A legkellemesebb akkor lehetett a séta, amikor a hárs virágzott. A palota tulajdonosa és vendégei akár órákat is eltölthettek a filagórián beszélgetésbe mélyedve vagy a madarak éneket hallgatva és a virágok illatát élvezve.

Pálffy Pál kétségkívül nem csak pihenésre és kellemes időtöltésre szánta pozsonyi rezidenciáját. Az épület több politikai és reprezentációs funkciót látott el. Elsősorban minden bizonnyal a Pálffyak hírnevét, dicsőségét, és Pozsonyban, valamint a vármegyében játszott fontos szerepét volt hivatott hirdetni a külvilág számára. A család Pálffy Miklósnak köszönhetően, aki 1599-ben elnyerte Pozsony várát a hozzá tartozó uradalommal, valamint Pozsony várának örökös kapitánya és Pozsony vármegye örökös főispánja lett, kezdett jelentős

---

[38] S. Lauter, 1993. 87.
[39] SNA, ÚPA, A. VIII., L. V., F. II., Nr. 9 II a.
[40] Rapaics, 1946. 82.

szerepet játszani a fővárosban. Végrendelete értelmében fia, István örökölte a felsorolt méltóságokat.

Pálffy Miklós 1599-ben ingatlant vásárolt Pozsonyban megvette az olasz származású Pestalozzi kereskedőcsalád házát a Hosszú – ma Laurinská – utcában.[41] Ezt az épületet fia, István át is építtette, de a palota megközelítőleg sem lett olyan reprezentatív, mint a vár tövében álló rezidencia. Ez is alátámasztja feltevésünket, hogy Pálffy Pál nem csak a saját tekintélyét akarta palotájával növelni, de egyben egész családjáét is. Nem rajta múlott, hogy utódai a 18. századtól kezdve inkább a Pozsony környéki kastélyokat és várakat választották lakhelyüknek, és nem ezt a palotát.

Pálffy azonban nem csak a saját családjának dicsőségére gondolt, amikor elhatározta, hogy egy ilyen nagyszabású rezidenciát építtet. Az építkezés elkezdésének idejében még „csak" a Magyar Kamara elnöke volt, a munkálatok végső szakaszában azonban már nádorrá választotta az országgyűlés. Politikailag is nagyon fontossá vált tehát számára, hogy az ország életében betöltött vezető szerepét egy előkelő rezidencia is hangsúlyozza. Pálffy Pál volt talán az első nádor a kora újkorban, aki székhelyét ténylegesen a fővárosban tartotta. Már „nádori korszaka" előtt is igyekezett azonban politikai megbeszéléseit a pozsonyi palotában tartani, amire nagyon sok utalást találtunk a forrásokban. Esterházy Miklós nádor halála után Pálffy Pál a szakirodalom által „esterházystáknak" nevezett politikai kör vezető szerepét is átvette. A Pálffy-párt tagjainak találkozói is gyakran a pozsonyi palotában zajlottak.

Marchegghez hasonlóan, itt is megfordultak külföldi vendégek: *„Eő Fölsége az el mult hetfőn indulvan megh Béchből Czel felé, mys másnap, a spanyol követtel (marques de Castel Rodrigóval) onnét megh indulván, tegnap ebéd előtt érkeztünk ide Posonba."*[42]

Pálffy Pál végrendeletéből is egyértelműen kitűnik, hogy palotájának fontos politikai szerepet szánt. Arra az esetre ugyanis, ha a Pálffy család magvaszakadt lenne, pozsonyi palotáját felajánlotta az országnak, hogy ott tartsák az országgyűléseket.[43]

---

[41] FEDERMAYER, 2003. 246.
[42] S. LAUTER, 1989. 152.
[43] JEDLICSKA, 1910. 480.

„Inter arma silent musae" – ez a latin mondás egyáltalán nem volt érvényes a 17. század első felének királyi Magyarországán. Bár az országot súlyosan megtizedelték a háborús pusztítások és a török portyázások, a főnemesség kényelem, szépség és művészet iránti igényét ezek a kedvezőtlen körülmények nem befolyásolták. Pálffy Pál életében is szorosan összefonódott politikusi pályája, valamint a kultúra és művészet iránti érdeklődése. Rezidenciáinak művészetileg igényes és anyagilag költséges kivitelezése hatalmát, politikai befolyását, gazdagságát és sokoldalú műveltségét juttatta kifejezésre.

Nem csak a pozsonyi palota, de Pálffy Pál egykori rezidenciáinak túlnyomó többsége romokban áll, vagy a későbbi átalakítások folyamán majdnem teljesen eltűntek a 17. századi építések nyomai. Ennek ellenére méltán tarthatjuk őket három ország – Szlovákia, Magyarország és Ausztria közös kulturális és történelmi örökségének részének.

Kiadatlan források

AVA FA Trauttmansdorff Allgemeines Verwaltungsarchiv, Bécs Familienarchiv Trauttmansdorff, Ee 2, Ungarn 1616–1650, Karton Nr. 133, Nr. 55–58.

HHStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs.

FA Pálffy Familienarchiv Pálffy.

SNA Slovenský národný archív, Pozsony.

ÚPA Ústredný Pálffyovský archív

Irodalomjegyzék

BÉL

1736 BÉL Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geographica.* II. kötet. Bécs, 1736.

BOBOKOVÁ

1992 BOBKOVÁ, Lenka a kol.: *Život na šlechtickém sídle v 16.–18. st.* Ústí nad Labem, 1992.

DÜLMEN

1993 DÜLMEN, Richard van: *Gesellschaft der Frühen Neuzeit: Kulturelles Handeln und sozialer Prozess.* Wien, Böhlau, 1993.

ENDRES

1993 ENDRES, Rudolf: *Adel in der frühen Neuzeit.* München, 1993.

FEDERMAYER

2003 FEDERMAYER, Frederik: *Rody starého Prešporka. Genealogický rozbor obyvateľstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624.* Bratislava, Monada atelier, 2003

FIDLER

1990 FIDLER, Petr: *Architektur des Seicento. Baumeister, Architekten und Bauten des Wiener Hofkreises.* Innsbruck, 1990.

1998 FIDLER, Petr: Filiberto Lucchese – ein vergessener Pionier der österreichischen Barockarchitektur. In: *Römische Mitteilungen* (1998), 30. sz. 177–198.

GALAVICS

1975 *Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok.* Szerk. GALAVICS Géza. Budapest, Akadémiai, 1975.

1985 GALAVICS Géza: A művészettörténeti interpretáció lehetőségei. A pozsonyi vár kora barokk uralkodósorozata. In: *Ars Hungarica* (1985). 1. sz. 53–68.

HLAVICOVÁ–PLACHÁ

1999 HLAVICOVÁ Jana–PLACHÁ, Veronika: Hrad Devín. História a stavebný vývoj. In: *Pamiatky a múzeá* (1999). 4. sz. 17–21.

JEDLICSKA

1910 JEDLICSKA Pál: *Eredeti részletek a gróf Pálffy család okmánytárához 1401–1653.* Budapest, 1910.

KOPPÁNY

1984 KOPPÁNY Tibor: Batthyány I. Ádám építkezései. In: *Történelmi Szemle* (1984) 4. sz. 539–555.

2002 KOPPÁNY Tibor: Művészek és mesterek a 16–17. századi Kanizsai-Nádasdy birtokok építkezésein. In: *Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok.* Szerk. BARDOLY István–HARIS Andrea. Budapest, 2002. 379–396.

MENCLOVÁ

1936 MENCLOVÁ, Dobroslava: *Hrad Bratislava. Stavební vývoj.* Bratislava, 1936.

ORTVAY

1905 ORTVAY Tivadar: *Pozsony város utcái és terei.* Pozsony, 1905.

PÁNEK
1996 PÁNEK, Jaroslav: Šlechta v raně novověké Evropě z pohledu českého a evropského bádání. In: *Opera historica 5.* (1996) 19–45.

PETRAŇ
1995 PETRAŇ, Josef a kol.: *Dějiny hmotné kultury.* I–II. zv. Praha, Karolinum, 1995.

PRESS
1990 PRESS, Volker (Hrsg.): *Adel im Wandel. Politik, Kultur, Konfession 1500–1700.* Ausstellungskatalog des Niederösterreichischen Landesmuseums. Wien, 1990.

RAPAICS
1946 RAPAICS Raymund: *Magyar kert.* Budapest, 1946.

SIVÁKOVÁ
1990 SIVÁKOVÁ, Monika: *Hospodárske a sociálne pomery na panstve Bojnice od 17. do začiatku 18. st.* Szakdolgozat. Trnava, Trnavská univerzita, 2000.

S. LAUTER
1993 S. LAUTER Éva: Főúri kertek és reprezentáció a 17. században. In: *Európa híres kertje. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról.* Szerk. R. VÁRKONYI Ágnes–KÓSA László. Budapest, Orpheusz, 1993. 87–104.

STIRLING
1996 STIRLING János: *Magyar reneszánsz kertművészet a XVI–XVII. század folyamán.* Budapest, Enciklopédia, 1996.

STURM
1968/69 STURM, Johann: *Beiträge zur Architektur der Carlone in Österreich.* Dissertation. Wien 1968/69.

ZÁVODOVÁ
1974 ZÁVODOVÁ, Katarína: *Verný a pravý obraz slovenských miest a hradov ako ich znázornili rytci a ilustrátori v XVI., XVII. A XVIII. storočí.* Bratislava, Tatran, 1974.

Kollai István

„Német volt a keresztapád!"

Német szóra küldött magyar gyerekek a dualizmus korabeli Iglón

A történelmi Magyarország többnyelvű, többkultúrájú, többnemzetiségű ország volt. Ebből fakadóan az egymás közötti kommunikációhoz sokszor hozzátartozott több nyelv ismerete is. Voltak olyan foglalkozások, melyek esetében törvényszerűen ismerni kellett a Kárpát-medence bizonyos nyelveit: például a kereskedőknek, akik portékáikkal az egész országot bejárták, de ide sorolhatók a felső-magyarországi evangélikus lelkészek is, akik szlovákul, magyarul és németül is tudtak. Emellett voltak olyan vegyes etnikumú vidékek, települések, ahol a lakosság számára egyszerre két-három nyelv ismerete volt szükséges a mindennapi kommunikációhoz.

A tanulmányom témája egy, e kárpát-medencei többnyelvűséggel kapcsolatos jelenség. A 19. században általános szokás volt, hogy magyar anyanyelvű gyerekeket néhány évre „német szóra" küldtek a szüleik a szepességi városokba. E dolgozat az Iglóra küldött diákok történetét dolgozza föl, különös tekintettel az iglói gimnáziumra, ahol a legtöbb „német szóra" érkezett magyar gyerek tanult.

Az idők folyamán a magyar anyanyelvű gyerekek „német szóra" küldésének alapvetően két formája alakult ki. Az egyik eset az ún. „cseregyerek" intézménye: két, egymás iránt bizalommal viselő család megegyezett abban, hogy azonos korú gyermeküket egy vagy több évig a másik család gondjaira bízzák. Erre a jelenségre volt példa a paraszti közegben is, ilyenkor általában nyelvhatáron lévő és egymással szomszédos falvak között alakult ki ilyen kapcsolat.[1] A városi kézművesek és iparosok is szívesen adták gyereküket messzi városokba, hogy ott egyszerre nyelvet és szakmát tanuljanak.[2] A parasztság és a kispolgárság mellett azon-

[1] DANKÓ, 1993. 1645–1652.
[2] KÓSA, 2003. 46.

ban a jómódú városi rétegek körében is szokás volt, hogy gyermekeiket akár több évre is távoli városokban élő családok gondjaira bízzák.

A másik tipikus formája ennek a jelenségnek, amikor a magyar gyerekek német szóra küldése nem párosult német nyelvű gyerekek „magyar szóra" küldésével. Ilyenkor a két különböző nyelvű vidék közötti kapcsolat egyirányú volt. Mint látni fogjuk, Iglón mindkét esetre találunk példát.

Hogyan és mikor alakult ki a „német szóra küldés" intézménye? A jelenség eredete homályba vész. Az első biztos nyomai ennek a fajta nyelvtanulásnak a 17. századból származnak, és német–magyar viszonylatban jelennek meg.[3] A 19. században a cseregyerek és a vendéggyerek intézménye általánossá válik, főként Felső-Magyarországon, és elsősorban a két említett etnikum között. Közismert irodalomtörténeti tény, hogy a tízéves Jókai Mór Komáromból két évre az akkor német nyelvű Pozsonyba került, a híres vízmérnököket adó Zsigmondy-családhoz.[4] Azt is számon tartják, hogy a nyíregyházi Krúdy Gyula a szepesi Podolin városában tanult három évig.[5] A középiskolai nyelvtanulás elterjedésének ellenére a jelenség a dualizmus alatt figyelhető meg a legjobban, mivel ekkor egyszerre emelkedett meg a magyar és a német nyelv presztízse. Az előbbi az 1918 előtti Magyarországon nélkülözhetetlen közvetítő nyelvé vált, míg a német hasonló szerepben volt, de a birodalom egészét tekintve: ezért aki a korabeli Magyarországon érvényesülni akart, annak illett mindkét nyelvet ismernie. A vendégdiákoskodással kapcsolatos adatok és közlések is ebben az időszakban, a 19. század utolsó harmadában és a 20. század elején sokasodnak meg, így jelen tanulmány is ezzel a korszakkal foglalkozik.

A dualizmus korabeli Igló gyorsan fejlődő, modern kisváros volt. 1880-ban mintegy 7.500 lakost számlált, 1910-ben már több

---

[3] KÓSA, 2003. 46.

[4] ERDÉLYI, 1997. 72–73. Jókai szép emlékeket őrzött a cseregyerek-rendszerről: ahogy írta, neki volt Pozsonyban egy *liebe Mutter*ja, míg Zsigmondy Vilmosnak Komáromban egy kedves mamája.

[5] TÓBIÁS, 1964. 100. Krúdy írásaiban gyakran feltűnik a Szepesség ihlette kisváros-motívum.

mint tízezren éltek itt.[6] Fejlődésének egyik záloga, hogy – ellentétben Lőcsével és Késmárkkal – a Kassa-Oderbergi Vasút fővonala (1872 óta) áthaladt a városon.[7] A századforduló után már Iglót tekintik a Szepesség valódi központjának, nem pedig a stagnáló, hanyatló (és kevesebb lakossal bíró) Lőcsét, illetve Késmárkot.[8] Igló lakossága a Szepességben hagyományosnak mondható *hungarus*-tudattal rendelkezett, „lélekben magyar" volt; de a népszámlálási adatokból látszik, hogy a dualizmus alatt nyelvében is erősen magyarosodott. Míg 1881-ben a lakosság 7,5 százaléka vallotta magát magyarnak, addig 1910-ben már minden harmadik iglói magyarnak mondta magát.

1. Igló lakosságának nemzetiségi összetétele (lélekszám és százalék) [9]

	1881-ben		1891-ben	
magyarok	569	7,6	786	10,7
németek	2249	29,9	2300	31,3
szlovákok	4338	57,6	4214	57,3
Összesen	7521		7345	

[6] *1881. évi népszámlálás*, 1882. 269.; *1910. évi népszámlálás*, 1912. 254–255.

[7] *Technikai fejlődésünk*, 1929. 370. Késmárkra csak 1889-ben, Lőcsére 1892-ben ért el a vasút, és csupán mellékágak. *Technikai fejlődésünk*, 1929. 375–376.

[8] Példaként egy lőcsei lakos véleménye 1908-ból: *„örülök, hogy legalább egy hely van megyénkben, mely rohamlépésben fedi a talajt épületekkel."* SzL., 1908. évi 128. szám, 2. .

[9] *1900. évi népszámlálás*, 1902. 255–256.; *Pallas Lexikon*, 1893–1897.; valamint ld. a 6. lábjegyzetet.

	1900-ban		1910-ben	
magyarok	2220	23,9	3494	33,2
németek	2042	22	1786	17
szlovákok	4966	53,4	5103	48,5
Összesen	9301		10525	

Mindazonáltal Iglót – hasonlóan Késmárkhoz és Lőcséhez – a korabeli Magyarországon diákvárosként tartották számon, és nem véletlenül: az iskolák viszonylag nagy súlya a dualizmus évtizedei alatt végig jellemző volt a városra. Az 1880-as években mintegy ezer diák tanult a városban, és 60 „középtanodai" tanár tevékenykedett itt.[10] Az 1910-es években az iglói diákság száma kétezer körül volt.[11] Működött a városban katolikus, izraelita és evangélikus elemi népiskola, polgári fiú- és lányiskola, faipari szakiskola, a Kassa-Oderbergi Vasút pedig a vasúti dolgozók gyermekei számára létesített bentlakásos iskolát[12] –a „német szóra" Iglóra került diákok azonban általában nem ezekben tanultak, hanem két másik tanintézményben: a tanítóképzőben és a gimnáziumban.

Az állami tanítóképzők elhelyezésénél szempont volt, hogy többnyire kis és többnemzetiségű városokban legyenek, mivel (Eötvös svájci tanulmányai alapján) kimondott célja volt a rendszernek: egy közös intézetbe tenni különböző anyanyelvű és vallású embereket, így a nemzetiségi és felekezeti ellenérzéseket a leendő tanárokból eltüntetni, és a „közös haza" szeretetére nevelni.[13] 1871-be döntöttek úgy, hogy a Szepességben is legyen egy tanítóképző; a beadott ajánlatok közül Iglóé volt a legjobb. 1892

[10] SzL 1885. június 5. 2. (Zimann János cikke)
[11] TELLÉRY, 1909. 106–139.
[12] TELLÉRY, 1909. 106–139. Volt még női ipariskola, ahol évente 30-an tanulnak, és városi ipartanonc-iskola, ahol este és vasárnap folyt a tanítás.
[13] ARÁNYI, 1897. 6–7.

és 1896 között évente átlagosan ötven tanuló látogatta az Állami Tanítóképző Iintézetet. [14]

Érdemes megnézni a tanulók származási helyére és anyanyelvére vonatkozó adatokat. Ezekből az látszik, hogy 1871–1896 között az iglói tanítóképzőbe járó diákok 47 százaléka nem szepesi (közülük 11% gömöri, 9% sárosi; tehát csak 27%-uk jött a Szepességtől távolabb eső területekről).[15] Anyanyelv alapján a következő volt a megoszlásuk ugyanebben a huszonöt évet átfogó időtávban: 23,4% magyar, 54% német, és 22% szlovák. Ezek az arányok a későbbiekben sem változhattak sokat. Tehát azt lehet mondani, hogy a tanítóképzőben minden negyedik diák volt magyar anyanyelvű, akik közül feltehetően sokan voltak „német szóra" jött diákok.

A „német szóra jött" magyar diákok száma az Iglói ágostai hitvallású evangélikus főgimnáziumban volt igazán magas. Ezt az intézményt a tanítóképzőhöz képest sokkal többen látogatták: 1880-ig az iskola tanulói létszáma átlagosan 450-re emelkedett, 1880-ban például 501-en tanultak itt. Utána lassan csökkeni kezdett a diákok száma. 1865 és 1896 között évente átlagosan 428 tanuló látogatta.[16]

Ha megnézzük a gimnáziumi tanulók származásra és anyanyelvre vonatkozó adatokat, azt látjuk, hogy itt a „német szóra" érkezett magyar ajkú diákok kiemelkedően nagy arányban képviseltették magukat. Az 1880-ban itt tanuló 501 gimnazistából 361 „vidéki" diák,[17] és ez az arány nem sokat változhatott később sem. Más források alapján úgy tűnik, hogy vidékinek számított minden olyan tanuló, aki nem Szepes vármegyéből érkezett a gimnáziumba, tehát a nem szepesi szlovák és német anyanyelvű diákok is. A vidéki ilyen értelemben tágabb kategória a „német szóra jött" magyaroknál.

---

[14] ARÁNYI, 1897. 53., 81.

[15] ARÁNYI, 1897. 89.

[16] PÁKH, 1896. 56., 99.

[17] KÁLNICZKY, 1925 25., 29–30. Sok hasonló témájú műtől eltérően nem romantikus nosztalgiázás, amelynek forrásértéke sokszor kicsi, hanem higgadt, elfogulatlan visszaemlékezés, adatokkal, melyeket Fisher Miklós tanártól személyesen szerez meg.

Az anyanyelvre vonatkozó adatokból komolyabb következtetéseket lehet levonni: ezek a számok azt mutatják, hogy a gimnáziumi tanulók mintegy fele a vizsgált korszakban magyar ajkú volt.[18] Ezek között bizonyára voltak iglóiak is, de a város nemzetiségi statisztikáiból látszik, hogy a magukat magyarnak vallók aránya a városban még 1890-ben is alig voltak többen 10%-nál; tehát a magyar ajkú diákok nagy része valószínűleg „német szóra jött" tanuló volt. Később, az 1900-as népszámláláson már 20 százalék, az 1910-es népszámláláson pedig 30 százalék fölé kúszott a magukat magyarnak vallók aránya Iglón; ekkor bizonyára már egyre nagyobb részt tettek ki a magyar nyelvű diákok közül az iglóiak.

2. Az iglói gimnáziumban tanuló magyar diákok száma és aránya[19]

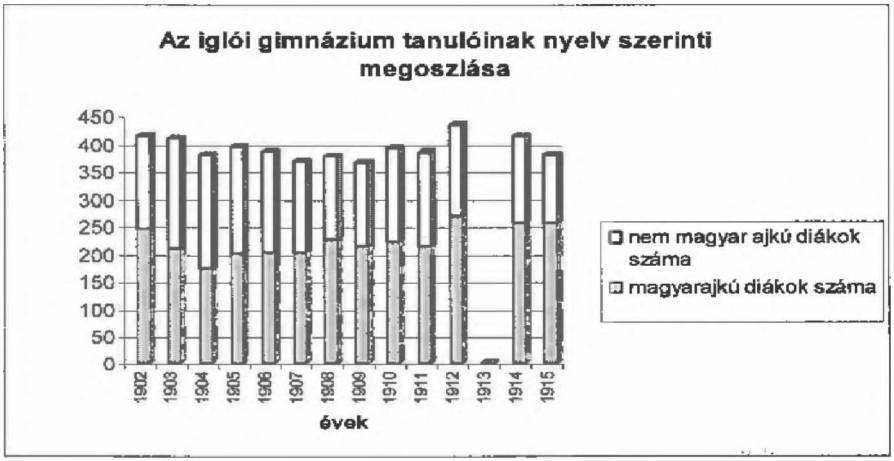

Az 1879–1780-as tanévben érettségit tett tanulók listája[20] nemcsak a „német szóra jött" magyarok gimnáziumbeli arányáról tanúskodik, hanem arról is képet kapunk, hogy honnan érkezett a diákok többsége. A 47 érettségizőből csupán tizenegyen szepesi-

[18] A Magyar Statisztikai Évkönyvek közoktatásra vonatkozó adatai alapján. Az 1913-as évből nem maradt fenn anyanyelvre vonatkozó adat.

[19] A pontos adatokat ld. az 1. számú mellékletben

[20] KÁLNICZKY, 1925. 25., 29–30.

ek (közülük hét iglói). A 36 „vidéki" származási helye, megyék szerint: Zemplén megye: 7; Jász–Nagy–Kun–Szolnok, Bereg, Szabolcs: 5–5; Szatmár: 3; Borsod, Bihar, Gömör, Abaúj: 2–2; Liptó, Ugocsa, Sáros: 1–1. E számokból látható, hogy az iglói főgimnáziumba elsősorban a történelmi Magyarország északkeleti megyéiből érkeztek a diákok, sőt, a lakhely alapján ezt pontosítani lehet: a magyar nyelvterület északkeleti részéről jöttek az iglói gimnazisták. Látszik továbbá az is, hogy egyes megyékben egy-egy település adta az onnan érkezett diákok nagy részét: Munkács, Nyíregyháza, Kisújszállás tipikusan ilyen városok. Utóbbi kapcsán érdemes kiemelni azt, hogy meglepően sokan érkeztek Jász–Nagy–Kun–Szolnok megyéből (miközben hevesi, hajdúsági az 1880-as érettségizők között nem volt), és egyes visszaemlékezések alapján úgy tűnik, a nagykunságiak jelenléte általános volt Iglón, minden osztálynak megvoltak a „jászkunjai".

Ennek kapcsán érdemes megvizsgálni azt is, hogy miért küldték a szülők gyerekeiket a szepesi városokba tanulni.[21] A vendégdiákoskodás fő okát tradicionálisan a német nyelv megtanulása jelentette. A magyar értelmiségi és tisztviselő réteg számára a német nyelv fontossága a dualizmus alatt megkérdőjelezhetetlen volt. Fontos megemlíteni azt is, hogy a közös hadseregben szolgáló egyéves önkénteseket, akik a tisztvizsgát nem tudták sikeresen németül letenni, visszatartották második évet szolgálni; volt magyar gyerek, akit kifejezetten ezért küldtek szülei Iglóra.[22] Nem csupán a német nyelv megtanulása vonzhatta azonban a magyar gyerekeket a városba – különösen, hogy a városi kommunikáció nyelve és az iskolák, a gimnázium tannyelve is erősen magyarosodott. Ahogy azt egy öregdiák megfogalmazta az 1880-as évekre utalva: *„Nehéz volt akkoriban Iglón németül megtanulni. Az intelligensebb része a lakosságnak széltében magyarul beszélt."*[23] A német nyelv megtanulása mellett komoly mozgatórugója volt a vendég- és cserediákoskodásnak a szepesi gimnáziumok jó híre,

[21] Igló mellett Lőcse, de különösen Késmárk volt divatos „célpontja" a magyar vendégdiákoknak. Számos erre vonatkozó forrás létezik.

[22] MAKRA–MÓHR, 1929. 128.

[23] KÁLNICZKY, 1925. 7.

megbecsültsége, patinája. Jó példa erre egy bácskai sváb gyerek, aki bár németül tudott, mégis Iglón tanult – diáktársai nem értették, vajon mi vonzotta őt oda.[24] A cseregyerek-kapcsolatok tradicionális vonása is azt eredményezte, hogy sok magyar még akkor is ide járt tanulni, mikor a régi célt, a német nyelv elsajátítását nehezen érhette el.[25] Krúdy megfogalmazásában: *„Talán könnyebbek voltak az iskolák, mint például az Alföldön; talán könnyebben tanult itt a diákember; talán édesebb volt a lecke, barátságosabb a tanár, elnézőbb a pedellus."*[26]

Miért éppen a Hegyalja, a Tiszántúl és a Nagykunság magyar vidékeiről érkeztek Iglóra a diákok? E tekintetben több tényező is elkülöníthető. Egyrészt a szepesi iskolák a magyar nyelvterület keleti, északkeleti részeihez esnek közel – logikusan következik ebből, hogy inkább e térség adta az iglói magyar diákok zömét. Másrészt, a reformátusok száma és aránya ezekben a megyékben nagyobb – az evangélikusok és a reformátusok közötti kapcsolat a tanítás, oktatás terén Magyarországon, és különösen Felső-Magyarország keleti részén évszázadokra nyúlt vissza.[27] Sok alföldi református szívesebben járatta gyermekét távolabbi evangélikus, mint közelebbi katolikus gimnáziumba. Fontos tényező az is, hogy az Alföldön a szepesi németeket (cipszereket) a magyarsággal szemben lojális, barátságos népcsoportként tartották számon.[28] Mindezek mellett gazdasági háttere is van ennek a kulturális kapcsolatnak: a Szepesség és az Alföld közötti folytonos, évszázados kereskedelmi kötelékek.[29] Nem véletlen, hogy a Hegyaljáról és az alföldi vásárvárosokból számos diák érkezik Iglóra; és talán a kereskedelmi kapcsolatok magyarázzák azt is, hogy a „jászkun" vidékekről oly sokan jönnek Iglóra tanulni, miközben Iglóhoz közelebb eső területekről (Heves megye, Hajdúság) szinte senki sem.

---

[24] MAKRA–MÓHR, 1929. 313.
[25] MAKRA–MÓHR, 1929. 426.
[26] KRÚDY, 1998. 5.
[27] DIENES, 2000. 29.
[28] KÓSA, 2003. 49.
[29] DANKÓ, 1993. 1647.

Hogyan került egy alföldi diák Iglóra? Érdemes felidézni egy hajdani iglói diák, a két világháború között elismert írónak számító Farkas Imre visszaemlékezését: *„Bisotkáék [Debrecenből] például Korytnicára mentek nyaralni, odajött a Schubert-család is Iglóról. Schubertné látta a nagy módot, az oldalszalonnákat, a zsákkukoricát, amit a csibéknek hoztak Debrecenből. Ezek után kihizlalnák az ő vézna kislányát is. Hiszen a Bisotka-gyerekre is ráférne a német szó, meg a hegyi levegő.*

Így esett, hogy Karl Schubertné elvitte Bisotka Pistát Iglóra s otthagyta a lányát, Schubert Grétét a Nagy-Péterfia-utcán, a Bisotka-portán. Ez volt a cseregyerek intézménye. Kedves, csupa szív nevelési szisztéma, poéta lehetett és egyben gyöngéd szülő, aki kitalálta. [...] Bisotkáék igen jól bántak ám a kis Grétével, még a helyét is megfútták, ahová leültették. Mindig arra gondoltak: Hátha visszakapja az a fránya Bisotka Pisti Karl Schubertéktól azt a sok jóságot, amit ők adnak az ő kislányuknak."[30]

Tehát két család összeismerkedett nyaralás közben, összebarátkozott, mégpedig annyira, hogy gyerekeiket egy-két évre a másik család gondjaira bízták – ez is egy lehetséges módja volt a cseregyerek-kapcsolat kialakulásának. Némely esetben azonban ennél mélyebb gyökerű, többgenerációs családi kapcsolat is lehetett a cseregyerek intézményének hátterében: *„Már nagyapám tudós Kálniczky Benedek sárospataki theológiai tanár a göttingai egyetem felkeresése előtt ott tanult Iglón. Édesatyám szintén és helyébe a vagy 15 éve elhalt Roth András építész édesanyja ment cseregyereknek Sárospatakra. A családi hagyományoknak megfelelt ezért, hogy 1875. őszén szüleim Iglóra vittek a gimnázium 4-ik osztályába."*[31]

Voltak bátrabb szülők is, akik személyes ismeretség híján hirdetés útján próbáltak kapcsolatot létesíteni iglóiakkal, szepesiek-

---

[30] FARKAS, 1933. 23–24., 34. Farkas Imre Debrecenben született és tanulóévei alatt Iglóra került német szóra. A szepesi diákéletről mintázott *Az iglói diákok* című operettje nagy sikert aratott. *Az iglói diák* című könyve, amelyből a fenti idézet származik, egy önéletrajz, amely részleteiben is hitelesnek tekinthető.

[31] KÁLNICZKY, 1925. 3.

kel, és ily módon küldték gyereküket „német szóra". Hogy menynyire volt elterjedt és sikeres ez a módszer, nem tudjuk; de hogy létezett, azt tanúsítja egy hirdetés, amely az Iglón kiadott *Szepesi Lapok* című újságban jelent meg: *„Egy tizenhárom éves leányomat cserébe szeretném adni egy szepességi tisztességes német családhoz".*[32]

Mint már említettük, nem csak a fenti séma szerint, vagyis cseregyerekként kerültek fiatalok Iglóra: ez a kapcsolat sokszor egyirányú volt. Sok magyar család úgy küldte gyermekét az iglói gimnáziumba, hogy cserébe nem jött cipszer gyerek „magyar szóra".

Az iglói gimnázium mind a „felföldi", mind az „alföldi" gyerekek mindennapjait erősen befolyásoló szabályokat tartott életben. Mai szemmel elsőre meglepőnek tűnnek e rendszabályok, mivel az iskolai szigor és felügyelet jóval túlterjedt az iskola falain. Annak fényében viszont ez nem meglepő, a gimnáziumi lét egyet jelentett azzal, hogy a gyermek elkerült otthonról, így a gimnázium a szülői felügyeletet is pótolni hivatott. E szabályok az evangélikus gimnáziumokban egységesek voltak. Kimondták többek között, hogy ünnep- és vasárnapokon a templomban megjelenni *„minden tanulónak főfő kötelessége [...] Bor- és sermérési helyek, kávéházak és minden korcsmák látogatása, azokbani étkezés-fogadás a gymnasium valamennyi nevendékeire nézve, bezáratási s végre elutasítási büntetés alatt tilos."*[33] (A visszaemlékezések nagy része ez utóbbi szabályok kijátszásával kapcsolatos történeteket elevenít fel.)

Tilos volt ezenfelül a kártya-, a kocka- és a szerencsejáték. A dohányzást a VI. osztályig tiltották. Azt is megszabták, hogy *„nyárban 10, télben 9 órakor estve mindenki már otthon és szállásán legyen. [...] Magokon a szállásokon tilos minden tivornya – és a háziak sértése és háborgatása."* A szabályzat azzal is számolt, hogy soknemzetiségű és többfelekezetű társadalom volt a diákoké: *„Tilos e részben minden gúny, nyers és sértő szó, minden nemzetiségi és felekezeti súrlódás, mely szigorúan fog büntet-*

[32] SzL, 1885. évi 1. szám, 4. (Hirdetés Székelyhídról)
[33] VANDRÁK, 1870. 13–14.

tetni, de tilos másrészt a bosszu és az önbiráskodás is." Ezeket a kemény, a gimnáziumon kívüli életet is meghatározó szabályokat az iglói gimnázium szigorúan próbálta betartatni, főként egy pedellus segítségével, aki a várost járta a jegyzetfüzetével, és mindent jelentett a tanároknak őt a diákok legnagyobb rémeként említik a visszaemlékezések. Az „elutasítás"-ra, azaz a gimnáziumból történő eltávolításra is gyakran sor került – minden tanévben jelentős a különbség a beiratkozott és az évvégi vizsgát tett tanulók között.

Az iglói gimnáziumnak számolni kellett azzal a problémával is, hogy az első osztályokban a diákok egyik fele nem értette meg a másik felét, hiszen a fentiekből látszik, hogy a vizsgált időszakban az iglói gimnáziumban a diákoknak mintegy a fele lehetett „német szóra" került magyar diák. Az 1869-ben elfogadott acsai tanterv szerint az evangélikus gimnáziumokban a tannyelvről azok határoznak, akik a gimnáziumot alapították és azt *„folytonfolyvást fenntartják; ha a tanulók rendes contingense nem egy nyelvű, akkor a megérthetés érdeke azt kívánja,* ***hogy legalább a magyarázás az illető nagyobb számú tanulók nyelvén is történjék"***.[34] Az iglói gimnázium tanárai, sokszor német (vagy szlovák) származásuk ellenére, nem érezték szükségét a német (vagy a szlovák) nyelv előtérbe helyezésének, sőt, a magyar nyelv térnyerését minden módon elősegítették. Az iglói német értelmiség, kiváltképp 1848 után, teljes mértékben *hungarus*-tudattal rendelkezett, sőt a magyarsággal lelkileg azonosult, és ezt a nyelvében is próbálta kifejezésre juttatni. Sok tanár harcolt honvédként a szabadságharcban, nevüket magyarosították; és tanárként is a magyar nyelv terjedését próbálták elősegíteni. Így még a kiegyezés előtt a magyar nyelv gimnáziumi használata lett domináns Iglón. 1836/37-től a magyar nyelvet rendes tárgyként tanították; 1841-től egy vagy két tantárgy magyarul is taníthatóvá vált. A 1860-as években még az első két osztály nyelve német, a harmadik és negyedik osztályé vegyes, és csak az ötödiktől lett teljesen magyar. Később minden évfolyam nyelve a magyar lett

[34] VANDRÁK, 1870. 3. Kiemelés: K. I.

Mindazonáltal a tanítás menetében figyelembe vették, hogy a diákok egy része – Iglón mintegy a fele – nem feltétlenül tudott magyarul a gimnáziumba kerüléskor. Ami a tanulók egyik felének nyelvtan volt, az a másik felének nyelvtanulás. *„A tanulók nagyobb részének készületlensége miatt tehát az alaktant úgy kell tanítani az 1-ső osztályban, mintha eddig nem is taníttatott volna. A gymnasiumban nem is a puszta alaktan ismerés a fődolog, hanem az alakok jelentésének megértése, s öntudatra való segítése."*[35] Ugyanez volt a helyzet a német nyelv tanítása kapcsán is; ráadásul az első osztályokban a gimnáziumi többnyelvűség minden tantárgy tanításánál gondot jelentett. Ezért nyert teret az a módszer, miszerint a gimnáziumok alsó osztályait két részre választották az anyanyelv alapján, és mindkét fél „idegennyelv"-tudását olyan szintre fejlesztették, hogy a közös, összevont tanítás mindenki számára érthető legyen: *„A mely tanulókra nézve magyar nyelv nem anyanyelv, s kivált ha az 1-ső, 2-ik osztályban nagyobb számmal vannak, akkor legalább félévig külön tanítandók. [...] Félév múltán talán már a többivel haladhatnak."*[36] Iglón e módszert, az alsó osztályok szétválasztását alkalmazták, nem fél évig, hanem egy-két évig. A gimnázium III. osztálya felett azonban a kétnyelvűség a tanításban „nem kapott teret", a magyar nyelv a tanári kar fentebb ismertetett elkötelezettsége miatt kizárólagossá vált a német rovására.

Az iglói gimnáziumnak voltak jellegzetes, a visszaemlékezésekben gyakran felbukkanó intézményei – például a karcer, ahová büntetésképp zárták a diákokat, vagy az alumneum, azaz étkezde – de nem volt kollégiuma. A német szóra jött diákok Iglón városi házakban laktak: voltak olyan családok, főként egyedülálló vagy gyermektelen polgárok, akik a gyerekeket elszállásolták a lakások erre a célra elkülönített szobájában, a *kamará*ban. A házigazdák évekig viselték gondjukat a „német szóra jött" magyaroknak: *„A jó tanték és kedélyes bácsik mindig szives szeretettel gondozták a burschokat (legényeket). Segítették, gyámolították az idegenbe került ifjút, rajta voltak, hogy pótolják a szülői ház me-*

[35] VANDRÁK, 1870. 40.
[36] VANDRÁK, 1870. 43.

legségét és szeretetét."[37] Ezek a kamarák, a közös lakóhelyek voltak a diákok együttélésének legfontosabb színterei, a mulatozások, diákzenekarok működésének helye. Az alföldiek itt sokszor a helyi diákokkal laktak együtt. Például a „Neubauer-kamarában" a „névadó" Neubauer Gyula, az iglói bányakapitány fia mellett lakott a későbbi zempléni főispán és a későbbi kassai kanonok. A színvonalas forrásanyagként szolgáló visszaemlékezés írójának, a sátoraljaújhelyi Kálniczky Gézának is több kosztostársa volt: egy nyíregyházi fiú, egy tiszaparti földbirtokos fia, és egy cipszer diák Szepesváraljáról.[38] A kamarai lakótársakat jelentő „kosztostárs" kifejezésnél szorosabb barátságot jelentett, amikor valaki valakinek a „kamarása" volt. A szó ilyetén jelentése megjelenik a szlovák nyelvben (kamarát = barát) és a németben is (Kamerad = pajtás).

A tanulók által szervezett zenekarok, a diákbandák nagy tiszteletben álltak a polgárok előtt is.[39] A városi ünnepélyeken ezek néha komoly szerepet kaptak. A városi polgárság és az alföldi diáksereg ezeken az ünnepélyeken, mulatságokon érintkezett igazán egymással; a majálist tartották maguk között a legfontosabbnak, amelyen a diákság az Igló melletti dombokra vonult ki mulatozni, a tanári kar és a városi polgárság zöme követte őket; de magát az eseményt mindig a diákok szervezték meg. Városi szervezések voltak viszont a bálok: ezeken az igazgató által kiválasztott idősebb, rátermettebb diákok vehettek részt, akik ezt általában hatalmas kitüntetésként élték meg, és tartós barátságokat kötöttek a városbeliekkel. A *Kärzchen*ek, azaz a farsangi szabadtéri báli mulatságok amolyan népi tömegrendezvénynek számítottak. A korcsolyázás ebben a korban a városi fiatalság egyik legdivatosabb szórakozásává vált. (Igló kivilágított műjégpályával rendelkezett!) A diákok persze főképp udvarlásra igyekeztek kihasználni ezeket az eseményeket, több-kevesebb sikerrel. Az alföldi magyar fiú – iglói cipszer lány kapcsolat visszaemlékezések tömkelegében bukkan fel, egyfajta „elbeszélési sémává" ne-

[37] MAKRA–MÓHR, 1929. 440.
[38] KÁLNICZKY, 1925. 13., 18.
[39] MAKRA–MÓHR, 1929. 129.

mesül; a diákok által gyártott és énekelgetett nóták között is előkelő helyet kapott a következő:

Kassa felé megy a gőzös sebesen, sebesen, sebesen.
Benne ülnek a diákok kényesen, kényesen, kényesen.
Ne sírjatok Zipszer lányok, Visszajönnek a diákok,
Valaha, valaha, vagy soha.[40]

Amellet, hogy részt vettek a városi életben, a gimnazistáknak egymás között is aktív „társadalmi életet" éltek, és ez nem csak a kamarai mulatozásokból állt. A tanárok rengeteg Tátra-kirándulást szerveztek, amelyekre tömegesen mentek a diákok (az iglói tanárok komoly szerepet játszottak a tátrai turizmus kifejlesztésében, voltak köztük aktív hegymászók, turistautakat alakítottak ki stb). A diákok életéhez hozzátartoztak az általuk írt és szerkesztett diáklapok is. A tanárok irányította – magyar, német, torna, ének – önképzőkörökben sokan vettek részt, a nyelvi önképzőkörök évkönyveket is kiadtak.

A fentiekből látszik, hogy az iglói gimnazisták mozgalmas diákéletet éltek. Érdemes megvizsgálni azt, hogy eközben hogyan viszonyultak egymáshoz a német és a magyar ajkú gyerekek.

Az alföldi és a cipszer diák első találkozása általában abból állt, hogy a magyarok elverték a németeket. Jól adja ezt vissza egy öregdiák visszaemlékezése, aki „német szóra jött" magyar volt, és azt hitte, Iglón nem fog magyar szót hallani, ezért az osztályba belépve először azt kérdezte: *„Wo soll ich sitzen?"* Erre valaki kiugrott a padból és azt kiáltotta: *„Jertek, lökjük ki ezt a németet!"* Mert ez az osztály az alföldi magyar fiúk osztálya volt, a német anyanyelvűek az első osztályban külön voltak, és csak a másodiktól vonták őket össze. Miután az új diák a neki rontó fiút a földhöz vágta, csak ennyit szólt: *„Német volt a keresztapád!"* A történet legjellemzőbb vonása, hogy ellenfele egy iglói születésű, de a magyar fiúk közé kívánkozó német anyanyelvű diák volt.[41] Ebből a történetből is az érződik, ami számos másikból: bár nem

[40] MAKRA–MÓHR, 1929. 35.
[41] MAKRA–MÓHR, 1929. 92.

volt magyar dominancia a német gyerekek felett, de divat volt magyarnak lenni, legalábbis ebben a gimnáziumi miliőben.

Plasztikusan adja vissza a magyar diákok hatását a cipszerek mentalitására a következő visszaemlékezés, amelyet érdemes hosszabban idézni: *„Be is vonult boldog Nagymagyarország minden tájáról úgy két-háromszáz diák minden esztendőben, vígságot, bizonyos fokig jólétet hozva a mi kedves szülővárosunkba. Jött a sok szép tiszaháti, hegyaljai, dunántúli, nagyalföldi tősgyökeres magyar gyerek!*

És mi, kis zipszerek, a szokatlanság idegenkedésével, a teljesen más embertípus elkerülhetetlen visszahúzódásával néztük ezt az inváziót. [...] Mindaddig, míg az osztályba lépve, a féktelen magyar temperamentum hevületével «deresre» nem húztak bennünket – közülük sem véve ki senkit – s a gyerek gondolatvilágának megfelelő verekedés lezajlása után meg nem született az a barátság, amely belőlünk is kiváltotta a szunnyadó «magyar»-t, s amely ma – harminc évvel az érettségi után – olyan megható őszinteséggel, szeretettel köt össze bennünket.

Visszaemlékszem azokra az időkre, mikor az ismeretlenért rajongó gyermeklélek kíváncsiságával hallgattuk társaink «mesé»-jét a magyar szüretekről, a délibábról, a hortobágyi csikósról, mikor ezeknek a meséknek a nyomán lassan érezni kezdtük, hogy mindez a mienk is, a mi szívünket is hevesebb dobogásra készteti, csak addig nem tudtuk [...] Amikor kis társainkkal feljött szülők láttán könnyen értettük meg Petőfi, Kölcsey, Arany megénekelt typusait. Amikor a tél beálltával magyar voltunkban egészen megerősített a «pakkok» gazdag tartalmának elfogyasztása. Pörkölt szalonna, debreceni kolbász, töltött káposzta [...] a megszeretett magyar diák megismertette velünk hazánk szellemi kincseit, amelyek a nyelvi különbözőség miatt kiskorunkban még «terra incognita» voltak, megismertette a tősgyökeres magyar ételeket, s a három együtt tette azt a tudatot teljessé, hogy hiszen mindez nekünk is természetes, hiszen mi is magyarok vagyunk."[42]

Az iglói gimnázium magyar tanítási nyelvével és a „német szóra" jött magyarok által kialakított miliőjével óriási, szinte ki-

[42] MAKRA–MÓHR, 1929. 442.

kerülhetetlen asszimilációs hatással volt az iglói német és szlovák anyanyelvű diákokra. Számos hajdani iglói diák – legyen akár szlovák, német vagy magyar vezetéknevű, liptói, szepesi vagy szatmári származású – úgy emlékezik vissza, hogy a magyarsággal való teljes tudati-nyelvi azonosulásra *„főleg az iglói főgymnasiumban hangolódott szívünk húrja, e szellem az iglói főgymnasium szelleme."*[43] A magyar nyelvű vendégdiákok a kamarákba és az iglói polgári lakásokba is bevitték a magyar szót. Sváby Frigyes lőcsei levéltáros, a Szepesség magas színvonalú kutatója is kiemelte 1888-ban: *„most már a jövendő nemzedék között is kezd terjedni a magyar beszéd, melynek elsajátítását nagyon előmozdítja az évtizedek óta itt dívó azon csereviszony, melynél fogva 10–14 éves gyermekeink, a német nyelv megtanulása végett az alföldi városokból ide kívánkozó magyar gyermekekért cserébe adatnak, s mely eljárás számos középiskoláink által nagyban könnyíttetik."*[44]

Ez a sajátos, évszázados rendszer 1918 után eltűnt. Iglón a magukat magyarnak vallók aránya egy évtized alatt 3–4 százalékra csökkent. A németség is egyre jobban teret veszített a gazdaságilag továbbra is pangó Szepességben. Az iglói gimnázium nyelve kizárólag a szlovák lett.[45] A homogenizáló magyar törekvéseket a hasonló szlovák törekvések váltották fel, így a cserediákság és vendégdiákság rendszerének elveszett az értelme. Mindazonáltal a XIX. században a „német szóra küldött diák" jelensége alapvetően hozzátartozott ehhez a sajátos, soknyelvű és soknemzetiségű, és a mai magyar történelmi tudatból szinte teljesen kiveszett felföldi urbanitáshoz.

---

[43] SzL. 1885 júl. 5, Mutatványszám. 3. (Hibján József cikke)

[44] SVÁBY, 1888. 13.

[45] BRUCKNER, 1922. 567–577. A címnek ellentmondva a negyedik fejezet részletesen szól a 19. századi szepesi evangélikus közoktatásról, és az 1918 utáni helyzetről. Kiderül, hogy a gimnáziumi tanárok és a helyi evangélikus vezetők jó részének aktív tiltakozása és tárgyalási próbálkozásai ellenére a tanítási nyelv Iglón a szlovák lett.

2. Az iglói gimnáziumban tanuló magyar diákok száma és aránya

	diákok összlétszáma	magyarajkú diákok száma	magyarajkú diákok aránya
1902	412	244	59,2 %
1903	409	208	50,9 %
1904	379	172	45,4 %
1905	394	200	50,8 %
1906	385	202	52,5 %
1907	368	202	54,9 %
1908	377	226	59,9 %
1909	366	212	57,9 %
1910	391	222	56,8 %
1911	384	212	55,2 %
1912	434	269	62 %
1913	418	n.a.	
1914	412	256	62,1 %
1915	379	256	67,5 %

1881. évi népszámlálás

1882 *A Magyar Korona Országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei, megyék és községek szerint részletezve.* Budapest, 1882. 269.

1900. évi népszámlálás

1902 *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész.* Budapest, 1902. *(Magyar Statisztikai Közlemények)*

1910. évi népszámlálás

1912 *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész.* Budapest, 1912. (Magyar Statisztikai Közlemények)

ARÁNYI

1897 ARÁNYI Antal: *Az iglói m. k. áll. tanítóképző-intézet 25 éves története 1871–1896.* Igló, 1897.

BRUCKNER

1922 BRUCKNER Győző, dr.: *A reformáció és az ellenreformáció története a Szepességen. I. kötet (1520–1745).* Budapest, 1922.

DANKÓ

1993 DANKÓ Imre: Alföldi tanuló-cseregyerekek a Szepességen. In: *Régi és új peregrináció: Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon.* Szeged, 1993.

DIENES

2000 DIENES Dénes: *Minthogy immár schola mestert tartanak... (Református iskolák Felső-Magyarországon 1596–1672).* Sárospatak, 2000.

ERDÉLYI

1997 ERDÉLYI Pál: *Jókai útja Révkomáromtól Pestig, a bölcsőtől a babérig.* Pozsony, 1997.

FARKAS
1933 FARKAS Imre: *Az iglói diák.* Budapest, 1933.
KÁLNICZKY
1925 KÁLNICZKY Géza, dr.: *Régi iglói diákélet (Aktuális megemlékezések a 45 év előtti Iglóról.)* Igló, Spisska Nova Ves, é.n. (1925).
KÓSA
2003 KÓSA László: Gyermekcsere és nyelvtanulás. In: *Nemesek, polgárok, parasztok.* Budapest, 2003.
KRÚDY
1998 KRÚDY Gyula: *Utazás a Szepességben.* Szerkesztette STURM László. Miskolc, 1998.
MAKRA–MÓHR
1929 MAKRA Zoltán, dr.–MÓHR Győző, dr.: *Iglói diákalbum (Az iglói főgimnáziumban 1898. évben érettségit tett diákok harminc éves érettségi találkozójuk emlékére).* Budapest, 1929.
PÁKH
1896 PÁKH Károly: *Az iglói ág. h. ev. főgimnázium története.* Igló, 1896.
Pallas Lexikon
1893–1897 *Pallas Lexikon.* Budapest, 1893–1897.
SVÁBY
1888 SVÁBY Frigyes: *Szepes vármegye lakossága. Statisztikai és néprajzi vázlat.* Szepes–Váralja 1888.
SzL Szepesi Lapok 1908. évi 128. szám, 2. .
Szepesi Lapok Mutatványszám. (1885. június 5.) 2. Zimann János cikke; 3. Hibján József cikke.
Szepesi Lapok 1885. évi 1. szám, 4. Hirdetés Székelyhídról.
Technikai fejlődésünk
1929 *Technikai fejlődésünk története (1867–1927)* Budapest, 1929.

TELLÉRY
1909 TELLÉRY Gyula: *Igló könyve.* Igló, 1909.

TÓBIÁS
1964 *Krúdy világa.* Gyűjtötte és írta TÓBIÁS Áron. Budapest, 1964.

VANDRÁK
1870 *Magyarhoni evangelikus gymnasiumok szervezése.* Összeállította VANDRÁK András eperjesi tanár. 1870.

Demmel József

Egy irodalmi vállalkozás története: a *Losonczi Phőnix*

A szabadságharc utáni Magyarország irodalom- és társadalomtörténeti vonatkozásai a Losonczi Phőnix *című almanach tükrében*

A dolgozat témája a Losonczi Phőnix című, 1851–1852. évi emlékkönyv, amit a kiadvány történetének az önkényuralom korára jellemző társadalomtörténeti mondanivalója, valamint irodalomtörténeti jelentősége indokol. Az almanachot a vállalkozás létrejöttén, a kiadatás nehézségein és főként az előfizetők adatain (számuk, társadalmi helyzetük, foglalkozásuk, iskolázottságuk stb.) keresztül elemzem. Az 1848–1849-es szabadságharc egyik legtragikusabb eseménye volt, hogy Losonc, a Felföld legvirágzóbb magyar kisvárosát felégette a cári hadsereg. A városka teljes pusztulásával járó tűzvész országos összefogást teremtett, a település újjáélesztése, újbóli virágzása magyar, nemzeti üggyé vált. A történetének harmadik nagy tűzvészéből, önnön hamvaiból feltámadó Losonc méltán kapta a „Phőnix" jelzőt, amelyet találó volta miatt jelen tanulmány tárgyát képező szépirodalmi emlékkönyv is viseli.

A város utolsó felgyújtása a szabadságharc végnapjaiban történt.[1] 1849. augusztus 1-jén reggel 9 órakor 96 orosz katona vonult be Losoncra.[2] A legénység éppen reggelizett, amikor a losonci fürdőben tanyázó 150 főnyi magyar szabadcsapat Repeczky Ferenc volt nógrádi kormánybiztos vezetésével meglepte őket. A tűzharcban lelőttek három közlegényt és három tisztet, további

---

[1] Losonc és a tűzvész történetét Scherer Lajos írta meg, 1943-ban. SCHERER, 1996. 48.

[2] Arról, hogy mi célból álltak meg a városban, megoszlanak a nézetek. Lehet, hogy betegszállító oszlop volt, egy, a fősereget a gerillák ellen biztosító század, vagy talán csak egy leszakadt egység. BOROVSZKY, 1911. 533., 672.

hetet pedig foglyul ejtettek. A többi orosz Rimaszombat felé menekült, poggyászuk a gerillák kezére került. A holtakat azután közös sírba temették el.[3]

A gerilláknak ezt a tettét Grabbe tábornok rettenetesen megbosszulta a védtelen városon. Augusztus 7-én a 17.000 fős orosz sereg körbevette a várost, aki addig nem tudott elmenekülni, azt visszakergették. Nem sokkal később egy őrnagy jelent meg a városházán, és a következő sarcot rótta a városra: 27.000 részlet kenyér, 100 ökör, 100 mázsa szalonna, 200 kila eleség,[4] 100 öl fa, 100 akó pálinka,[5] 52 akó spiritusz, 300 akó bor, 100 akó szilvórum, 50.000 részlet széna, 500 kila zab, 20 mázsa dohány. A már korábban is végsőkig kimerített város ezt teljesítette, és egy fehér zászlós, polgárokból álló küldöttség nagy nehezen eljutott Grabbe elé, aki megígérte, hogy megkegyelmez Losoncnak. A kozákok azonban már aznap délután rabolni kezdtek, majd este 10 órakor a lakosságot kancsuka-ütlegekkel arra kényszeríttették, hogy a néhány napja eltemetett orosz katonákat fáklyafény mellett puszta körmükkel ássák ki. Közben ütötték, rugdosták a sírbontókat. A közlegényeket később visszatették a sírba, a tiszteket másnap, a katolikus templombéli szertartás után temették újra. Éjfél után az egyes csapatrészek egymás után, módszeresen kezdték el a fosztogatást. Augusztus 9-én beteljesült a város végzete: az oroszok az összetört bútorokat a piactéren halmozták fel, majd a tábori zene hangjai mellett mindent felgyújtottak. Minden egyes házra üszköt vetettek, és röppentyűkkel is szórták a tüzet. A katonák hahotázva nézték a felcsapó lángokat, amelyek a fekete éjszakában egyetlen égő máglyává változtatták Losoncot.[6] A pusztulást

---

[3] SCHERER L. 1996. 33.

[4] 1 kila kb. 60 liter.

[5] 1 akó kb. 70 liter.

[6] E ponton érdemes Grabbe tábornok naplóbejegyzését is idézni: *„Végzetes nap. Egyáltalán nem állt szándékomban felgyújtani a várost. Most azonban a tűzvész szörnyű fényét látom. Losoncot végzete utolérte. Ki gyújtotta fel – nem tudni. Mint beszélik, a város lakói között látni lehetett olyanokat, akik maguk vetették a csóvát a házakra."* Grabbe természetesen szépíti a dolgokat. Gablenz báró, cs. kir. alezredes, aki

végignéző polgárokat felkoncolással fenyegették, majd az orosz táborba terelték őket, ahol egy tiszt kijelentette nekik, hogy a gyújtogatók parasztruhába öltözött gerillák voltak, kárpótlásul pedig száraz prófuntot (katonakenyeret) és fejenként 2–2 forintot osztottak ki. Ezután a sereg, zsákmánnyal megrakodva Zólyom felé elvonult.[7]

A város pusztulását évekig tartó nyomor és ínség követte. A 4.000 lakosból 1.400 maradt, a tél beálltával ez a szám 710-re csökkent. 344 ház égett le, csupán 32 kisebb, városszéli épület maradt meg.[8]

A segélyezés lassan indult meg. Rimaszombat és Szécsény küldte az első szállítmányokat, főként élelmiszert (245 kila búza, 63 és fél juh, 1.258 egész kenyér, 408 font szalonna stb.) október felé azonban már elmaradoztak a küldemények.[9] 1850 nyarán[10] Andreánszky Sándornak, a besztercebányai kerület főispánjának a Magyar Hírlapban[11] közzétett felhívása nyomán végre országos gyűjtés kezdődött.[12] Feltehetően ez a felhívás adta Vahot Imrének a *Losonczi Phőnix* gondolatát, aki – főként szerkesztői és lapki-

---

Grabbe mellé volt beosztva, maga is megírta Schwarzenberg osztrák miniszterelnöknek, hogy Grabbe rendelte el Losonc felégetését. KATONA, 1988. 480., 860.

[7] SCHERER, 1996. 34–35.

[8] SCHERER, 1996. 35.

[9] BOROVSZKY, 1911. 676.

[10] A pontos dátum bizonytalan, Scherer Lajos művében június 4-e, Borovszky Nógrád megyei monográfiájában július 4-e van megadva, mindkét kiadványban tévesen. A *Magyar Hírlap* 1850. évi évfolyamában nem található a felhívás, az augusztus 6-i számban azonban már megjelent Jeszenszky Samu polgármester levele, melyben megköszöni Andreánszky Sándor felhívását, valamint az azóta megérkezett adományokat. A lap hasábjain előzőleg éles viták folytak Losonc katasztrófájának mértékéről. *Magyar Hírlap*, 1850. évfolyam, január 1.–augusztus 31-i számok.

[11] A felhívás nyomán – a *Phőnix* jövedelmével együtt – 19.529 forint 6 krajcár „pengő pénz" folyt be. –SCHERER, 1996. 35.

[12] SCHERER, 1996. 35.

adói tevékenysége miatt – az 1840-es évektől a magyar irodalmi élet kiemelkedő alakja volt.

Vahot 1820-ban született Gyöngyösön. 1836-ban a Lovassy Lászlóék elítélése elleni tiltakozásul fáklyás menetet szervezett, emiatt bebörtönözték. 1843-ban kiadta az *Országgyűlési Almanach*ot. 1844 és 1848 között szerkesztette a *Pesti Divatlap*ot. A Nemzeti, majd az Ellenzéki Kör tagja volt. 1849 elején az osztrákok rövid időre letartóztatták.[13]

Vahot a szabadságharc előtt – túlzott anyagiassága miatt – meglehetősen népszerűtlen volt írótársai körében. 1848–49 után azonban megváltozott ez a megítélés, amikor a *Phőnix* jövedelmének jelentős részét írói díjazásra fordította, amivel komolyan támogatta a nagy veszteséget szenvedett irodalmat is.[14] Mindezt az is jól mutatja, hogy Jókai Mór például 1847-ben *Irodalmi levelek Vahot Imréhez* címmel még nyílt támadást intézett ellene,[15] de 1851-ben már *Remény* című folyóiratának társszerkesztője lett.

A vállalkozás gondolatáról emlékirataiban ezt írja: *„láttam ezután az életrevaló kis várost tetszhalottaiból lassanként fölocsúdni, föltámadni, - hamvaiból a mesés phőnix-madárként kikelni és sasszárnyaival ujra fölrepülni a csillagok honába. S így született meg agyamban a* Losonczi Phőnix *eszméje –, s mint elnyomott magyar szerkesztő magam is így ezzel együtt keltem ki hamvaimból.*" Vahot hamarosan szétküldte a kiadvány „aláírás íveit", vagyis előfizetési nyomtatványait a szintén általa szerkesztett, és

---

[13] *Új Magyar Irodalmi Lexikon*, III. 2183.

[14] Erről olvashatunk a *Remény* című szépirodalmi lapban: *„A vállalat által [...] kettős cél volt elérendő: egyik a nyomornak az enyhítése, másik a nemzeti irodalmunk terjedése, megkedveltetése oly mű által, mely a nagy szerencsétlenség által támasztott részvét csatornáján beszivárogtassék oly lelkekbe is, melyek tán különben soha magyar munkáért nem hevültek volna."* VAHOT, 1851. Első félévfolyam, 3. sz. 150.

[15] Az *Irodalmi levelek Vahot Imréhez* maró hangú, gunyoros válasz a szerkesztő által a *Pesti Divatlap*ban megjelentetett, és általa írt *Irodalmi levelek Tompa Mihályhoz* című írásra. Tompa nem követte a Petőfi körül csoportosuló fiatalokat, akik már nem voltak hajlandók fillérekért írni Vahot lapjába. JÓKAI, 1955. 327.

1848 végén megszűnt *Pesti Divatlap* egykori előfizetőihez, főbb pártfogóihoz. Hamarosan kétezren jelezték előfizetési szándékukat, és az így befolyt 4 000 forinttal megindulhatott a vállalkozás. *„Csodálatos, hogy mindazon magyar költő [...] most az én kitűzött szerkesztői zászlóm alá gyülekezvén a Losonczi Phőnixben együttesen fölléptek, egyszerre megszólaltak s mindannyian egy-egy új phőnixként támadtak fel hamvaikból –, s csak oly szabadon irtak daloltak, mint azelőtt.*" – írta Vahot.[16] Az almanachban valóban a kor legnagyobb irodalmi géniuszai kaptak helyet: Jókai Mór, Arany János, Vörösmarty Mihály, Tompa Mihály írásai, Petőfi Sándor és Vasvári Pál posztumusz művei, Gyulai Pál, báró Eötvös József, Kuthy Lajos, Lévay József, Vas Gereben, Nagy Ignác és mások munkái jelennek meg.[17]

A kiadatás azonban nehézségekbe ütközött, mivel a Worafka által vezetett pesti cenzori hivatal – törvényi szabályozás híján – a lehető legönkényesebb formában intézte a sajtóval kapcsolatos ügyeket.[18]

A *Phőnix* elé sem a rendőrség, hanem egy császári szolgálatban álló magyar cenzor gördített nehezen leküzdhető akadályokat.[19] Kiemelte a könyvből a „veszélyes irányú" munkákat, lefordította németre, és eljuttatta Haynaunak, a fővárosban székelő katonai főkormányzónak. Hosszú vizsgálat után betiltották, majd a már kinyomtatott 6.000 példányt lefoglalták az Emich és Eisenfels nevét viselő nyomdában. Vahot így nem küldhetett segélyt Losoncnak, kiadói, írói hitele is veszélybe került. Ezért elment személyesen a rendőrfőnökhöz, akitől – visszaemlékezése szerint – azt a választ kapta: hogy a könyv *„a rosszellemű költemények és veszélyes cikkek egész halmazát képezi"*.[20] Vahot feleségének közbenjárására végül mégis engedélyezték a kiadást

[16] VAHOT, 1880. 141.

[17] *Losonczi Phőnix*, 1851. I.

[18] BERZEVICZY, 1922. 202.

[19] Vahot harminc évvel későbbi emlékirataiban sem említi – emberiességi okokra hivatkozva – az akkor még élő cenzor nevét. VAHOT, 1880. I. 142.

[20] *„Das ist ja ein conglomerat von schlechtgesinnten Gedichten und gefährlichen Artikeln."* VAHOT, 1880. I. 143.

ségének közbenjárására végül mégis engedélyezték a kiadást – szigorú cenzúra után, bár először neje is azt a választ kapta, hogy a *Phőnix*et, csakúgy, mint Losonccal tette az orosz, (f)el kellene égetni.[21]

Vahot másnap elment a főparancsnok adjutánsához: „*egy policzajtiszt szigorú felügyelete alatt a* Losonczi Phőnix *6.000 példányából külön-külön több egész nyomtatott levelet ki kellett vágni három könyvkötősegédnek, s az újonnan nyomtatott leveleket ismét beragasztani, mi roppant munkába s nem kis költségbe került. Az így kivágott levelek nagy halmazát a rendőrtiszt felügyelete alatt szekéren vitték el a megsemmisítés végett. Szegény megkopasztott phőnix-madár ... csakhogy még így megcsonkítva is föl- és szétröpíthettem mindenfelé!*"[22]

A kinyomtatott 6.000 példány hamar elkelt a könyvárusi forgalomban, így Vahot Imre 1850. december 2-án 2.000 forintot adhatott át a losonciaknak egy, a hírlapokban is közzétett levél kíséretében. E levélben az állt, hogy azt a pénzt tegyék a többi, segélyezésre szánt pénzhez, hogy majd a következő – általa 6–7.000 forintnak remélt – pénzekkel együtt személyes tapasztalatai alapján dönt elosztásukról, hogy Losonc szellemi intézeteinek új alapítványait gyarapítsa: „*hogy ezen, nemzeti irodalmunk bajnokai és pártolói által Losonc újjászületésének oltárára hozott tettleges áldozat szent lángja, ápoló ereje minél inkább növekedjék, lelkesülve a tanusított részvét melegétől, elhatározám e célból jövő tavaszra a Losonczi Phőnix második kötetét is kiadni.*"[23]

A siker miatt a háromkötetesre tervezett mű első kötetét újranyomták, az érdeklődés ezután már alábbhagyott, az újabb kiadás veszteséges lett, az első kiadás sikerét pedig a két utána következő nem tudta túlszárnyalni. Vahot szerint ennek két oka volt: az első, kötet engedélyeztetése körüli bonyodalmak, a második, a hosszú várakozás, ami után végre kézhez vehették példányaikat az előfizetők.[24] Valóban ez lehetett a fő ok, hiszen a II. és III.

[21] VAHOT, 1880. I. 142–144.
[22] VAHOT, 1880. I. 145–146.
[23] *Losonczi Phőnix* 1852. I. 239.
[24] VAHOT, 1880. I. 146.

kötet kapcsán jelentős lesz azon előfizetők száma, akiket Vahot inkább „utófizetőknek" nevez, mivel csak a kiadvány kézhez kapása után voltak hajlandóak fizetni. A III. kötet utószavában felmerül az a probléma is, hogy ezen megrendelők közül jónéhányan egyáltalán nem szerettek volna fizetni.[25]

A várt érdeklődés elmaradásának másik oka lehet, hogy a kor publicisztikája nem mindig egyértelműen állt hozzá a kiadványhoz. A *Pesti Napló* többször is támadást intézett ellene, a vállalkozás anyagi hátterét, az elszámolás átláthatóságát vitatva. Ezen vádakra Vahotnak a *Remény* 1851 júliusi számában kellett válaszolnia,[26] kérve, hogy ott megjelent levelét teljes terjedelmében közöljék. A Pesti Napló ezt a levél magánjellegére hivatkozva elutasítja, mondván, hogy olvasóik nem kíváncsiak Vahot utazási élményeire.[27]

Az elszámolást végül mégis közzéteszik, sőt itt jelenik meg először az *Alapítványok a* Losonczi Phőnix *jövedelméből* című cikk,[28] amely majd a *Phőnix* III. kötetének végén is helyet kap.

A későbbi mérsékelt fogadtatásban az is közrejátszott, hogy a II–III. kötet irodalmi színvonala alacsonyabb volt az elsőnél, mivel ezekből olyan nevek maradtak ki, mint Vörösmarty Mihály, Garay János, Tóth Kálmán, Kazinczy Gábor vagy Jókai Mór.[29]

De térjünk vissza az I. kötethez, melynek sikere töretlen volt. Vahot a fent említett levelében leírja Losoncon tett látogatását. A tűzvész óta akkor járt ott először, a célból, hogy saját megítélése

---

[25] *„Azon t. cz. gyűjtőket, kik a 2-ik és 3-ik kötetre csak utólagos fizetést igértek, s kiknek száma nem csekély, tisztelettel figyelmeztetem tartozásaik mielőbbi lerovására." Losonczi Phőnix* 1852. III. 255.

[26] *„A Pesti Napló érdemes szerkesztőjét [...] tisztelettel szólítom fel, hogy ezen cikket igazolásom végett legalább kivonatilag közölni szíveskedjék lapjában addig is, míg majd annak idejében nyíltabban és körülményesebben fogok szólhatni a Phőnix dolgairól, mitől nem az én orrom vére fog folyni, hanem azokéi, kik nem csak személyem, de az ügy ellen is fondorkodni elég alávalók voltak." Remény*, 1851. Második félévfolyam, 3. sz. 131.

[27] *Pesti Napló*, 1851. szeptember 6-i (449.) sz. 3.

[28] *Pesti Napló*, 1851. október 15-i (481.) sz. 2–3.

[29] *Remény*, 1851. II. félévfolyam, 3. sz. 140.

szerint ossza el a befolyt összeget. A többnapos ott tartózkodás alatt számos közintézményt vagy azok romjait látogatta meg: *„A város belsejébe hatolván mindinkább szemembe tűntek a rémítő pusztítás nyomai. Igen sok ház még most is egészen romokban hever, s nem egyhamar fognak felépülni, miután megriasztott gazdáik vagy máshova költöztek innen, vagy, akik maradtak, valódi nagy segélyezés és így minden anyagi tehetőség hiánya miatt nem képesek a bajból kivergődni. Nem százak, nem ezerek, hanem százezerek, mondhatni milliók kellenek ahhoz, hogy itt minden egyes ember, ha nem is teljes, legalább oly kárpótlásban részesülne, miáltal házát az egykorihoz képest csak felényi rendbe is hozhatná."*[30]

Elsőként a kisdedóvó volt rá nagy hatással. A kicsik a losonci tanító, Tamás úr által betanított verset szavaltak, és a szerkesztő rögtön tett egy 2.000 forintos alapítványt a kisdedóvó újraalakítására és fenntartására. Az összeg kamatából még ekkor 56 forintot adott az óvoda felszerelésére. A Kubinyi Ágoston által alapított Losonci Közkönyvtár javára 1.000 forintos alapítványt tett, amelynek éves kamatait az addig fizetés nélkül dolgozó könyvtáros, Homokay Pál kapta. Vahot kikötése volt, hogy a könyvtár vezetői tisztségét – a legnagyobb vallási türelem mellett – egy közoktatói székhez kössék. 200–200 forinthoz jutott a losonci katolikus elemi tanoda, az evangélikus gimnázium és a református líceum, hogy az összegek kamataiból évente három-három szegényebb sorsú, szorgalmas és jó erkölcsű tanulót támogassanak. Vahot a kórház megtekintésekor elrettentő körülményeket tapasztalt, így 400 forint a „losonczi szegény- és kórház fölszerelésére" is jutott. Az összegeket Losonc elöljáróinak ki kell adniuk kamatozás végett, de csak biztos helyre és hiteles testületnek[31]

E losonci látogatásból azonban nem várt, kellemetlen következmények is adódtak. Mint Vahot írja: *„Pár héttel Losonczon történt megjelenésem és beszámolásom után egy nap reggelén arra ébredek föl, hogy a Nemzeti Színház tőszomszédságában tartott szállásomon 12 fegyveres zsandár riaszt fel álmomból."* A

[30] *Remény*, 1851. II. félévfolyam, 3. sz. 125.
[31] *Remény*, 1851. II. félévfolyam, 3. sz. 127–129.

katonák alaposan átkutatták a szerkesztő lakását, majd személyes iratai egy részével távoztak. Néhány hét múlva beidézték a rendőrségre, ahol a rendőrbiztos *„veszélyes irányú lázító versek holléte iránt"* érdeklődött. Emlékiratai szerint maga Vahot sem értette, valójában mire irányul a kihallgatás, lassan kiderült, hogy losonci látogatása alkalmával állítólag a *„tanuló ifjúság közt"* szétosztott lázító verseket kerestek. A kihallgatás azonban eredménytelen volt, és személyes iratait is hamarosan visszakapta. A talányt végül Jeszenszky Samu, az akkori losonci polgármester oldotta meg. Elmondása szerint a följelentő (aki miatt egyébként őt magát is zaklatták) *„a város elpusztulása után Losonczon megtelepedett izraeliták rabbija"* volt, abbéli sértődöttsége okán, hogy *„a* Losonczi Phőnix *szerkesztője [...] csupán az izraelitákat zárta ki a közönség részvétének e kegyadományából."* Mint utóbb kiderült, ennek a negatív megkülönböztetésnek az oka az volt, hogy Vahot egész egyszerűen nem tudott a losonci izraelita közösség létéről.[32] Ez nem is csoda, hisz az 1850. júliusi összeíráskor az 1.707 lakosból 529 volt római katolikus, 784 evangélikus, 337 református és csupán 56 izraelita (valamint egy görög katolikus).

A tanulmány hátralevő részében a kötetek végén található előfizetői névsor főbb összefüggéseinek statisztikai elemzése következik. Ezek önmagukban puszta számok, de ha egy kicsit jobban belemélyedünk, megláthatjuk bennük az embert. A hősi halált halt férjét gyászoló özvegyet, a honvédágyú mellől a romok közé hazatért tanárt vagy a hazáért felelősen gondolkozó és cselekvő grófi család tagjait.

Az első kötet első kiadásának (1851) végén, települések szerinti bontásban 2.302 előfizető neve szerepel (egy-egy gyűjtő a kiadványt saját környezetében, saját falujában népszerűsítette).

A *Phőnix* elterjedtségét kutatva világos határvonalat fedezhetünk fel a nem sokkal később létrehozott közigazgatási kerületek határai mentén. A legtöbben az ország középső területein, a későbbi pest-budai és nagyváradi kerületben fizettek elő. A Duna–Tisza köze 300 (ebből 180 budapesti), Heves 132, Hajdú 145,

[32] VAHOT I. 1880. 147–152.

Békés 110 és Bihar 123 előfizetőt számlál. Felső-Magyarországon ennél jóval kevesebb példányt vettek. Turócz, Árva, Liptó, Szepes és Ung vármegyében egy darabot sem (vélhetően a nyelvismeret hiánya miatt), a legtöbbet – érthető okokból – pedig Gömör és Kishont (93), valamint Nógrád megyében (75). Csekély érdeklődést mutatott a jótékony célú gyűjtés iránt a dunántúli megyék lakossága is, a példányszámok általában 22 és 52 között változtak. Esztergom, Tolna és Sopron megye pedig csak jelképesen képviselteti magát 2, illetve 1–1 példánnyal (Sopronban Káldy Ferenc nyugalmazott huszárkapitány volt az előfizető). A Délvidéken hasonlóan kevesen, Horvátországban és Szlavóniában azonban valamivel többen írtak alá, Zágrábban például 81-en. Feltűnő az érdeklődés a horvát fővárosban, voltak az előfizetők között ott élő magyarok, de horvát értelmiségiek is. Ami meglepő, az a kiadvány iránti szerény erdélyi érdeklődés: Kolozs (9) és Torda (6) megyén kívül nem kelt el példány. Az országhatáron kívül egyetlen *Phőnix*et vettek: Moldvában.

Az előfizetők származására, végzettségére, foglalkozására nézve a következő adatok találhatók a *Losonczi Phőnix*ben: 22 gróf (köztük a mindhárom kötetet megvevő bucsányi Zay család hét tagja), 13 báró, 8 doktor 12 tanár, 9 lelkész, 1 evangélikus és 5 református pap, 1 kanonok, 3 plébános, Zsitvay József cs. kir. kormánybiztos, Neustaedter József cs. kir. altábornok, Moser főhadnagy, Prugberger József, a nagybányai gimnázium igazgatója és Pap Melkizedek, ferencrendi költészettanár. A megjelölt foglalkozásúak között még több postamestert, tiszttartót, jegyzőt, könyvárust, szolgabírót, gyógyszerészt és ügyvédet is találhatunk. Jelentős az özvegyasszonyok száma is. Bár 150 év távlatából efelől már szinte lehetetlen megbizonyosodni, de feltehetően sok volt köztük a hadiözvegy, aki két évvel korábban veszthette el férjét.

Az egyesületek, társaságok, testületek közül érdemes megemlíteni a miskolci, putnoki, szombathelyi casinót, a Jászkun főkapitányi irodát, a Jászberényi konventet, Nagylak, Kiszombor, Nagyszentmiklós településeket, a kisújszállási református iskola könyvtárát, a Pápai Kört, Mernye mezőváros elöljáróságát, a po-

zsonyi líceumi könyvtárt, a tiszafüredi asztalosok összes társulatát és az ujtordai református egyházmegyét.

A gyűjtők között több ismerős név található, mivel a kötetek szerzőinek és közreműködőinek egy része vállalt szervezői feladatokat is: Vörösmarty Mihály Baracskán, Emich Gusztáv és Kubinyi Ágoston Budapesten, Orbán Pető Debrecenben, Losonczy László Kecskeméten, Tompa Mihály Keleméren, Kuthy Lajos pedig Szarvason.[33] Ezenkívül sor került külön adományozásokra is például a zágrábi gyűjtőknek több mint a fele adott egy kisebb összeget, valamint megemlítendő a szegedi gyűjtőnő, Szabó Imréné által rendezett színi előadás, amikor is a bevétel felét az adakozásra szánták (21 forint 30 krajcár).[34]

A *Phőnix* első kötetének második kiadása (1851) már csupán néhány száz (597) „lelkes honleánynak és honfinak" figyelmét keltette fel, a névsor elemzésével azonban olyan érdekes adatokhoz juthatunk, amelyek finomítják az előfizetőkről kialakított képet. Az aláírók között van Martonffy Dénes, Bars megyei cs. kir. kormánybiztos, Laubhaimer Ferenc, aki Bécsben fizetett elő, valamint Jedlik Ányos (Budapest) és Zsitvay József, cs. kir. kormánybiztos (Gyula). 4 gróf, a körösladányi református egyház, a máriapócsi kolostor, a sandi evangélikus gyülekezet (Somogy), 1 református lelkész, 2 református esperes, 5 káplán és 1 plébános, az eperjesi magyar társaság, a hódmezővásárhelyi városi tanács (15 példányt rendeltek), a Máramaros-szigeti olvasótársaság, a nagybányai olvasóegylet, Körösladány, Apátfalva, Öcsény, és Kismarja község, a nagykőrösi és a rimaszombati casino és a sárospataki főiskolai magyar könyvtár is előfizetett a kiadványra.[35]

A második kötet (1851), amelynek a könyvárusi forgalommal együtt is csak saját kiadási költségei térültek meg, 1.515 előfizetőt számlál. 22 gróf, 4 báró, 6 doktor fizetett elő. A társaságok, egyesületek közül említést érdemel a miskolci, a székesfehérvári, a nagykőrösi, a rimaszombati, a szombathelyi casino, valamint az

---

[33] Ezen elemzés az első kötet mindkét kiadását magába foglalja.

[34] *Losonczi Phőnix* I. 231–238.

[35] *Losonczi Phőnix* I. 2. kiad. 231–234.

eddig még nem említett kolozsvári polgári társalkodó és a tiszafüredi kovács-kerékgyártó céh.[36]

A harmadik kötet (1852) 747 előfizetője között meglepő módon 17 grófot találunk, ez a szám nem sokkal kisebb, mint a kétszer, háromszor olyan hosszú aláírási listával rendelkező korábbi kötetek esetében. Ezen kiadvány listáján van még 5 báró, 2 doktor, Odeschalchi Anna hercegnő. Az előfizetők nagyobb részt az előző kettőre is aláírtak.[37]

Az elemzés végén két kisvárosra szeretnék részletesebben kitérni. Az egyik Podszkal, egy Trencsén megyei kis szlovák falu, 420 katolikus és 22 zsidó vallású lakossal.[38] Polgárai az első kötetnél 45, a másodiknál 44, a harmadiknál pedig 37 példánnyal támogatták a nemes kezdeményezést. Ezek feltűnően nagy számok, ha figyelembe vesszük, hogy több nagyvárosban is kevesebb előfizető volt (Pozsony (18–14–12), Esztergom (2–12–6), Munkács (45–15–1). A másik pedig természetesen Losonc. A gyűjtő maga a polgármester, Jeszenszky Soma volt. Először 32, majd 11 példányt rendeltek, végül pedig már csak Kunszt János fizetett elő, ami jól mutatja az országos érdeklődés csökkenését is.

A végszó előtt egyetlen előfizető rövidke életrajzát ismertetném, hogy személyén keresztül közelebb kerülhessünk egy kicsit az akkori honpolgárok hazafiasságához, amely által a *Losonczi Phőnix* is „szárnyra kaphatott". Ez az aláíró pedig Fábry János, Mikszáth Kálmán tanára. Volt honvédtársával, Szeremley Károllyal együtt ő közvetítette Rimaszombatban a szabadságharc szellemét Mikszáthnak. A későbbi író egyéniségének, világnézetének mindvégig alapszíne lett a diákkorában beléoltódott kurucos, szabadságharcos patriotizmusa, a nagy múltú magyar, történelmi, népi ellenzékisége.[39] Fábry János Losoncon született 1830-ban. A szabadságharc kitörésekor elsők között jelentkezett önkéntesnek, és mint honvédtüzér szolgált. A harctérről hazatérve csupán a megfeketedett romok fogadták. Előfizetett a *Phőnix* első két szá-

---

[36] *Losonczi Phőnix* II. 275–282.
[37] *Losonczi Phőnix* III. köt. 1852. 255.
[38] FÉNYES, 1851. 244.
[39] KIRÁLY–PÁNDI–SŐTÉR, 1963. 311.

mára, de szülővárosa felépülését már nem várta meg, 1854-ben, Bécsben hallgatott természettudományt és vegytant, majd a rimaszombati gimnázium tanára, később igazgatója lett.[40]

A *Losonczi Phőnix* nemes vállalkozás volt, amely a kor viszonyaihoz képest hallatlan sikereket ért el, hiszen még a második kötet másfél ezer előfizetője is „igen szép közönségnek" számított a XIX. századi Magyarországon.[41] Az almanach szépirodalmi jelentősége vitathatatlan, csakúgy, mint Vahot Imre tevékenysége. A kezdeményezés jelentős presztízsveszteséget szenvedett el a gazdasági hátteret vitató *Pesti Napló* miatt, amit Vahot korábbi anyagiassága talán indokolt volna, habár becsületessége akkor sem kérdőjeleződött meg. Szerkesztői munkája kiemelkedő, csakúgy, mint nagyvonalúsága az alkotókkal szemben.[42] Vállalkozói szelleme pedig nagymértékben hozzájárult a *Losonczi Phőnix* sikereihez, ezáltal a losonci közművelődési, közoktatási és közellátási intézményeinek újjáépüléséhez.

Lezárásképpen pedig álljanak itt Scherer Lajos rövid történeti munkájának optimista kicsengésű kezdő mondatai: „*Ha élni annyi, mint harcolni, akkor Losonc népe az elmúlt nyolcszáz év alatt igen sokat élt át, mert létéért mindig harcolnia kellett. De, megállta helyét. Tűrt, szenvedett, vesztett; munkát, vagyont áldozott, de sohasem csüggedt el. Hűségesen ragaszkodott szülőföldje rögéhez, s a romok felett új, szebb virágzóbb életet teremtett.*"[43] Ez az élni akarás fordította Losonc irányába az országnak nem csak az együttérzését, hanem a szimpátiáját is. Azt, hogy a város valóban hálás volt ezért, mutatja az is, hogy egészen az 1918-as államfordulatig Vahot Imre emlékét utca neve őrizte Losoncon.[44]

---

[40] BOROVSZKY, 1911. 268.
[41] *Remény*, 1851. II. félévfolyam, 3. sz. 140.
[42] *Remény*. 1851. I. félévfolyam, 3. sz. 150.
[43] SCHERER, 1996. 3.
[44] SCHERER, 1996. 35.

1. táblázat: A *Losonczi Phőnix* előfizetőinek fontosabb adatai, érdekességek[45]

	I. köt. I. kiad.	I. köt. II. kiad.	II. köt.	III. köt.
Előfizetők száma	2302	597	1515	747
Települések száma	150	97	137	83
Budapesti előfizetők	180	37	76	27
Grófok, bárók	35	4	26	24
Casinók	4	2	5	2
Könyvárusi forgalom	3698	Nincs adat, de feltehetően kevés	Nincs adat, önköltségét fedezi	Nincs adat, de feltehetően kevés

2. táblázat: A *Losonczi Phőnix* I. kötet I. kiadásának előfizetőinek megyénkénti megoszlása[46]

Megye	Előfizetők száma	Megye	Előfizetők száma
Hajdú	145	Hont	27
Heves	132	Szatmár	27
Bihar	123	Zala	27
Békés	110	Baranya	25
Gömör	92	Temes	23
Zágráb	86	Győr	22
Jász-Nagykun-Szolnok	76	Pozsony	22

[45] *Losonczi Phőnix* I. 231–238.; *Losonczi Phőnix* I. 2. kiad. 231–234.; *Losonczi Phőnix* II. 275–282.; *Losonczi Phőnix* III. 252–255.

[46] *Losonczi Phőnix* I. 231–238.

Nógrád	75
Borsod	65
Csongrád	65
Bács	53
Szabolcs	53
Arad	52
Veszprém	52
Bars	47
Bereg	47
Somogy	44
Vas	44
Komárom	36
Moson	35
Trencsén	35
Fejér	32
Krassó	30
Torontál	30
Ugocsa	30
Szlavónia	29
Nyitra	28
Zemplén	21
Abaúj	16
Zólyom	16
Sáros	13
Máramaros	12
Kolozs	9
Torda	6
Torna	6
Esztergom	2
Tolna	1
Sopron	1
	1922[47]

[47] Az adat nem teljes, néhány község esetében nem határozható meg pontosan, mely megyéhez tartozott.

BERZEVICZY

1922 BERZEVICZY Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon. 1849–1865.* I. köt. Budapest, 1922.

BOROVSZKY

1911 BOROVSZKY Samu, dr.: *Nógrád vármegye.* In: *Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország Monográfia* Szerk. Dr. BOROVSZKY Samu. Budapest, 1911.

FÉNYES

1851 FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára.* III. köt. Budapest, 1851.

JÓKAI

1955 JÓKAI Mór : *Írói arcképek.* Budapest, 1955.

KIRÁLY–PÁNDI–SŐTÉR

1963 *A magyar irodalom története 1849–1905.* szerk. KIRÁLY István–PÁNDI Pál–SŐTÉR István. Budapest, 1963.

KATONA

1988 *A magyarországi hadjárat 1849 – orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról.* Szerk. KATONA Tamás. Budapest, 1988.

SCHERER

1996 SCHERER Lajos: Losonc – egykori magyar város – rövid története. Szeged, 1996.

VAHOT

1880 VAHOT Imre emlékiratai és Petőfi Sándor emlékezete. Budapest, 1880.

Korabeli újságok és folyóiratok

Losonczy Phőnix

1851 *Losonczi Phőnix.* Szerk. VAHOT Imre. I. kötet. Budapest, 1851.

Pesti Hírlap

Remény

1851 *Remény. A magyar szépirodalom és művészet érdekében, a jelesebb magyar írók közremunkálásával.* Kiadja és szerkeszti VAHOT Imre. Budapest, 1851.

Új Magyar Irodalmi Lexikon

2000 *Új Magyar Irodalmi Lexikon* III. köt. (P–Zs) Budapest, 2000.

Galó Vilmos

Tornallyay Zoltán élete és építészete (1882–1946)

„Be kell fúrnunk lelkünket ebbe a földbe,
melyre építeni akarunk…"
Kós Károly

A századforduló és a boldog békeidők korszaka megkülönböztetett helyet foglal el a magyar építészet történetében, mivel nagyjából e két évtized alatt bontakoznak ki azok a modern művészeti törekvések, melyek nemcsak stílusukban, de elméleti alapvetésükben is egy merőben új szellemiséget képviselnek. E törekvésekkel kapcsolatban Magyarországon általánosan – egyben pontatlanul – használt fogalom: a szecesszió. A mai magyar építészetnek egyik fontos törekvése, hogy ezekben az új stílusáramlatokban megjelenő szellemiség napjainkra vonatkozó értékeit átmentse, és a gyakorlatban újra megjelentesse. Ezen áramlatok minél alaposabb értelmezéséhez nem mellőzhetjük – a szecessziós (századfordulós) stílusban fogant épületek tanulmányozása mellett – az azokat megalkotó építészek életének a megismerését sem.

Tanulmányomban Tornallyay Zoltán életútját mutatom be vázlatosan. A felvidéki születésű építész rövid útkeresés után hosszú időre a századforduló új irányzatainál állapodott meg. Legérettebb alkotásai Kós Károly és a hozzá legközelebb álló építészek munkáival mutatnak közeli rokonságot.

Életére egyfajta kettősség nyomja rá bélyegét, amely meglehetősen nehéz feladat elé állítja biográfusát. Míg az első világháború kitöréséig mint tervező-mérnök, addig a háborút követően mint a kisebbségi létbe szorult csehszlovákiai magyarság kulturális–társadalmi életének szervezője kap személye egyre jelentősebb hangsúlyt. Az építőművészettel azonban haláláig megtartotta szoros kapcsolatát, és a kényszer szülte szerepvállalások mellett is mindvégig együtt lélegzett az új kihívásoknak megfelelni kívánó kortárs építészeti törekvésekkel. Ebből kifolyólag lényegesnek tartom, hogy e

több mint hat évtizedes élettörténet mint egy építész életútja kerüljön bemutatásra. Természetesen nincs szándékomban elhanyagolni Tornallyay felvidéki kultúrszervező tevékenységét sem, de a hangsúly a – témaválasztásnak köszönhetően – az előbbin van.

Tornallyay Zoltán 1882. december 20-án, Toralján, Gömör–Kishont vármegyében született.[1] A kiegyezés évében alig ezer lakossal rendelkező község a dualizmus évtizedeinek ütemes fejlődése eredményeként a világháború előestéjén már egy urbanizálódó mezőváros jellegét öltötte magára. A 19. század közepéig a település legjelentősebb birtokosa az ősi eredetű köznemesi Tornallyay család, amely fénykorát a Mohács körüli évtizedekben élte. E hanyatló korszak viszonyai közepette emelkedett nagytornallyay Tornallyay János és fia, Jakab az országos előkelőségek közé. Későbbiekben a család befolyása ritkán terjedt túl a megye határain, de azon belül meghatározó szerepét csaknem végig megtartotta.

Tornallyay Zoltán hasonnevű édesapja Putnokon született.[2] Tizenhét éves korában kadétnak állt, majd anyja hívására – tíz éves itáliai és morvaországi szolgálat után – tért haza tornaljai birtokára.[3] Otthon aktív szerepet vállalt a megyei közéletben, és hamarosan főszolgabíró lett.[4] A ránk maradt források alapján személyében egy emberséges, nemesi származására fölöttébb büszke, különösebb ambíciók nélküli, a vidéki középbirtok nyújtotta gazdasági-társadalmi előnyökkel elégedett, konzervatív értékrendű családfő képe rajzolódik ki. 1878-ban vette feleségül a szintén gömöri nemesi földbirtokos családból származó kisvarsányi Fialka Vilmát.[5] Házasságukból három gyermek született: elsőként Margit 1879-ben, őt követte 1881-ben az ötévesen tragikusan elhunyt Vilma, míg legfiatalabbként Zoltán látta meg a napvilágot.[6]

---

[1] Tornallyay Családi Levéltár (továbbiakban: TL., Tornallyay Zoltán tulajdonában). Gymnasiumi Érettségi Bizonyítvány (kelt. 1901. jún. 8.).
[2] TL. Anyakönyvi adatok.
[3] TL. Családi följegyzések gyermekeim számára (továbbiakban: Csf.). 5.
[4] TL. Csf. 5.
[5] TL. Csf. 5.
[6] TL. Csf. 7. A család teljes családfáját ld. GAÁL, 2000.

A gyermekek gondos, társadalmi rangjukhoz méltó neveltetésére elsősorban anyjuk felügyelt.[7] A német nyelv mihamarabbi elsajátítása végett Zoltánt, Margit nővérével együtt már korán német nevelőkre bízták,[8] és nem maradtak el a heti francia-, illetve zongoraórák sem.[9] Az elemi iskola első négy osztályát Tornalján végezte el – magánúton és nagyrészt németül.[10] Ezután, a gömöri polgári fiúiskola diákja lett.[11] Két „kedves" évet töltött az egykori megyeszékhelyen, ahonnan a losonci m. kir. állami főgimnázium harmadik osztályába lépett át.[12] A beilleszkedés kezdeti nehézségei után, hat év múlva jeles érettségivel távozott a szellemi pezsgéséről és kitűnő oktatóiról híres intézményből.[13] Innen a négy éves képzést nyújtó budapesti kir. József Műegyetemre jelentkezett építészmérnök hallgatónak, ahová felvételt is nyert.[14] Bár anyja, aki jogászként a vármegyei közigazgatásban vélte látni gyermeke biztos jövőjét, ellenezte döntését, *„de én nem engedtem, kitartottam* demokrata elveim [kiemelés tőlem] *mellett és mérnök lettem."*[15] – írja csaknem ötven év távlatából, érezhető büszkeséggel az „engedetlen" fiú.

A századforduló forgatagában a fővárosba került fiatal Tornallyay szeme előtt egy európai léptékkel mérve is rohamosan fejlődő, modern világváros képe bontakozott ki, ahol termékeny talajra találtak a korszak különböző eszmei és kulturális irányzatai. Másfél évtizeddel korábban kezdte hódító útját, majd vált országszerte széles körben elterjedté egy új eszmeáramlat, amely szerves része volt annak az európai jelenségnek, amelyet a 19. század végén, az európai köznyelvben *fin de siècle*-nek neveztek. A prosperitás és biztonságérzet mellett a kor emberét, főként a felsőbb rétegek értelmiségét, egy sajátos életérzés hatotta át, amelyet a kiábrándulás, a megfáradás és a

---

[7] TL. Családunk hanyatlása. 3.
[8] TL. Családunk hanyatlása. 3.
[9] TL. Csf. 7.
[10] TL. Csf. 7.
[11] TL. Csf. 7. Az iskola teljes neve: Sajógömöri ág. h. ev. Szent-Iványi polgári fiúiskola.
[12] TL. Csf. 7.
[13] TL. Gymnasiumi Érettségi Bizonyítvány (kelt. 1901. jún. 8.).
[14] TL. Leckekönyv.
[15] TL. Csf. 8.

jövőtlenség jellemzett.[16] Mindez a századvég művelt értelmiségének egy részét lázadásra, a *„hagyományos kultúra elmeszesedett csigaházából"*[17] való menekülésre, és új utak keresésére ösztönözte. Ez a stílusteremtő útkeresés kiterjedt a korszak összes művészeti ágára, így az építőművészetre is.

Az új építészeti törekvések (pl. az osztrák szecesszió, a francia–belga *art nouveau* vagy a német *Jugendstil*),[18] nagyrészt az 1890-es években jutottak el Magyarországra, ahol találkoztak egy, a nemzeti stílus megteremtésére irányuló törekvéssel. Ezen, a részben különböző eredetű törekvések sajátos stílussá, egyben harmonikus egységgé való ötvözésében ki kell emelni Lechner Ödön munkásságát. Lechner egyéni alkotóképességére támaszkodva, a magyar formakincs legmélyebb rétegeihez nyúlva, leginkább keleti motívumokat alkalmazva próbálta megteremteni a magyar nemzeti stílust.

A kiegyezést követő nagyarányú gazdasági fellendülés, addig soha nem tapasztalt építkező kedvvel párosult, ennek eredményeként a magyar építőművészet virágzott korszakunkban. A fejlődés a kulturális élet minden területén éreztette pozitív hatását, ez pedig a magyar szellemi életben is minőségi változást hozott. Egyetemi oktatásunk nemzetközi szintre emelkedett, az építészképzés a század első évtizedében lendült fel.

A 20. század első évtizedeiben a tervező építészeket többé-kevésbé művészként tartották számon. A szakma magas szintű elsajátításához a reáltantárgyakban való alapos jártasság mellett ugyanis megfelelő rajzkészségre is szükség volt.

A kis Zoltán, Margit nővéréhez hasonlóan, már kilenc éves korában nagyszerű kézügyességről tett tanúságot rajzolás terén.[19] Ebbéli képességét a gömöri évek alatt is megfelelően fejleszthette, hiszen a polgári fiúiskola kiválóan felszerelt rajzteremmel rendelkezett, a losonci főgimnáziumban pedig jelentős súlyt fektettek a matematika és más természettudományi tárgyak oktatására. Így mind a kedvező

---

[16] HANÁK, 1996. 3.

[17] HANÁK, 1996. 4.

[18] Gerle János, dr. Kubinszky Mihály nyomán a korszak új építészeti irányzataira szerencsésebbnek tartja a századfordulós építészet megnevezést. GERLE, 1986. 7.

[19] TL. Gyerekorri rajzok.

körülmények, mind szerzett, vagy örökölt képességei alkalmassá tették a fiatal mérnök-hallgatót, hogy tehetségének megfelelő építész váljon belőle.

Egyetemi tanéveit – az első kivételével – kitűnő tanulmányi eredménnyel zárta,[20] így nem meglepő, hogy ugyancsak kitűnő minősítéssel vehette át 1905-ben építészmérnöki diplomáját,[21] amely mellé elnyerte a Magyar Mérnök és Építész Egylet által *„minden év végén a legjelesebben végzett hallgatónak adandó"* 300 koronás, Fábián-éle jutalmat is.[22] Színvonalas oktatói gárda működött ez időben a Műegyetem építészeti karán, az alább felsorolt tanárok, mint „kiváló" oktatók tűnnek fel az idős Tornallyay Zoltán emlékezetében: Pecz Samu, Schulek Frigyes, Czakó Adolf, Hauszmann Alajos, Czigler Győző, Rauscher Lajos.[23]

Budapesti diákévei alatt kezdett érdeklődni a komolyzene iránt, így kávéházba ritkán, hangversenyekre és az operába viszont annál többet járt.[24] Később megkedvelte az operettet, valamint rendszeres látogatója lett a filharmonikus előadásoknak is.[25] Lakásán – főként barátai részvételével – nem egyszer rendezett zeneestélyeket.[26] Kedves nosztalgiával emlékezik vissza a fővárosi diákként eltöltött évekre: *„Mint építészek részben a művészek sorába soroltuk magunkat és szerettünk bohémeskedni. Hosszu hajat hordtunk és bodros nyakkendőt. Pipáztunk rendületlenül és igazi barátságban voltunk évfolyamtársainkkal."*[27]

Az ifjú építész üstökösként indult pályáján. Még végzettségét igazoló oklevelét kézbe sem vette, mikor Bejében, a szülővárosa szomszédságában fekvő falucskában már az ő tervei alapján épült az új református templom.[28] Az elkészített tervekért és az építkezési munkálatok ingyenes ellenőrzéséért a fiatal tervezőnek a következő so-

---

[20] TL. Leckekönyv (kir. József-műegyetem).
[21] TL. Építészi Oklevél (1905. jún. 20.).
[22] TL. Értesítő a jutalom elnyeréséről (1905. december 31.).
[23] TL. Csf. 9.
[24] TL. Csf. 9.
[25] TL. Csf. 9.
[26] TL. Csf. 9.
[27] TL. Csf. 9.
[28] PUSKO

rokkal fejezi ki háláját az építtető presbiteri testület: *„Főgondnok úr indítványára ifj. Tornallyay Zoltán építész mérnök úrnak azon kegyes, vallásosságát tanúsító – jóindulatáért, hogy a templom tervet elkészítette; továbbá hogy az építkezés folyamán annak részletes keresztül vitelére felügyelt és a szükséges utasításokat minden alkalommal – nagy elfoglaltsága mellett is jó szívüségből, ingyen volt kegyes meg adni – egyházunk presbiteriuma jegyző könyvi elismerését és leghálásabb köszönetét nyilvánítja. Kívánja egyszersmind hogy ezen nemes és szép pályán haladjon többről – többre ezen első munkája és a későbbiek is hirdessék nevét mindenek előtt legyen mindnyájunknak és nemes szüleinek öröme és dicsekedése."*[29] Ugyancsak végzős hallgatóként részesült azon megtiszteltetésben, hogy Czakó Adolf egyetemi tanár – a kor szokásainak megfelelően – felszólította az ifjú Tornallyayt, hogy legyen tanársegédje alkalmazott szilárdságtanból.[30] A meghívást elfogadta,[31] és tehetségét bizonyítandó, tanársegédként további öt évig maradt az egyetem alkalmazásában.[32] Ezen időszak alatt egy évet dolgozott a kor egyik legjelesebb építészének, Pecz Samunak az irodájában, ahol alkalma volt részt venni a Műegyetem új épületkomplexumának a tervezésében és az építészeti munkálatok vezetésében is.[33] Egykori tanára nagy elismeréssel szólt mind az egyetemen, mind tervezői irodájában végzett tevékenységéről: *„Abban az évben melyben, műegyetemi oktatással volt elfoglalva, egyszersmind az irodámban is dolgozott, ahol néki alkalma volt az új műegyetem épületeinek tervezésében és művezetésében résztvenni. Kedves kötelességemnek tartom kiemelni, hogy*

---

[29] A presbiteri jegyzőkönyvekből idézi: PUSKO

[30] TL. Csf. 9.

[31] TL. Kinevezése (1905. aug. 31.)

[32] Tanársegédi kinevezései: I. osztályú tanársegéd volt Czakó Adolf (1905. VIII. 1.–1907. VIII. 31., 1909. IX. 1.–1910. IX. 31.), és II. osztályú Pecz Samu (1907. IX. 1.–1909. VIII. 31.) mellett. TL. Tanársegédi kinevezések.

[33] A múlt század elején döntés született arról, hogy az ország egyik legnagyobb oktatási intézményét, egy új, a feltöltött lágymányosi Duna-parton (mai Műegyetem rakpart) építendő impozáns épületegyüttesben helyezik el. A tervek elkészítésével és kivitelezésével Czigler Győző egyetemi tanárt bízták meg, akinek időközben bekövetkezett halála után a munka befejezésére az ugyancsak az egyetemen oktató Hauszmann Alajos és Pecz Samu kapott bizalmat. Utóbbinak ez időben volt tanársegédje és irodai alkalmazottja Tornallyay Zoltán.

Tornallyay úr mind a két rendbéli munkálkodásban legnagyobb szaktudást és szorgalmat fejtett ki."[34]

1908-ban ösztöndíjért folyamodott az egyetemi tanácshoz egy franciaországi és egy németországi tanulmányút céljából.[35] A támogatás elnyerése után, még ugyanazon év őszén Friedrich Lajos barátja társaságában útnak is indult.[36] Olaszországon és Svájcon keresztül érkezett meg Párizsba, ahol az építészeti alkotások megtekintése mellett a francia nyelv gyakorlására és rajzkészsége fejlesztésére is nagy hangsúlyt fektetett.[37] Míg a francia főváros csodálattal töltötte el, a vendéglátó nemzet annál kevésbé. *„Páris nekem is igen tetszett. Az antik patina, a művészet nagystiluság. Megismertem a franciákat, de nem voltam tőlük túlságosan elragadtatva. Önhittek és a külföldről még csak tudomást sem vesznek. Nem túl műveltek, inkább szellemesek, fecsegők, hiúak."*[38] – emlékszik vissza családi följegyzéseiben. Nyugat-európai tanulmányútja jelentős szakmai ismeretekkel is gazdagította.[39] Párizsban és Berlinben töltött ideje jelentős részét az építőművészet történetének és emlékeinek tanulmányozásával, valamint a modern magasépítészeti elrendezések és megoldások, illetve az új szerkezeti elemek (elsősorban vasbeton) alkalmazásának megismerésével töltötte.[40] Az unalmasabb téli hónapokat a francia fővárosban múzeumok és könyvtárak látogatásával töltötte, kiegészítve a *Sorbonne* előadásainak és az *Académie Julian* szabad festőiskola látogatásával.[41] Francia kollégáiról a Műegyetemi Tanácsnak írt jelentésében elismerően, ám egyben kritikusan nyilatkozott: *„A francia építészek szeretnek és tudnak jól rajzolni [...] A leggazdagabb homlokzatokról, vasszerkezetekről, interieurökről készülnek pontos pers-*

---

[34] TL. Pecz Samu elismerő levele (1911. jan. 20.).
[35] TL. Ösztöndíjkérelem (1908. február).
[36] TL. 1908–1909. évi külföldi utazásom (továbbiakban: Kül. ut.). 1.
[37] TL. Kül. ut. 1–3.
[38] TL. Csf. 9.
[39] A tanulmányútról két beszámoló maradt ránk. Az egyik, a Műegyetemi Tanácsnak 1909-ben benyújtott hivatalos jelentésének első része, illetve az élete utolsó éveiben írt visszaemlékezés.
[40] TL. Jelentés az 1908/1909. évi külföldi tanulmányutamról (továbbiakban: Jelentés). 1.
[41] TL. Kül. ut. 7.

pektívák, de igen könnyed előadásban. E téren mi meg sem közelítjük a franciákat. Csak az a kérdés, hogy van-e erre szükség? Mi más utakon keressük az új stílust és a jövő minket fog igazolni."[42] Berlinben leginkább az áruházak ragadták meg a figyelmét. Ezen *Wahrenhaus*ok egyikéről, az akkor újonnan elkészült Friedrichstrassen–Passage-ról ismertető cikket is írt a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítőjébe.[43] Gyakran látogatott ki a Potsdam környéki lakótelepekhez is, hogy az itt fellelhető *„ujabb lakásmodort"* tanulmányozza.[44]

1909-ben tért vissza Tornallyay a magyar fővárosba, ahol egy évig még az egyetemen működött, majd egykori egyetemi évfolyamtársával, a szintén építész Takáts László barátjával tervezői irodát nyitott Budán.[45] Első komoly pályázatát, a szegedi zeneiskola tervét 1910-ben készítette el, amellyel rögtön második díjat nyert. [46] Ez rendkívül megnövelte ambícióit. Az elkövetkező évekből számos pályázata ismert, amelyek közül ugyan Takáts Lászlóval és Uy Károllyal közösen a nagyváradi fürdő tervpályázatán az első díjat is megszerezték,[47] a legbecsesebb számára mégis a Rezső téri fogadalmi templom pályázatának harmadik díja volt, mivel előtte csak két „régi híres" tervező, Lechner Ödön és Kauser József végzett.[48] 1913-ban a Magyar Mérnök- és Építész Egylet titkárává választotta, amely tisztségét egy évig töltötte be.[49]

A századforduló architektúrájában a magyar nemzeti stílus megteremtését célul kitűző próbálkozások közül – Lechner Ödön mellett – kiemelt helyet foglal el a *Fiatalok* építészete. A csoport magját a Műegyetemen 1906 és 1908 között oklevelet szerzett építészhallgatók baráti társasága alkotta (Kós Károly, Györgyi Dénes, Mende Valér, Tátray Lajos, Zrumeczky Dezső stb.). Vezéralakjuk, törekvé-

---

[42] TL. Jelentés. 9.
[43] TORNALLYAI, 1909. 178–179.
[44] TL. Kül. ut. 8.
[45] TL. Csf. 10. old. A cégéren, néhány tervpályázaton és a címen (Budapest I. ker., Váralja u. 10.) kívül nem rendelkezünk adatokkal az irodáról.
[46] MÉ 1910/6
[47] TL. Csf. 10.
[48] TL. Csf. 10.
[49] TL. Csf. 10.

seik legkövetkezetesebb megfogalmazója az erdélyi Kós Károly volt, aki egyben legtovább tartott ki eredeti elképzeléseik mellett. A *Fiatalok* a középkorra (Schulek nyomán főként a román stílusra) és a népművészeti hagyományokra támaszkodva tettek próbálkozást egy nemzeti stílus megalkotására. Architektúrájukat a magyar építészeti hagyományból közvetlenül kiemelt formák (ácsszerkezetek, tetőidomok, ablakformák), anyagkapcsolatok (faragatlan kő, boronafal, zsindely) és funkcionális elemek (tornác, torony) használata jellemezi, melyet valódi paraszti (főként kalotaszegi és székelyföldi) hagyomány hat át.[50]

Tornallyay Zoltán külföldi tanulmányútjáról hazatérve számos pályázaton vett részt. A hangját kereső építész 1910 és 1913 között készült tervein leginkább a meghatározó stílusjegyek folytonosságának a hiánya szembeötlő. E három év munkái közül figyelmet érdemel a szegedi zeneiskola terve, amelynek egyes elemei leginkább a korabeli német áruházak építészetével mutat párhuzamot. Az épület inkább funkcionalista; aszimmetrikus oldalhomlokzata már kifelé mutat a szecesszióból, ami némileg meglepő a korszakban. Az említett időszak szülte további tervek egy része leginkább Mende Valér munkásságával mutat rokonságot; többségükön a német, a skandináv (finn) építészet és a historizmus hatása tükröződik. A mai Wekerletelep főterén 1914-ben emelt épülete már szorosan rokonítható a *Fiatalok* magjához közeli, szintén ott tervező építészek munkáival (Kós, Zrumeczky, Györgyi). A viszonylag puritán külsejű lakóház fa szerkezetű kertkapuja merőben különbözik a telepen alkalmazott egyéb faszerkezetektől, amit akár felvidéki tapasztalatainak is tulajdoníthatunk. Ugyanebben az évben készítette el a tornaljai községháza vázlattervét, amelyen Kós építészeti hatása még erőteljesebben van jelen.

Tornallyay Zoltán az első világháború után szülővárosába hazaköltözve gyökeresen megváltozott társadalmi-politikai viszonyokkal, új kihívásokkal találta magát szembe. A 20-as évekre eső munkássága mintha egyensúlykeresésnek tűnne az általa korábban alkalmazott stílusjegyek (1913–1914), illetve a modern építészeti törekvések között, amelyek Csehszlovákiában – a hazai viszonyokhoz képest –

[50] GERLE, 1986. 14.

valamivel korábban jelentkeztek (Járási hivatal, 1923–1924). Ezen egyensúlykeresés közepette alkotja meg legértékesebb épületeit (családi ház, 1926; Koritsánszky-villa, 1928), amelyek stílusa – a korábbi kompromisszumos próbálkozásokkal ellentétben – kizárólag a *Fiatalok*, ezen belül Kós alkotásaihoz állnak közel.

A 20-as, 30-as évek fordulóján – Kóshoz hasonlóan – Tornallyay is a modern építészet követőjévé válik. Ezen új áramlatot képviselő épületei (Állami Földmérő Hivatal, 1931–1932; Állami Polgári Iskola, 1934) már csupán ablakosztásukban emlékeztetnek korábbi, főként paraszti hagyományokból táplálkozó építészetére.[51]

Tornallyay Zoltán életútját nyomon követve nyilvánvalóvá válik, hogy számára a család, a nemzet, az egyház és az alkotó munka jelentették azon értékeket, amelyek életében alapvető jelentőséggel bírtak. Mindezek mellett emberi tulajdonságai, és vállalt kisebbségi léte avatja személyét példaértékűvé. Életútjának hasonlósága miatt kikerülhetetlenül felvetődik az összevetése Kós Károllyal, aki jóval szélesebb kört felölelő munkásságával, térben, időben és hatásában is egy összehasonlíthatatlanul jelentősebb életművet mondhat magáénak. Egy tényezőt tekintve azonban a felvidéki építész bizonyosan megállja az összehasonlítás próbáját erdélyi kollégájával, ez pedig nemzete iránti szeretete, aggodalma és fáradhatatlan tenni akarása, amely ugyanolyan erővel van jelen mindkét életút mögött. Szellemi rokonságuk bizonyságául szolgálhat, hogy a békés századelő évei alatt (és még azután sokáig) mindketten a népi-nemzeti építészet megteremtésének hirdetői és követő között találták meg helyüket. Szimbolikusnak is tekinthetjük, hogy Európa akkori legnagyobb kertvárosának, az egykori kispesti munkástelep fő terének építészeti vezetésére, kényszerű távozása után Kós felvidéki építészkollégáját javasolta.

Építészeti hatását tekintve a *Fiatalok* követőinek azon csoportjához sorolhatjuk, akik tehetségük terén ugyan semmiben sem maradtak el többi, hírnevet szerzett társaiktól, azonban a kapcsolatok hiánya, vagy egyszerűen csak az első világháború előtti szűk egy évtized rövidsége miatt nem, vagy alig kaphatták meg a lehetőséget

[51] Tornallyay Zoltán építészetére vonatkozó részek megírásához nyújtott segítségéért ezúton is szeretnék köszönetet mondani Gerle Jánosnak.

elképzeléseik megvalósítására. A kor architektúrájára így főként pályázatokra, kiállításokra készített terveikkel, publicisztikájukkal voltak, ekkora távlatból már pontosan nehezen meghatározható, de nem elhanyagolható hatással. Mindehhez járult, miután Tornallyai Zoltán távozott a fővárosból és az új államkeretek között, a trianoni Magyarország határain kívül rekedt, munkássága perifériára szorult, kikerült az anyaország korabeli építész közvéleményének fő áramából, új hazájában pedig az új viszonyok közé kerülve építészete mindvégig regionális keretek között maradt.

1912-ben Kós Károly nyerte meg az ekkor Kispesten már javában épülő új, állami munkástelep (Wekerle-telep) Fő terének kialakítására meghirdetett pályázatot.[52] Az építtető bizottság ugyan arra törekedett, hogy a Fő tér, a telep többi részéhez hasonlóan egységes stílusban épüljön, de az egyhangúság elkerülése végett külön pályázatot írt ki a teret övező minden épületre, úgy, hogy egy-egy nyertes pályázó legfeljebb két ház terveinek elkészítésére kaphatott megbízást. Az építkezés vezetésével szintén Kóst bízták meg, aki 1913 nyaráig látta el ezt a feladatot, amikor is családi okokból hazaköltözött Erdélybe.[53] Utóda Tornallyay Zoltán lett, akinek az elsők között fogadták el tervezetét a tér egyik emeletes lakóházának (Kós Károly tér 1., földszinten üzlettel, udvarán gazdasági épülettel) a felépítésére. Feladatát a Pénzügyminisztérium műszaki osztályának alkalmazásában látta el

---

[52] Elsősorban a vidékről Pestre kerülő tisztviselők és ipari munkások életmód- és környezetmegtartó igényéhez alkalmazkodva tervezték meg egy, illetve többlakásos épületeit. A telep a munkás-bérházak hiányával küszködő főváros problémáit volt hivatva – részben – orvosolni. Építésére a kor legjobb szakembereit próbálták megnyerni. NAGY, 1991. 84–85.

[53] Kós Károly egyik levelében így emlékszik erre vissza: *„nyár elején, kisfiacskám súlyosan megbetegedett [...] a lábadozó gyermeket feleségemmel együtt hazaköltöztettem a magaslati levegős, napsütéses Sztánára. S miután akkor /nyár derekán?/ a Wekerle-telep központi tere kiépítésének munkája olyan stádiumban volt már, hogy azt helyettem bármelyik arravaló építészkollégám folytathatta és befejezhette, tehát utódomul Tornallyai Zoltán kollégámat javasolva /amit acceptáltak is/ egyúttal kértem munkaszerződésem felbontását."* NAGY, 1991. 87.

egészen bevonulásáig.[54] Művezetése alatt került sor a teret övező keleti és nyugati épületsor csaknem teljes befejezésére.[55]

A Pesten töltött évek alatt sem feledkezett meg szülővárosáról. Még 1914-ben elküldte tervezetét egy új városháza felállításáról a városatyáknak, akik köszönetüket fejezték ki a nagyszerű tervekért, de elképzelését – anyagiak híján – egyelőre megvalósíthatatlannak tartották: *„Tornalja nagyközség képviselőtestülete Ifj. Tornallyay Zoltán műépítész úrnak a felolvasott levelének minden sorából kisugárzó szülővárosa iránt tántoríthatatlan ragaszkodásáért, meleg szeretetéért, de különösen pedig a kiváló gonddal készített zseniális művészi becsű munkájáért hálás köszönetét fejezi ki, s addig is míg leendő új városházánknak felépíthetésére a tervezetben foglalt elvek szerint az előfeltételek meglesznek, gondos megőrzés végett az elöljáróságnak átadatnak."*[56]

„Ekkor kiütött a világháború. Bevonultam katonának. Takács László jó barátom és cégtársam szintén. Abba maradt minden. Félbeszakadt szépen indult karrierem."[57] – írja följegyzéseiben. 1914. július 29-én jelentkezett katonának.[58] Mint népfölkelő mérnököt műszaki szolgálatra osztották be. Négy éves galíciai, majd olaszországi szolgálat után 1918 késő őszén került haza, Tornaljára.[59]

A fővárosban, a háborút követő időszakban úgy gondolta, nincs mit keresnie, de a vészterhes idők elmúltával majd visszatér, és újra ott folytatja munkáját, ahol abbahagyta.[60] Nem így történt. Mivel Budapesten alig akadt munka, cégtársa, Takáts László pedig még 1916-ban elesett az északi hadszíntéren,[61] mindemellett apja már 80,

---

[54] TL. Csf. 10.

[55] Kós Károly távozásáig mintegy négy épület került tető alá. A telep műemléki jelentőségű területté nyilvánítását 1990-ben kezdeményezték, amelynek eredményeként egyedi védettség alá került a Kós Károly tér 1. sz. háza is. NAGY, 1991. 93.

[56] Tornaljai Városi Levéltár (továbbiakban: TVL.) Képviselő-testületi jegyzőkönyvek 1912–1921. 102.

[57] TL. Csf. 10.

[58] TL. Csf. 11.

[59] TL. Csf. 11.

[60] TL. Csf. 10.

[61] TL. Csf. 10. A háború után barátja holttestét exhumáltatta, és saját költségén hazaszállíttatta Budapestre.

anyja pedig 73 éves volt, nővére elváltan élt, így a hazatérést választotta – egy idegen országba: *„Itthon maradtam, itthon kellett maradnom, hogy családom helyzetén könnyítsek és községem közügyeiben is részt vegyek."*[62]

Tornallyay Zoltánnak az első világháborút követően kifejtett munkásságát négy csoportra oszthatjuk: családja és birtokai gondozásában és gyarapításában, a város politikai életében, a községi és egyházkerületi református egyház szolgálatában kifejtett tevékenysége, illetve a felsoroltak mindegyikéhez többé-kevésbé kapcsolódó tervezői, építészeti munkássága. Erre az időszakra vonatkozóan a tornaljai mérnök-földesúrról csak mindezek ismeretében alakítható ki kellőképpen színes és a valóságnak leginkább megfelelő kép.[63]

A két világháború közötti időszak fájdalmas veszteséggel kezdődött a család számára. Zoltán édesapja 1919. március 17-én elhunyt (szeretett édesanyja hét évvel később).[64] A szülők elvesztéséért azonban boldog házasságában, melyet 1922-ben kötött Király Máriával (1903–1983),[65] és öt gyermekében (Katalin [szül. 1924], Mária [1925], János [1928], Zoltán [1930] és Márton [1931])[66] nyert kárpótlást. Hazatérte után saját kézbe vette az akkor kb. 2 millió csehszlovák koronát érő családi gazdaság irányítását, és nemcsak építészmérnökként, hanem mint gazda is kiválóan megállta a helyét,[67] többek között másodmagával új fajták betelepítésével újraélesztette a filoxéra által, még az előző század végén tönkretett tornaljai szőlőgazdaságot.[68] Nagy súlyt fektetett gyermekei gondos neveltetésére is,

---

62 TL. Csf. 11.

63 Röviddel hazatérte után fölhívta Nagy Virgil műegyetemi tanár, hogy pályázzon a Pecz Samu elhalálozásával megüresedett egyetemi tanári állásra, amit azonban elutasított. Döntését ekképp indokolta: *„Nem adtam be pályázatomat, mert arra jogos pályázó elsősorban volt jó barátom és hosszu időn át műegyetemi adjunktus: Nagy Károly volt. Vele szemben nem akartam fellépni, mert Nagy Károlyt mellőzni nagy méltánytalanság lett volna a műegyetem részéről."* TL. Családunk hanyatlása. 3.

64 TL. Anyakönyvi adatok.

65 TL. Anyakönyvi adatok.

66 TL. Anyakönyvi adatok.

67 A földekre és ingatlanokra vonatkozó kimutatást ld. GAÁL, 2000. 106–107., 112–113.

68 TL. „Lakóhelyünk múltja" 7.

anyagiakat nem sajnálva az anyaországban, kiváló intézményekben iskoláztatta őket.

„A tárgyalt években,[69] kivált 1925 és 1928 között, a község úgy nézett ki, mint egy hatalmas építkezés. A Tornaljai Újság szerint nem volt még egy olyan község (a városokat is beleszámítva) Szlovákia területén, ahol a lakosság arányát számítva Tornaljához mérhető lett volna a családi házak építése."[70] – írja Gaál Imre a városról készült monográfiájában. A polgárok mellett az állam is jelentős beruházóként jelentkezett, a város ugyanis továbbra is járási székhely maradt, ám ehhez megfelelő épületekkel végképp nem rendelkezett. Mindez lehetőséget teremtett Tornallyay Zoltán számára, hogy műépítészi végzettségét és széleskörű tapasztalatait szülővárosa szolgálatába állíthassa, némileg kárpótolva őt fényesen indult, ám félbeszakadt építész karrierjéért.

Tornalján emelt első és egyben legjelentősebb épülete, az új járási hivatal székháza 1923–1924-ben épült fel.[71] A tervezéssel, az építkezés vezetésével, a vázlatrajzok elkészítésével, a város nevében a munka végrehajtásának az ellenőrzésével, a vállalkozókkal való tárgyalással, a cégek munkájának összehangolásával és az elszámolással is őt bízták meg[72] – mindezt sikeresen végre is hajtotta.

El sem lehet képzelni a 20-as és 30-as évek helyi társadalmi és politikai életét Tornallyay Zoltán nélkül. Állandó jelleggel tagja volt a városi képviselő-testületnek és a községi tanácsnak, műépítészi végzettségének köszönhetően pedig az építészeti bizottságnak válhatott vezéralakjává. Elnöke volt a Tornaljai Ifjúsági Művelődési Egyesületnek (TIME),[73] és bekapcsolódott a helyi pénzintézetek munkájába is.[74] Tevékenységében és felszólalásaiban egy, az anyaországtól elszakított magyarságért aggódó és annak szebb jövőjéért mindenkor tenni akaró, önzetlen személyiség képe bontakozik ki előttünk. Mindig, minden alkalommal nemzete érdekeit tartotta szem előtt, és egy-

---

[69] Ti. 1918–1938 között.

[70] GAÁL, 2001. 154.

[71] TVL. A járási hivatal építése 1923–1924. Jelenleg leánynevelő-intézet. Posta (Poštová) u. 13.

[72] TVL. A járási hivatal építése 1923–1924.

[73] GAÁL, 2001. 195.

[74] GAÁL, 2001. 179.

ben a „csehszlovák" néppel való békés együttélés lehetőségeit kereste. A revízió rémétől rettegő fiatal köztársaság hatósági szervei azonban veszélyesnek ítélték nemzete érdekében kifejtett aktivitását. Számos eljárást indítottak ellene, nem egyszer letartóztatták és hosszabb időre őrizetben tartották, mint például 1928-ban, az első világháborúban elesettek emléktáblájának leleplezésekor mondott beszéde miatt.[75]

A negyvenes évei közepén járó mérnök-földesúr régi vágya, a községháza saját tervei alapján való felépítése nem vált valóra, viszont 1928-ban felépítette rokona, a Liptóból Tornaljára származott ügyvéd, dr. Koritsánszky Márton gyönyörű földszintes lakóházát, a Koritsánszky-villát.[76] A következő, általa tervezett épület az óvoda volt, melyre vonatkozó elképzeléseit már 1922-ben papírra vetette,[77] de felépítésére csak 1928–1929-ben került sor.[78] Új épületre volt szüksége az 1926-ban Nagyrőcéről Tornaljára költözött Állami Földmérő Hivatalnak is. A tervek elkészítését és az építkezés vezetését is Tornallyay Zoltánra bízták, aki az egyemeletes épületre szokatlan lapos tetőt tervezett, de a helyi szokásoknak megfelelően és a rossz tapasztalatok alapján az eredeti elképzelést nyeregtetőre változtatták.[79] A tervei szerint emelt utolsó épülete, melyben az Állami Polgári Iskola kapott elhelyezést, 1934-ben készült el.[80]

A nemesi família, amely a 16. sz. folyamán a reformáció kálvini irányzatának lett a híve, a megyén belül és azon túl is új hitének buzgó támogatójává vált. Tornallyay Zoltán számára a református egyház iránt érzett elkötelezettség és felelősségérzet közvetlen példájával apja szolgálhatott, aki – a család oly sok elődjéhez hasonlóan – „paposkodó" ember volt.[81] Fia e téren igyekezett apja nyomában

---

[75] GAÁL, 2001. 153. old. Szerepel a neve azon a listán is, melyet a kassai rendőrség állított össze a köztársaság épségét veszélyeztető személyekről. GAÁL, 2000. 108.

[76] GERLE, 1986. 192.

[77] TVL. Különböző építkezések 1910–1939 (S). Az óvoda vázlatterve (1922. okt. 10.).

[78] Nem tudjuk, hogy az eredeti, 1922-es tervek alapján készült-e el az épület, mivel a második világháborút követően lebontották.

[79] GAÁL, 2001. 144.

[80] GAÁL, 2001. 145.

[81] TL. Csf. 6.

járni, két évvel id. Tornallyay Zoltán halála után az ő személyében választottak új tornaljai, két évre rá egyházmegyei főgondnokot,[82] 1929-ben pedig már a „szlovenszkói tiszáninneni református egyházkerület" főgondnoki székét foglalhatta el.[83]

Tornalja legrégibb építészeti emléke, egyetlen műemléke, középkori eredetű református (egykori katolikus) temploma az 1930-as években alapos renoválásra szorult. A tervek elkészítését és a jelentős összeget kitevő felújítási munkálatok ellenőrzését természetesen Tornallyay Zoltán végezte el az 1936–1937-es év folyamán.[84]

Az első bécsi döntés értelmében, Csehszlovákia többségében magyarlakta területei újra Magyarország részévé váltak. Az anyaországhoz való visszatérés, és a sokszor megannyi hátrányt jelentő kisebbségi lét megszűnte a győzelem érzését és egy szebb jövő illúzióját vetítette magyar lakosság elé.

Mindezek reményében újult erővel vette ki részét, és vállalt döntő szerepet a település életének átalakításában az ekkor ötvenes éveiben járó Tornallyay Zoltán is. Felsorolni is hosszú mindazon egyesületek, bizottságok nevét, amelyek működését fáradhatatlan munkájával segítette.[85] A háború borzalmai azonban hamarosan elérték Tornalját is. A város és környéke közvetlen hadműveleti területté változott. A Tornallyay család – a gyermekek kivételével – otthonában vészelte át a front átvonulását, és az azt követő szovjet-román katonai megszállást.[86] A környék földbirtokosai közül egyedül ők nem menekültek el a közvetlen háborús veszély közeledtével, majd elmúltával sem őseik földjéről.[87] Ez rossz döntésnek bizonyult. A szovjet megszállás következtében felbátorodott helyi kommunisták néhány képviselője az

---

[82] TL. Csf. 2.

[83] BORSODI, 1938. 15.; TL. Csf. 2.

[84] GAÁL, 2001. 149.

[85] Már az új képviselő-testület és elöljáróság tagjainak a kinevezése előtt megszervezte a Községi Építkezési Bizottságot, melynek meghatározó tagjává vált. A továbbiakban elnöke lett a mezőgazdasági és közellátási bizottságoknak valamint a Levente egyesületnek is. TVL. Képviselő-testületi jegyzőkönyvek 1934–1939. 275.; GAÁL, 2001. 251. és 253.

[86] GAÁL, 2000. 121–122.

[87] GAÁL, 2000. 122., ifj. Tornallyay Zoltán (szül. 1930) elbeszélése alapján.

idős Tornallyayt, egy felesége társaságában töltött városi séta alkalmával megtámadta és súlyosan bántalmazta.[88]

A földesúr 1945 tavaszán fölmérte birtokain a háború okozta károkat, majd nekilátott gazdasága újbóli működőképessé tételére.[89] Romló egészségi állapota és a cseh-szlovák hatóságok szinte mindennapos zaklatásai, koholt vádak alapján történő bebörtönzése azonban ezt már nem tette számára lehetővé.[90] *„A megalázott földesúr testi és lelki sérüléseit a továbbiakban nem volt képes kiheverni."*[91] Többszöri agyvérzés következtében eszméletét vesztette, 1946. október 18-án, 64 évesen távozott az élők sorából.[92]

[88] GAÁL, 2000. 122., Ifj. Tornallyay Zoltán elbeszélése alapján.
[89] GAÁL, 2000. 122–123., ifj. Tornallyay Zoltán elbeszélése alapján.
[90] GAÁL, 2000. 122–123., ifj. Tornallyay Zoltán elbeszélése alapján.
[91] GAÁL, 2000. 123.
[92] GAÁL, 2000. 123., ifj. Tornallyay Zoltán elbeszélése alapján.

Tornallyay Zoltán fontosabb tervei, épületei:

Főúri fürdő	Hallgatói terv	Hauszmann–pályázat, 1905.	GERLE, 1986. 192.
Beje	Református templom	1905	PUSKO
Szeged	Zeneiskola	pályázat II. díj	*Magyar Építőművészet* (MÉ) 1910/6
Kolozsvár.	Városháza és vigadó	pályázat III. díj	FÁBIÁN Gáspár, *MÉ* 1910/8
Pozsony	Református templom	pályázat II. díj	GERLE, 1986. 192.
Budapest	Községi nyilvános könyvtár és közművelődési intézet	pályázat III. díj	*MÉ* 1991/8
Zent	Városháza és vásárcsarnok	pályázat	*MÉ* 1912/4
Székelyudvarhely	Törvénykezési épület és fogház	pályázat	*MÉ* 1913/10
Budapest	Lakóház a kispesti munkástelep fő terének 494/1. sz. telkén	terv, 1913	NAGY, 1991. 88. kép
Budapest	Kós Károly tér 1.	lakóház, 1914	
Tornalja	Községháza	terv, 1914	*Építészeti Múzeum*
Budapest	Rezső téri templom	pályázat III. díj	Takáts Lászlóval, *MÉ* 1914/3
Tornalja	Óvoda	terv, 1922	TVL
Tornalja	Mozi és állandó színház	terv, 1923	*ÉM*
Tornalja	Járási hivatal (főhomlokzat)	terv, 1924	*ÉM*
Tornalja	Járási hivatal (Posta u. 13.)	1923–1924	GAÁL, 2000. 139.
Tornalja	Tenisz klubház	terv, 1925	*ÉM*
Tornalja	Hurbanová 30. (családi ház)	1926	Stílusából eredendően
Tornalja	Dr. Koritsánszky Márton villája	terv, 1927	*ÉM*
Tornalja	Hurbanová 21. Dr. Koritsánszky Márton villája	1928	GERLE, 1986. 192.
Tornalja	Óvoda	1928–1929	GAÁL, 2001. 143.

Tornalja	Állami Földmérő Hivatal	terv, 1931	TVL
Tornalja	Állami Földmérő Hivatal	1931–1932[93]	GAÁL, 2001. 144.
Tornalja	Állami polgári iskola	1934	GAÁL, 2001. 145.
Tornalja	Ideiglenes mozi (Plán tornalského dočasného kina)	terv, 1935	TVL
Tornalja	Református templom felújítása	terv, 1936	*ÉM*
Tornalja	Református templom felújítása	1936–1937	GAÁL, 2001. 149.

[93] Jelenleg az egykori Állami Polgári Iskola egybe van építve az egykori Kataszteri Földmérő Hivatal épületével. Napjainkban a Tornaljai Gimnázium található benne. (Hurban u. 34.)

Kiadatlan források

TL Tornallyay Családi Levéltár
1908–1909. évi külföldi utazásom
Anyakönyvi adatok

Csf Családi följegyzések gyermekeim számára
Családunk hanyatlása
Építészi Oklevél (1905. jún. 20.)
Értesítő a jutalom elnyeréséről (1905. december 31.)
Gyerekorri rajzok
Gymnasiumi Érettségi Bizonyítvány (kelt. 1901. jún. 8.).
Jelentés az 1908/1909. évi külföldi tanulmányutamról
Kinevezése (1905. aug. 31.)
Lakóhelyünk múltja
Leckekönyv
Ösztöndíjkérelem (1908. február)
Pecz Samu elismerő levele (1911. jan. 20.)
Tanársegédi kinevezések

TVL Tornaljai Városi Levéltár
Képviselő-testületi jegyzőkönyvek 1912–1921.
Különböző építkezések 1910–1939 (S)

Irodalomjegyzék

BORSODI

1938 BORSODI István (szerk.): *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938.* Budapest, 1938.

GAÁL

2000 GAÁL Imre: *A gömör vármegyei tornallyay Tornallyay család 1130–2000.* Budapest, 2000.

2001 GAÁL Imre: *Száz év Tornalja történetéből (1848–1948).* Somorja, 2001.

GERLE

1986 GERLE János: Gondolatok a magyar századfordulós építészetről. In: GERLE János–KOVÁCS Attila–

MAKOVECZ Imre: *A századforduló magyar építészete.* Budapest, 1986.

HANÁK 1996 HANÁK Péter: Századvégi képeslap. Lázadások a közép-európai kultúrában. In: *História* (1996) 5–6.

MÉ 1910 *Magyar Építőművészet* 1910/6

NAGY 1991 NAGY Gergely: *A Wekerle-telep.* H.n., 1991

PUSKO PUSKO Gábor: *Beje templomai. Néprajzi–történeti adatok az egyházi jegyzőkönyvekben 1.* (kézirat)

TORNALLYAI 1909 TORNALLYAI Zoltán beszámolója a *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítőjé*ben. 1909. április 25. 178–179.

Vesztróczy Zsolt

Petíciók és kudarcok

A szlovák nemzeti mozgalom és a középfokú oktatás kérdése az 1840-es években

A szlovák–magyar kapcsolatok egyik legfontosabb ütközési pontja a reformkori Magyarországon a középfokú oktatás területe volt. Ez a modern oktatásügy kialakításáért és a magyar nyelvű oktatás bevezetéséért folytatott küzdelem időszaka volt, ami szükségszerűen ütközött a hasonló jellegű szlovák törekvésekkel. Az ellentétek a harmincas évektől kezdve, a magyar oktatási nyelv fokozatos előretörésével párhuzamosan erősödtek fel, és a negyvenes évek első felében kulminálódtak, de különféle intenzitással az évtized végéig napirenden maradtak. Ez a küzdelem az evangélikus egyház által fenntartott oktatási intézményekben volt a leghevesebb,[1] mivel a szlovák nemzeti mozgalom számára ezek az iskolák jelentették a legfontosabb utánpótlási bázist. Az összecsapások kezdetben az iskolákban és az egyházi fórumokon zajlottak, de az itt elszenvedett kudarcok láttán a szlovák nemzeti mozgalom vezetői új módszerekkel próbálkoztak. Az érdekérvényesítés új módja a követeléseiket tartalmazó petíciók összeállítása lett, amit hol az uralkodóhoz, hol a legfőbb végrehajtó hatalomhoz nyújtottak be, és a negyvenes évek végéig ez maradt a

[1] A reformkorban az evangélikus egyház háromféle középfokú oktatási intézményt tartott fenn a négyosztályos kis-, a hatosztályos nagygimnáziumokat, valamint a líceumokat. Ez utóbbi együttes alap-, közép- és felsőfokú képzést jelentett, vagyis a gimnázium után két, majd hároméves jogi, teológiai vagy bölcseleti tanulmányok folytatására volt lehetőség. Én ez utóbbi intézményeknél folyó képzést is a középfokú oktatáshoz sorolom, mivel egyrészt az a gimnáziumi tagozat, másrészt az itt működő diáktársaságok miatt, amelyek tevékenysége rendkívül éles konfliktusokat váltott ki. A diáktársaságoknak azonban különböző életkorú tagjai lehettek, és a tagság soraiban egyaránt voltak gimnáziumi, teológiai vagy jogi képzést folytató hallgatók. Štúr például, aki nagygimnáziumi tanulmányait a pozsonyi evangélikus líceumban kezdte, és már 1829 őszén, közvetlenül a megérkezése után a társaság tagja lett, míg felsőbb tanulmányait csak 1831-ben kezdte. HUČKO, 1988. 25–27.; SEDLÁK, 1997a 28–30.

szlovák érdekérvényesítés legfontosabb formája, noha eredményt így sem sikerült elérniük.

A magyar oktatásügy első modern szabályozására az 1791. augusztus 12. és 1793. február 12. között tevékenykedő tanügyi bizottság tett kísérletet, amely felvilágosult szellemű reformokat próbált meg bevezetni, és egy törvénytervezetet is kidolgozott az egységes, állam által ellenőrzött oktatásról. Ezek az anyagok végül nem kerültek az országgyűlés elé, ezért az uralkodó, miután több elemet is átvett a tanügyi bizottság javaslataiból az 1806. november 4-én kiadott *Ratio Educationis*ban szabályozta ezt a kérdést. Az oktatásügy reformjára az 1825–1827-es országgyűlésen tettek ismét kísérletet, amikor tanügyi albizottságot alakítottak, amely 1828. január 29. és 1829. január 10. között tevékenykedett. Bár ez a munkája során, az 1793-as programhoz képest nem hozott igazán újat, ugyanakkor a kidolgozott anyag megyei vitája során, 1831–1832-ben a tanügy országos kérdéssé vált. A reformmozgalom ettől kezdve a magyar irányítású és tannyelvű, egységes, polgári jellegű oktatásügy kiharcolását tűzte ki célul, noha az átfogó oktatáspolitikai reform keresztülvitelére az adott politikai helyzetben nem volt esély, csak kisebb, egy-egy részterületen jelentkező átalakításokra (tanítóképzők és politechnikumok felállításának kérdése stb.), ráadásul ez a problematika gyakran a háttérbe is szorult a polgári átalakulás más, nagyobb jelentőségű kérdései mögött. A további radikalizálódás megelőzése érdekében József nádor már 1835-ben figyelmeztette Metternichet, hogy oktatáspolitikai reformok bevezetésére van szükség, de erre a feszült belpolitikai helyzet miatt erre csak 1841 januárjában került sor. Ekkor viszont nem az egykori oktatásügyi albizottság operátuma került az országgyűlés plénuma elé, hanem Mednyánszky Alajost, a budai tanulmányi bizottság elnökét bízták meg egy új javaslat kidolgozásával. A bizottság gimnáziumokkal foglalkozó tervezete 1842 márciusában készült el, de a javaslatot csak 1844 februárjában tűzte napirendjére az Államkonferencia. Az ekkor született döntés a magyarországi gimnáziumok reformját az osztrák örökös tartományok középoktatásának megújításával kapcsolta össze, amely 1844 augusztusában született meg, Mednyánszky időközben bekövetkezett halála,

illetve a magyarországi belpolitikai fejlemények (adminisztrátori rendszer, megyei válság stb.) miatt nem lépett életbe. A forradalom előtti időkben az ellenzék ugyan programjába foglalta az oktatás ügyét,[2] de ezzel kapcsolatos érdemi vitára vagy döntésre az utolsó rendi országgyűlésen már nem került sor. A tanügy irányításának kérdése csak a felelős magyar kormány megalakulásával rendeződött, ami megteremtette az oktatásügy modernizációjának politikai feltételét.[3]

A 18. század végén, a 19. század első évtizedeiben a hazai közélet és az oktatás nyelve még a latin volt, amelyet az 1790-es évektől kezdődően egy fél évszázad alatt a magyar váltott föl. A magyar nyelv bevezetése a középfokú oktatásban szintén e folyamat része volt, amelynek első lépését az 1791. évi XVI. tc. jelentette. Ez elrendelte a magyar nyelv fakultatív tárgyként való oktatását a gimnáziumokban, az akadémiákon, illetve a Pesti Egyetemen, és erre külön nyelvtanár alkalmazását írta elő. Ezt követően az 1792. évi VII. tc. a magyar nyelv rendes tantárgyként történő oktatását rendelte el a gimnáziumokban, de annak végrehajtásáról nem intézkedett, a törvényt pedig a gyakorlatban nem hajtották végre. A kérdés további szabályozását az 1805. évi IV. tc. is sürgette, de ezt a *Ratio Educationis* sem tette meg 1806-ban, bár az 1777. évi változattal ellentétben a magyar nyelvet a nem magyar anyanyelvűek számára több tantárgy esetében (latin nyelv, latin klasszikusok olvasása, történelem, földrajz, tudományok stb.) kötelező segédnyelvvé tette. A hiányosságokat végül a Helytartótanács pótolta 1814. január 31-én kelt 25.342. számú rendeletében, amely az irányítása alatt álló összes középiskolában immár mindenki számára kötelezően bevezette a magyar nyelv oktatását heti két órában, és megbízást adott az első állami középiskolai magyar tankönyv megírására is. A Verseghy Ferenc által írt mű 1816-ban jelent meg, és a helytartótanács 1819-

---

[2] *„nemzetünk kifejlődésének egyik leghatályosb emeltyűjét, a köznevelést olly irányban vezettetni igyekezendvén, hogy hazánkfiai munkás polgárokká képeztetvén, ez által személyes függetlenségükre is támaszt nyerjenek."* Az országos ellenzéki konferencia nyilatkozata 1847. március 15-én. KOSSUTH, 1951. 181–182.

[3] BÉNYEI, 1994. 66–81.

ben kiadott rendeletei után ez lett valamennyi osztály tankönyve, a „magyar nyelv és irodalom" tantárgyat pedig ettől kezdve külön kezdték el osztályozni. A magyar nyelv fokozatos teret nyert a közéletben is, és 1830-tól mindinkább átvette a latin szerepét. Ezzel párhuzamosan a magyar területeken lévő iskolákban a nyelvórákon felül egyre több tárgyat oktattak magyarul, efelett pedig a reformkor légkörében sokszor szemet hunytak. Ebben a református iskolák jártak az élen, amelyek magyar területeken feküdtek, és autonómiával rendelkeztek, így az áttérés nem okozott különösebb problémát számukra.[4]

Ennek az időszaknak a fő kérdése az volt, hogy a megszűnő latin helyébe a magyar nyelvet milyen módon és ütemben vezessék be. Az ellenzék már 1826. április 17-én felterjesztett törvényjavaslatában követelte ennek bevezetését, ezt az igényét pedig többször is megismételte (1835., 1840), ám az uralkodó mindannyiszor elzárkózott ennek teljesítésétől. Legutolsó alkalommal éppen a Helytartótanács véleményének kikérésére hivatkozott. Az országgyűlés 1843. december 11-én ismét felterjesztette a magyar államnyelvről szóló törvényjavaslatot, amelyet az uralkodó 1844. november 13-án szentesített.[5] A tanítási nyelvről az 1844. évi II. tc. 9. paragrafusa intézkedett, amely szerint *„az ország határain belőli iskolákban a közoktatási nyelv a magyar legyen"*.[6] Ez csak a magyarországi, királyi (katolikus) gimnáziumokra vonatkozott, a más felekezetek által fenntartott vagy a horvát területeken elhelyezkedő középfokú tanintézetekre nem. Másrészt ez a törvény sem jelentette a magyar nyelvre való azonnali és automatikus áttérést, mivel ennek nem voltak meg a feltételei (megfelelő tankönyvek, tantervek és tanárok hiánya, a nem magyar anyanyelvű tanulók esetében használható nyelvtudás gyakori hiánya stb.), amit a kortársak közül is többen jeleztek.

A végrehajtás módjának kidolgozása a Helytartótanács feladata volt, amely még 1841-ben, az országgyűlés feloszlatása után készített

---

[4] Mészáros, 1988. 66-70.
[5] Bényei, 1994. 84–102.
[6] Magyar Törvénytár, 1896. 198.

felmérést a tankerületi főigazgatók körében a magyar nyelv oktatásának lehetőségeiről. Ennek alapján a Helytartótanács 1841. június 30-án felterjesztett jelentésében 44 királyi gimnáziumban látta lehetségesnek a magyar nyelv azonnali bevezetését, további 17 esetében (Pozsony, Breznóbánya, Körmöcbánya, Szentgyörgy, Besztercebánya, Nyitra, Privigye, Rózsahegy, Zsolna, Szakolca, Trencsén, Kisszeben, Eperjes, Lőcse, Podolin, Belényes és Temesvár)[7] pedig a nemzetiségi arányoknak miatt hat éves átmenetet javasolt. Bár a jelentést az Államkonferencia elfogadta, ám az uralkodó Kollowrat ellenvéleményét látva 1842. március 17-i leiratában a döntést elhalasztotta. A javaslat 1844. május 8-án került ismét az Államkonferencia elé, de az itt született döntés az uralkodó ezúttal elfogadta, és ez továbbította a rendeknek 1844. június 17-i királyi leiratában. A végrehajtás módját a Helytartótanács szabályozta az 1844. augusztus 6-án kelt 25.217. sz. rendeletében, miszerint az 1844–1845. évi tanévtől kezdve 44 királyi gimnáziumban magyarul kell tanítani az összes tárgyat a latin *syntaxis ornata*, a retorika-poétika, valamint a görög-római régiségtan kivételével, amelyek esetében fokozatosan kell a magyar nyelvet bevezetni, míg a többi 17 esetében maradt a hat évig tartó átmenet.

Ez a számot a pozsonyi és kassai és a nagyváradi tankerület főigazgatóinak jelentései tovább módosították, mivel kilenc gimnázium (Nyitra, Privigye, Rózsahegy, Besztercebánya, Trencsén és Szentgyörgy, Pozsony, illetve Temesvár és Belényes) igazgatója nem kívánt élni a moratórium nyújtotta lehetőséggel, és önhatalmúlag a magyar nyelv azonnali bevezetése mellett foglalt állást. Az 1844–1845. évi tanévtől kezdve már itt is magyarul folyt az oktatás, ezért a Helytartótanács 1845. április 1-jén kelt felterjesztésében ezen gimnáziumok esetében a status quo fenntartását, a többiekében pedig a következő tanévtől kezdve a legalsó osztályból kiindulva a magyar tannyelv fokozatos bevezetését javasolta. A Magyar Kancellária, bár nem értett egyet az igazgatók önkényes lépésével szintén elfogadta ezt az álláspontot, és az Államkonferencia úgyszintén.

---

[7] A felsorolt gimnáziumok döntő többsége a Felföldön helyezkedett el.

A görögkeleti, a református és az evangélikus egyház autonómiájuk birtokában maguk határozták meg középfokú tanintézeteik oktatási nyelvét és az áttérés módját, így a szlovák régió evangélikus iskoláiban a nemzetiségi arányokat figyelembe véve több helyen nem a német lett a tanítás nyelve.[8]

A magyar nyelv közoktatáson belüli előretörésére a szlovák nemzeti mozgalom is egyre erőteljesebben reagált, és hasonló nyelvi igényekkel kezdett fellépni, ami több területen komoly konfliktusokhoz vezetett. A legnagyobb ellentéteket a különféle diáktársaságok tevékenysége, a szláv nyelvoktatás kérdése és Ľudevit Štúr tanári működése, valamint az uralkodóhoz benyújtott szlovák petíciók jelentették.

Szlovák diákok több evangélikus líceumban és gimnáziumban is nyelvművelő diáktársaságokat alakítottak (1824 és 1838. Késmárk, 1827. *Společnost Česko-slovanská*, 1828. Eperjes, 1832. Lőcse, illetve Rozsnyó és Selmecbánya). Mivel a pozsonyi diáktüntetések hatására Helytartótanács 1836. szeptember 20-án kelt rendeletében betiltotta ezeket az egyesületeket, válaszul szlovák részről 1837 júniusában Alexander Boleslavín Vrchovský vezetésével létre hozták a *Vzájemnost* (Kölcsönösség) nevű titkos diákszervezetet, amely 1840-ig működött, és már nemcsak oktatási, hanem politikai kérdésekkel is foglalkozott. Ezen koncepció jegyében tevékenykedett a kor másik kulturális egyesülete, az 1844. augusztusában alapított *Tatrín*, mely Ľudevit Štúr vezetésével össztársadalmi szinten próbálta meg képviselni a szlovákok érdekeit (felnőttképzés a vasárnapi iskolák keretében, az alkoholizmus elleni küzdelem, könyv- és tankönyvkiadás, gazda- és ifjúsági egyesületek alakítása és támogatása, tehetséges diákok anyagi támogatása, egy szlovák nemzeti múzeum gyűjteményi alapjainak lerakása stb.). A feloszlatott ifjúsági egyesületek helyét a reformkor végén a Jan Francisci által Lőcsén, 1845 februárjában létre hozott *Jednota slovenskej mládeže* (Szlovák ifjúság egysé-

[8] A magyar oktatási nyelv bevezetésének problematikájára ld. MÉSZÁROS, 1988. 71–73.; BÉNYEI 1994. 97., 105–106.; SZEKFŰ, 1926. 530–532., 538–540.; KORNIS, 1927. 442–472. (Az 1844. évi állapotokra ld. Az I. számú táblázatot.)

ge) vette át, mely a korábbi tiltásoknak köszönhetően már csak magánintézményként működhetett, de 1848. május 31-ig szintén a fenti elgondolás jegyében folytatta tevékenységét. A társaság központja Lőcsén volt, rövidesen azonban Pozsonyban, Késmárkon, Selmecbányán, Eperjesen és Szarvason is megalakultak a helyi szervezetek.[9]

A korabeli oktatási rendszer keretei között szláv[10] nyelvi képzésre a különféle nyelvművelő diáktársaságokon és a líceumok nyelvi intézetein belül volt mód, bár ez a kétféle képzési forma sok helyen szorosan összefonódott, főként a diáktársaságok betiltása után. Ezt követően szlovák részről immár az volt a cél, hogy a nevezett intézményeket nyilvános jogúvá alakítsák, tevékenységüket más területekre is kiterjesszék (szláv nyelvi és irodalmi képzés, előadások a szláv történelemről stb.), míg magyar részről ezeket kizárólag a teológushallgatók nyelvi képzésére akarták korlátozni, amire a pozsonyi evangélikus líceum Cseh-Szláv Tanszéke és Szláv Intézete körüli huzavona volt a legjobb példa.

A legfontosabb oktatási intézmény a pozsonyi evangélikus líceumban létrejött Cseh-Szláv Tanszék volt, amely azzal a céllal jött létre, hogy a szlovák anyanyelvű teológushallgatóknak nyelvi képzést biztosítson. Az intézet vezetője Juraj Palkovič, rendkívüli professzor volt, aki a kezdetben ingyen oktatott. Anyagi téren változást csak az hozott, hogy 1825-ben a dunáninneni került ülésén 300 forint értékben alapítványt hoztak létre a tanszék javára, ami évi 38 forint

---

[9] SEDLÁK, 1997b 76–106., 155–177.

[10] Az 1840-es években a modern szlovák irodalmi nyelv még nem létezett, csak a köznép által használt három nagy regionális nyelvjárás, illetve másik két, főként értelmiségi körök által írásban alkalmazott variáns. A katolikusok az Anton Bernolák által létrehozott, a nyugat-szlovák nyelvjáráson alapuló változatot, míg az evangélikusok a kralicei Bibliában alkalmazott archaikus cseh nyelvet használták. Ekkor még arról is vita volt, hogy a szláv kölcsönösség jegyében a cseh nyelvet használják szlovák irodalmi nyelv gyanánt, amely gondolat legjelentősebb képviselője Ján Kollár volt. Ezzel szemben Štúr és követői 1843 júliusában egy középszlovák nyelvjáráson alapuló, új irodalmi nyelv kialakítása mellett foglaltak állást. Az új nyelvet bemutató első nyelvkövek 1846-ban jelentek, a kodifikációs munkát pedig Martin Hattala fejezte be 1852-ben. KOVÁČ, 1998. 109–111., 123.

tiszteletdíjat jelentett Palkovič számára. A tanszék rendkívül nagy jelentőséggel bírt, mivel ez volt az egyetlen ilyen intézmény a szlovák régió területén, amely intézményesített anyanyelvű képzést nyújtott a szlovák fiatalok számára. Emiatt igyekeztek ezt továbbfejleszteni, amire a tanszékkel szorosan összefonódó Szláv Intézet a maga könyvtárával és levéltárával jó lehetőséget nyújtott. A tanszék egyben követendő például is szolgált a többi evangélikus líceum számára, ahol ennek mintájára hasonló, intézményesített nyelvoktató szervezeteket létrehozni.[11]

A tanszék életében új szakaszt nyitott Ľudevit Štúr fellépése, aki a szlovák nemzeti mozgalom több nagy alakjához hasonlóan (Jozef Šafárik, Juraj Palkovič, Ján Kollár stb.) ebben az intézményben végezte tanulmányait. 1837. február 1-jén Palkovič helyettesévé választották, de fizetést nem kapott. 1838 szeptemberében oktatói tevékenységét feladva Halléba ment tanulmányútra, ahonnan két év múlva tért vissza Pozsonyba.[12] Itt visszautasította a késmárki líceum által felkínált állást, mert a koronázó város politikai és kulturális szempontból összehasonlíthatatlanul nagyobb lehetőségekkel szolgált a számára, mint a szepességi kisváros. Visszatérése után a fő célja az volt, hogy a rendes tanárrá nevezzék ki, a tanszék pedig nyilvános jogú legyen, mivel fennállt a veszélye annak, hogy az idős Palkovič halála után a tanszék megszűnik. Ez a kísérlet az evangélikus egyház frissen megválasztott főfelügyelőjének, gróf Zay Károlynak[13] az ellenállásán meghiúsult, és elindította azt a konfliktussorozatot, amely később a reformkori szlovák–magyar kapcsolatok legkeményebb, nemzetközi hullámokat is vető összecsapásává fajult.

---

[11] Markusovszky, 1896. 457–464.; Bakoš, 1957. 30–33.

[12] Hučko, 1988. 55–57., 59–61.

[13] Zay Károly főfelügyelővé választása után az evangélikus egyházon belül felerősödtek a szlovák–magyar ellentétek, ami nemcsak Zay személyiségével magyarázható, hanem azzal is, hogy ekkor kezdte a magyar nyelv felváltani a latint (az egyházon belüli magyar nyelvű levelezés vagy anyakönyvezés bevezetése, a Zay-Ugróci tanterv 1841-ben, amely a modernizáció mellett a magyart tette meg a tanítás nyelvének, a szlovák pedig továbbra is csak a segédnyelv szerepét töltötte be stb.).

A konfrontáció Zay 1840. október 8-án, Štúr bátyjához, Karolhoz írt levelével kezdődött. Ebben arra kérte, hogy tartsa vissza öccsét attól, hogy a hatályos törvények ellenére a pozsonyi líceumban szláv tanszéket létesítsen, és inkább valamelyik környező országot ajánlotta erre a célra. A levélre maga Ľudevit Štúr válaszolt október 25-én, aki – miután Halléból visszatért és megismerte a helyzetet – arra hívta fel ellenfele figyelmét, hogy mennyire fontos a nyelvgyakorlás, és ezzel együtt a tanszék legitim működése, valamint a haza javára munkálkodni. Álláspontja szerint szükség van a nyelvi képzésre a lelkészek esetében, mivel *„csaknem az egész egyházkerület tisztán szláv egyházközségekből áll, ezért célszerű van egy ilyen tanszék az egyetlen líceumunkban"*. Zay október 31-én kelt válaszlevelében kifejtette, hogy az európai kultúra és szabadság előretolt bástyájának, a független Lengyelországnak a bukása után, annak történelmi szerepét Magyarország vette át. Azért, *„hogy ezt a szerepet végre tudja hajtani, szükséges az, hogy óvakodjunk az ellenséges elemekkel való mindennemű kapcsolattól, és elmagyarosítsuk ennek öntudatlan hordozóit, a magyarországi szlávokat: ha ezzel késlekedünk, akkor rövidesen a cár XIV. Lajos módjára kiálthat majd fel, de nem azt fogja mondani, hogy «nincsenek Pireneusok», hanem hogy nincsenek «Kárpátok», és azután már semmi egyéb nem marad, búcsút mondhatunk kultúrának, szabadságnak protestantizmusnak."*[14] Štúr kinevezését a helyi, illetve a kerületi konventnek kellett volna jóváhagynia, de erre Zay tiltása miatt csak 1841 őszén került sor,[15] és ismét csak fizetés nélküli helyettes tanár lett, így anyagi gondjai enyhítésére cseh részről évi 100 arany pénzügyi támogatás kapott.[16]

1840 őszén, éppen a szlovák diákok nyelvművelése kapcsán egy komoly sajtópolémia kezdődött, amit Kramarcsik Károlynak, a rozsnyói gimnázium tanárának a *Társalkodó* hasábjain 1840. november 14-én megjelent, *A panslavismus hősei Lőcsén* című írása indított el. A Szatócs álnéven publikáló tanár a lőcsei cseh-szláv társaság által

---

[14] Ambruš, 1954. 489–497.
[15] Bakoš, 1957. 67–69.
[16] Cambel, 1987. 700–704.

kiadott *Jitřenka* című irodalmi évkönyvet támadta, mint pánszláv kiadványt, de ezért nem a szlovák fiatalokat, hanem tanárukat Michal Hlaváčeket tette felelőssé. A cikk hatására meglehetősen éles hangú vita robbant ki, amely leginkább a *Társalkodó* című folyóirat hasábjain folyt, de jelentek meg ezzel kapcsolatos írások más sajtótermékekben is (*Hírnök*, *Pesti Hírlap* stb.). A hónapokig tartó vitába szlovák, illetve magyar részről a reformkori politikai és tudományos életének több nagy alakja is részt vett (Zay Károly, Kossuth Lajos, Pulszky Ferenc, Lukács Móric, Szentiványi Károly magyar, Ľudevit Štúr, Pavel Tomašek, Ján Chalupka, Michal Hlaváček, Ján Seberíny, Ján Čaplovič szlovák, illetve Leo Thun cseh részről). A sajtópolémia nemcsak átterjedt a birodalom más részeire is (Bécs, Csehország, Horvátország), de az *Augsburger Allgemeine Zeitung*ban szintén jelentek meg írások erről a témáról pro és contra, hanem több német nyelvű röpirat is napvilágot látott erről a témáról.[17] Ebből a vitából két olyan álláspontot szeretnék kiemelni, amely jól megvilágítaná két szembenálló fél érvrendszerét. A magyar álláspont esetében Zay Károlyt idézem, aki szerint *„szláv testvéreinknek vagy magyarosodniok kell – fenntartván teljes épségben vallásokat, szabadságjokat – vagy mindennek föláldozásával az Éjszakkal összeforradniok. Szabadság vagy ostor? szabad a választás”*, de a *„szellemi haladásnak, az értelmiségnek hű levantái, a protestansok, soha hiú magányérdekeknek föl nem áldozandják az emberiség közérdekeit, legkevésbé etymologicus kutatásoknak és nyelvbeli gyakorlásoknak”*.[18] A szlovák álláspontot ezzel szemben Matej Kosec, pojniki evangélikus lelkész képviselte, aki szerint a *„panslavismus csupa, tiszta nyelvészeti törekvés, vagyis némely szláv ifjoncoknak afféle igyekezetök, hogy ne csak anyai nyelvöket, hanem a rokon lengyelt, oroszt, szerbet, illyet stb. is értsék. E tulmagyar urak pedig ez alatt még más valamit is lappangani vélnek, azért keresnek is, de valóban sohasem*

[17] A vita anyagára ld. RAPANT, 1943. II. 63–68., 74–90., 93–101., 110–130., 140–168., 191–205., 217–232., 276–278., 283–284., 294–298.; CAMBEL, 1987. 705–710.

[18] Zay 1840. november 24-én nyílt levelet írt erről a témáról, ami nyomtatott formában december 19-én jelent meg a *Társalkodó*ban. RAPANT, 1943. II. 75.

találnak, kivéve netalán némely költői főknek agyrémeiket, amelyekre azonban minden érett s komoly eszű férjfi alkalmaztatni el nem mulasztja azon ismert szavakat: a festőnek és a költőnek minden szabadságában áll".[19] A vitában, a résztvevők nagy száma ellenére sem sikerült közös nevezőre jutni, és a különféle szlovák kulturális és nyelvművelő mozgalmakkal szemben használt pánszláv jelző pedig csak tovább rontotta a helyzetet.

A magyar részről a szlovák nemzeti mozgalomra aggatott pánszláv minősítésnek valójában nem volt semmiféle reálpolitikai alapja, és a magyar nemesség félelme az esetleges orosz expanziótól irreális volt. Ez a gondolat meglehetősen régi keletű volt, hiszen már az 1790-es években megjelent a korabeli szellemi életben (Orczy Lőrinc, Batsányi János, Pálóczi Horváth Ádám, Berzeviczy Gergely, Csehy József, Barcsay Ábrahám, Kazinczy Ferenc, Horváth István, Cserey Farkas, Döbrentei Gábor stb.). Ezt hatást akkor Lengyelország harmadik, végső felosztásának sokkja váltotta ki, amelyben Magyarország pusztulásának előképét látták. Ezt az érzést az 1830-as lengyel felkelés bukása tovább fokozta, és a vízió a reformkor irodalmi és politikai közgondolkodásnak egyik fontos alapgondolatává vált.[20]

A közvetlen orosz fenyegetés alaptalansága mellett azonban nem szabad megfeledkezni a pánszláv eszmék „beszivárgásáról" sem, ami a 19. első felében reális „veszély" volt, hiszen a nemzeti ébredés idején a birodalom szláv népei természetes egyszerűséggel fordultak a szláv kölcsönösség ideája, illetve az orosz nyelv és kultúra felé. A szlovák nemzeti mozgalom több vezetőjének is volt kapcsolata egyes, Magyarországot megjárt orosz tudósokkal (Mihail Petrovics Pogogyin, Izmail Ivanovics Szreznyevszkij, Oszip Makszimovics Bodjanszkij stb.), ráadásul az oroszországi pánszláv mozgalom egyik vezéralakja éppen Pogogyin volt. A szlovák-orosz viszonynak ez a változata viszont kimondottan magánjellegű volt, amely nemcsak

---

[19] A cikket a szerző eredetileg *Még valami a magyarországi szlávok magyarosítása és magyarosodása ügyében* címmel a *Társalkodó* című folyóiratnak szánta, de a szerkesztőség nem közölte a szóban forgó írást. RAPANT, 1943. II. 142.

[20] CSAPLÁROS, 1977. 44–69.; KOVÁCS, 1973. 220–228.

teljesen független volt a hivatalos orosz politikától, hanem Szentpétervár külpolitikai szándékaival is szemben állt.[21] A magyar részről érvként használt pánszláv jelző viszont rendkívül negatív hatást gyakorolt a szlovák–magyar kapcsolatokra. Nemcsak minimálisra csökkentette a probléma tárgyalásos rendezésének lehetőségét, hanem nagyban hozzájárult ahhoz is, hogy a szlovák politikai elit mind a reformkor, mind a forradalom és szabadságharc idején a magyarokkal szemben keressen támogatást, amit hol Bécsben, hol a birodalom szláv népeinél, főként a horvátoknál és a cseheknél találtak meg.

A szláv nyelvoktatás és az intézetek kérdése 1841. szeptember 8-án került először az evangélikus egyház egyetemes konventje elé. Itt a szlovák ügy hívei, Ján Seberiny és Pavol Jozeffy vezetésével kisebbségben maradtak a Zay Károly főfelügyelő vezette többséggel szemben, és a bányai kerület javaslatára több intézkedés is született az egyházon belüli „pánszlávizmus" visszaszorítására. Egyrészt döntést hoztak arról, hogy *„a hittudományi candidatusokat, ha a honi nyelven elegendő jártassággal nem bírnak, semmi szín alatt fel ne szenteljék"*, másrészt több határozat született a nyelvművelő diáktársaságok ellen. Ezek szerint az iskolai *„tót társulatok, azoknak idővel vészes irányzatuakká fajúlhatása tekintetéből, végképen eltöröltetnek, [...] az illető tanítóknak pedig ilyetén baliránynak elnézése vagy épen nevelése hivatalvesztés alatt tilalmaztatik"*. A hittudományi képzés keretében a szláv nyelvoktatás megmaradt, de ezt a tevékenységet kizárólagosan „homileticai gyakorlatokra" korlátozták, a hasonló jellegű belföldi vagy külföldi társaságokkal és intézettekkel való kapcsolattartást pedig megtiltották.[22]

A sorozatos kudarcok szlovák részről oda vezettek, hogy az egyházi fórumok helyett petíciók szerkesztésére határozták el magukat, amelyeket az uralkodóhoz kívántak benyújtani. 1840-ben már egyszer felmerült ez az ötlet, amikor az országgyűléshez kívántak fordulni, de végül elálltak ettől a szándékuktól. A magyar nyelv egyhá-

[21] Arató, 1960. 244–251., 256–275.
[22] Rapant, 1943. II. 258–265.

zon belüli előretörésére a szlovák értelmiség egy részének[23] válasza, a *Szlovák felségfolyamodvány* című petíció volt, amelyet 1842. június 6-án Pavol Jozeffy szuperintendens vezetésével Metternich kancellárnak nyújtottak át, és különféle nyelvhasználati jogokat kértek tőle (latin nyelvű anyakönyvezés és a cseh nyelvű istentisztelet további fenntartását, szlovák nyelvű cenzor alkalmazása, szláv tanszék felállítása a pesti egyetemen stb.). A középfokú oktatás kérdéseivel a kérvény 5. pontja foglalkozott, amely a pozsonyi evangélikus líceumban működő szláv tanszék, illetve a máshol működő hasonló intézetek megerősítését vagy létesítését kérte.[24] A programot Metternich minden ígérete ellenére sem teljesítette, az egyetemes konvent pedig 1842 júliusában bizottságot küldött a panaszok kivizsgálására. Ez csak tovább rontotta a helyzetet, mivel a magyar hazafias sajtóval és a közvéleménnyel egyetemben arra a tényre helyezte a hangsúlyt, hogy a szlovákok a szolgálati út betartása helyett Bécshez fordultak támogatásért. A petíciót aláíró csoport továbbra is Bécsből várta a segítséget, Jozeffy 1842-ben és 1843-ban ismételten Metternichtől, illetve József nádortól, Kollár pedig Kollowrattól kért segítséget a petícióban foglaltak teljesítéséhez. 1844. május 19-én újabb petíciót terjesztettek fel az uralkodóhoz. Bár ezeket a kéréseket sem teljesítette, a második folyamodványnak köszönhetően 1845-ben engedélyezték Štúr lapjának, a *Slovenskje Národňje Novini*nek a megjelenését.[25]

Szlovák részről 1843 őszén ismét megkísérelték, hogy Štúrt, Palkovič professzor helyére, vagy – rendes tanárként – annak helyettesévé nevezzék ki, de az iskola tanfelügyelője, Bajcsi József ezt megakadályozta. Bajcsy arra hivatkozott, hogy a patronátus nem erősítette meg Štúrt jelenlegi pozíciójában, ezért 1843. október 11-én megtiltotta számára a további tanítást. Štúr ennek ellenére tovább oktatott, ezért a pozsonyi helyi konvent 1843. december 31-én végleg eltiltotta a tanítástól. Mivel a tanszék nem szűnt meg, ezért Jozeffy és Seberíny szuperintendensek kiálltak amellett, hogy he-

---

[23] A petíciót aláíró csoport nagyrészt Štúr követőiből állt. ŠKVARNA, 1997. 304–305.

[24] RAPANT, 1943. I. 113–117.

[25] ARATÓ, 1960. 120–124.; CAMBEL, 1987. 710–712.

lyezzék vissza korábbi pozíciójába, de a konvent ragaszkodott döntésének jogosságához. A vitában végül Zayhoz fordultak, aki 1844. május 9-én a pozsonyi városi konventnek adott igazat, így Štúr tanári pályafutása Pozsonyban végleg befejeződött. A történtek után néhányan Štúr egykori diákjai közül levelet intéztek Jozeffy szuperintendenshez, miszerint az *„ifjúság elhagyja a maga Sionját és az Úr nevében más iskola felé fordul"*, és tizennyolcan tüntetőleg a lőcsei evangélikus líceumban folytatták tanulmányaikat.[26]

A szlovák nyelvi képzés ügyének „rendezésében" Kossuth Lajos is komoly szerepet játszott, hiszen 1841-ben és 1842-ben éppen a bányai kerület részéről vett részt az evangélikus egyház egyetemes konventjén. A szlovák egyesületek és a pozsonyi szláv tanszék elleni határozatokat Štúr az ő nevéhez kapcsolta.[27] Kossuth álláspontját ebben a kérdésben jól mutatja, 1842. június 30-án Zay Károlyhoz írt levele. Eszerint *„ha mi a jövő Conventen nem lennénk elég erősek megmutatni, hogy vallásunkat, egyházunkat, a slavismus vagy panslavismus rakhelyévé alacsonyítatni 's azzal identificaltatni nem engedjük"*, akkor az *„Ország kényteleníttetnék meggyőződni arról, hogy az evang. egyház olly fegyverek műhelye, mellyek a magyar álladalom életerejét támadják"*. Abban az esetben *„ha conventünk a tótok ellenében egyházunk becsületét a magyar nemzet előtt meg nem menti, én, és igen sokan átmegyünk reform. atyánkfiaihoz, 's megszününk tagjai lenni azon egyháznak, melly magát magyar nemzetellenes érdekekkel identificálja"*.[28] Bár a szlovák történetírás sokszor fanatikus nacionalistának vagy ultranacionalistának állítja be Kossuthot, a szlovákokkal kapcsolatos nézetei nem képviselnek szélsőséges véleményt a korabeli magyar liberális nemesség álláspontjához képest, hiszen ugyanazokat az érveket használja, mint a többiek. Ugyanakkor ezt a véleményt mindenképpen árnyaltabbá teszi az a jellemzés, amelyet a cseh Jozef Vacláv Frič adott Kossuth és Štúr viszonyáról: *„Štúr igazságos tudott lenni szerencsétlen nemzete el-*

[26] MÁTEJ, 1960. 91.; PARENIČKA, 1997. 52–56.
[27] ŠTÚR, 1946. 27–29., 36–43.
[28] KOSSUTH, 1910. 357.

lenségeihez és éppen ő volt az, aki felhívta a figyelmemet a magyar hazafiak sok ragyogó tulajdonságára, különösen pedig Kossuth többéves agitációjának demokratikus irányára."[29]

Štúrt ugyan eltávolították a pozsonyi evangélikus líceumból, az általa létrehozott új irodalmi nyelvnek köszönhetően neve továbbra is napirenden maradt. Bár ez még csak kezdeti stádiumban volt, de értelmiségi körökben már többen használták a cseh helyett, ami nemcsak az általuk kiadott könyvek és sajtótermékek olvasását jelentette, de a Štúr-féle politikai irány követését is. E nyelvváltozat elterjedésének megakadályozására a bányai kerület 1846. augusztus 11-én több határozatot is hozott, miszerint továbbra is kell a bibliai nyelvet használni a képzés és a mindennapok során, legyen e nyelv kellő ismerete a papjelöltek esetében a felszentelés alapkövetelménye, legyen egy cseh bibliai nyelven írt hírlap, semmiféle könyvet vagy újságot ne vegyenek, ami a Štúr-féle nyelven íródott, a tanítók és a papok pedig lépjenek föl ezek terjesztése ellen.[30]

Az utolsó rendi országgyűlésen a szlovák nemzeti mozgalom vezetője, Ľudevit Štúr, Zólyom szabad királyi város követeként vett részt. Programját *Reményeink és kérelmeink az alakuló országgyűléshez* címmel, nyolcrészes vezércikk-sorozatban ismertette, amely a *Slovenskje Národňje Novini*ben jelent meg 1847. október 8. és november 2. között.[31] Ebben két nagy témakörrel foglalkozott, a polgári átalakulással, és ezen belül a városok helyzetének rendezésével, illetve a szlovák nemzeti követelésekkel. Az első tekintetében lényegében Kossuthtal azonos platformon volt,[32] míg az utóbbi nagyjából megegyezett a korabeli nemzetiségi mozgalmak célkitűzéseivel (anyanyelv használatának kérdése az oktatásban és a közéletben), egy-két speciálisan szlovák követelést is tartalmazott (az alkoholizmus, illetve a pálinkafőzés elleni harc). Štúr az oktatásügy kérdését

---

[29] FRIČ, 1951. 63.

[30] RAPANT, 1943. II. 612–615.

[31] Štúr vezércikk sorozata, a *Naše nádeje a žiadosti k nastávajúcemu snemu* 1847. október 8., 12., 15., 19., 22., 26., 29., és november 2-án jelent meg lapjában a *Slovenskje Národňje Novini*ben. ŠTÚR, 1954. 322–346.

[32] ŠTÚR, 1954. 322–325., 330–335.

komplex módon szemlélete, és javaslatai az oktatási rendszer valamennyi fokozatára kiterjedtek az elemi oktatástól egészen legfelső szintű képzésig. Ez a középfokú oktatás esetében azt jelentette, hogy síkra szállt a hit- és erkölcstan anyanyelven történő oktatásáért, illetve szlovák nyelv tanításának bevezetéséért a szlovák régió középfokú oktatási intézményeiben, amivel maximálisan figyelembe vette a korabeli reálpolitikai lehetőségeket.[33]

A modern, polgári alkotmányt bevezető áprilisi törvények a közoktatás ügyét sem rendezték, az irányítás viszont a felelős magyar kormány kezébe került. Az oktatással kapcsolatos irányelvek meghatározására Eötvös 1848 nyarán összehívta a nevelésügyi kongresszust, mely 1848. július 20–24. között tartotta ülését Pesten. A középfokú oktatás kérdéseivel a Tavas Lajos elnöklete alatt ülésező középiskolai szakosztály foglalkozott, amely állást foglalt a tudományos műveltséget nyújtó és az egyetemre felkészítő, humán- illetve reáloktatáson alapuló, érettségivel záródó, hétéves gimnáziumi képzés bevezetése mellett. Ezzel egyidejűleg az elsősorban a szaktanítást figyelembe vevő oktatásra, az osztálylétszámok 50 fős maximálása, a tanárok igazgatóválasztási joga, a tanári állások megpályáztatása, valamint az iskolai szertárak és könyvtárak fejlesztése is napirendre került.[34] A szakosztály a nyelvkérdésben is állást foglalt, és a *Javaslat* 5. pontja szerint *„a középtanodákban a tanítási nyelv a magyar".*[35] 1848. augusztus 24-én Eötvös rendeleti úton, tíz gimnáziumban kísérleti jelleggel új képzési rendszert vezetett be, amely a hatosztályos képzést leszámítva nagyjából a középiskolai szakosztály javaslatain alapult, de ennek végrehajtását az érintett iskolák elszabotálták, a szeptemberi fordulatnak köszönhetően pedig a közoktatási reformra már nem kerülhetett sor.[36]

A magyar nemzetiségpolitikai gondolkodásban a forradalom nem hozott fordulatot, és a liberális nemesség változatlanul az *„egy politikai nemzet"* álláspontjára helyezkedett. Ennek alapján – történelmi

---

[33] Štúr, 1954. 335–343.
[34] Felkai, 1979. 64–65.
[35] Ravasz, 1966. 501–506.
[36] Felkai, 1979. 106–109.; Horváth–Köte, 1988. 366–369.

múltjuk és tartományi különállásuk miatt – továbbra is csak a horvátokat ismerte el nemzetnek, a többi nemzetiséget nem, de a korabeli európai gyakorlattal ellentétben nem vonta kétségbe az önálló kulturális élethez való jogukat. Ez alól viszont éppen a szlovákokkal szemben folytatott gyakorlat jelentett kivételt, hiszen a Štúr-féle irányzattal kapcsolatban használt pánszláv címke lényegében megfosztotta őket ettől a lehetőségtől. Ráadásul e teória alapján a korabeli magyar vezetés abban a tévhitben volt, hogy a társadalmi átalakulás és az egyéni jogok biztosítása a nem magyar anyanyelvűek önkéntes és automatikus asszimilációjával jár majd.[37] Ez viszont csak a magyarországi németek és a zsidók esetében következett be, a kollektív jogokban gondolkodó többi nemzetiség esetében nem, így a magyar kormány 1848 tavaszán értetlenül állt az egyre erősödő nemzetiségi mozgalmakkal szemben, a megoldással pedig 1849 nyaráig adós maradt. A legfontosabb nemzetiségi követelések a nyelvhasználattal és az oktatással voltak kapcsolatosak, de áprilistól kezdve fokozatosan előtérbe kerültek az önálló nemzetiségi tartományok kialakítását célzó törekvések, és a továbbiakban már ez lett a fő követelés. A Batthyány-kormány által követett gyakorlat általános volt a korabeli Európában, hiszen a többi liberális kormány is az intézményrendszer átalakításától és az egyéni szabadságjogok megadásától várta a megoldást. Ráadásul kontinensünkön ekkor még példák sem voltak arra, hogy hogyan kell a nemzetiségi kérdést engedményekkel rendezni, és még csaknem egy évig kellett várni, hogy az első liberális válaszok megszülessenek (a frankfurti és a kremsieri alkotmány, a magyar nemzetiségi törvény).[38]

Mivel a nemzetiségi oktatás ügye változatlanul tisztázatlan maradt, így – 1848 márciusától kezdve – ennek rendezése szlovák részről is valamennyi felhívásban és petícióban ott szerepelt. Az első

---

[37] *„Mind a szabad alkotmányban, mind a terhek egyenlőségében, mind az urbér megszüntetésében, mind azon kárpótlás iránt, mellyet az álladalom az urbéri javadalmakért nyujt, minden magyar koronához tartozó népek egyetértenek, és ez érdekben olvadnak össze."* Kossuth Lajos beszéde az országgyűlésen, 1848. március 28-án. KOSSUTH, 1951. 699.

[38] SZÁSZ, 1998. 318–319.

ilyen jellegű iránymutatást Ľudevit Štúr adta a *Slovenskje Národňje Novini*ben március 31-én megjelent *Új kor* című vezércikkében. Ebben nagyra értékelte a polgári átalakulást, az új helyzetet pedig szlovák szempontból elemezte. Írásában csak az új alapelveket szögezte le, konkrét program gyanánt pedig egy később kidolgozásra kerülő dokumentumot jelölt meg.[39] Az új helyzetben megoldásként egyrészt a hagyományos utat javasolta, tehát a vallás- és közoktatási miniszterhez benyújtandó folyamodványokban látja a gondok orvoslását, mert *„kultúrát és műveltséget akarunk szegény, elhanyagolt nemzetünk számára is"*. Ugyanakkor a hagyományos petíciós politikán túllépve nemzeti érdekeik képviseletét már nem csak a kormánytól remélték, hanem az áprilisi törvények biztosította lehetőségekkel élve egy szlovák frakciótól kialakításától is a népképviseleti országgyűlésben,[40] melynek tagjai *„az ország gondjairól ugyanúgy gondolkodnak, akik nem szégyenkeznek nemzetünk miatt, de látják nagy elmaradását, ismerik művelődési szükségleteit"*.[41]

A forradalom után szlovák nemzeti mozgalom középiskolával kapcsolatos követelései is minőségi változást mutatnak a reformkori célokhoz képest. Ekkor már Štúrék nem elégedtek meg a nyelvi intézetek felállításával és az anyanyelvű vallásoktatással, hanem tisztán szlovák tannyelvű gimnáziumi hálózat kiépítése, illetve a líceumokon belüli nyelvi tanszékek felállítása volt a cél, amely követelés valamennyi felhívásban és petícióban ott szerepelt (március 28. Liptószentmiklós [A liptói kérelmek], április 9. Bécs [Hurban kiált-

---

[39] A szóban forgó dokumentum a Jozef Miloslav Hurban-féle *Szlovák testvérek* című kiáltvány volt, amelyeket a szerző április 9-én, a bécsi szláv kongresszuson elhangzott beszédében ismertetett. Ez, tartalmát tekintve, az 1848. március 28-án elfogadott liptószentmiklósi petíción alapult, amely alapvetően nyelvi követeléseket tartalmazott, illetve petíciós mozgalom szervezésére és támogatására szólította fel a szlovákokat.

[40] Štúrnak ez az elgondolását több ekkor született petíció is tartalmazza (Liptói kérelmek, Hurban kiáltványa, A szlovák nemzet kérelmei Nyitra megyében, A szlovák nemzet kérelmei stb.) számolva az új alkotmány biztosította lehetőségekkel, bár ezt csak érdekes módon csak két esetben hangsúlyozták ki külön, és ezen dokumentumoknak Hurban, Štúr egyik legközelebbi társa volt a szerzőjük.

[41] ŠTÚR, 1954. 358–362.

ványa], április 24. Geczel [Az árvai kérelmek], április 28. Brezova [A szlovák nemzet kérelmei Nyitra megyében], május 2. Pozsony [Javaslat az országgyűlésnek és a vallás- és közoktatásügyi miniszternek benyújtandó szlovák kérelmekre], május 7. Breznóbánya [A breznóbányai szlovákok kérelme], május 10. Liptószentmiklós [A szlovák nemzet kérelmei]).[42]

A szlovák nemzeti mozgalom programját több gyűlés és találkozó után 1848. május 11-én Liptószentmiklóson fogalmazta meg, ahol etnikai alapú szlovák tartományt, önálló tartománygyűlést, szabad nyelvhasználatot az országgyűlésen, a megyei tanácskozásokon és a hivatalokban, anyanyelvi oktatási hálózatot kiépítését, szlovák nyelvű őrsereget saját zászlóval, általános választójogot és cenzus nélküli sajtószabadságot követeltek.[43]

A Štúr-féle szlovák nemzeti mozgalom oktatási programját a legteljesebben a liptószentmiklósi petíció 6. pontja foglalta össze, amely szintén teljes, szlovák nyelvű oktatási hálózatot követelt a népiskoláktól az egyetemekig.[44] Ez a korabeli szlovák társadalom fejlettségi fokát tekintve nagyon komoly kétségeket vet föl, hiszen ekkor még nem volt megfelelő létszámú és képzettségű, szlovák anyanyelvű tanár, akik a szlovák nyelvű oktatás bevezetése esetén ezekben az intézményekben taníthattak volna. Ráadásul az egységes, mindenki által elfogadott szlovák irodalmi nyelv 1848-ban lényegében még nem is létezett, csak köznép által használt három nagy regionális nyelvjárás, illetve másik három, főként értelmiségi körökben, írásban alkalmazott variáns így bármelyik változat elfogadása rendkívül

---

[42] A felsorolásban említett dokumentumokra ld. RAPANT, 1937. II. 53., 118–119., 139–140., 168–169., 185., 204.

[43] RAPANT, 1937. II. 202–205.

[44] *„Követeljük a nemzeti iskolák tökéletes bevezetését, mégpedig mind általános (elemi) iskolákét, mind polgári reáliskolákét, leánynevelő intézetekét, tanító- és papnevelő intézetekét, továbbá felsőbb irodalmi intézetekét, nevezetesen: gimnáziumokét, líceumokét, akadémiákét, műszaki főiskoláét és egy egyetemét. Mindezen az intézményeket a tanszabadság alapján kell létrehozni: az oktatási nyelv pedig a szlovák nemzet fiai és leányai számára nem lehet más, mint a szlovák, hogy ezen az alapon a szlovák nemzethez és az országához hű fiakat nevelhessen magának."* RAPANT, 1937. II. 204.

heves vitákat gerjesztett volna szlovák oldalon. A legtöbb kétségre azonban a petíció 7. pontja ad okot, amely szerint *„a magyar megyék területén található iskolákban és felsőbb és alsóbb irodalmi intézetekben a magyarok számára alapítsanak szlovák nyelvi tanszékeket, a szlovák megyék pedig magyar nyelvi tanszékeket a szlovákok számára, hogy így ezek a nemzetek közeledjenek egymáshoz, nevezetesen, hogy az országgyűlésen a magyarul beszélő magyarokat a szlovákok, a szlovákul beszélő szlovákokat pedig a magyarok megérthessék".*[45] Ez a követelés teljesen irreális volt, hiszen a szlovák nyelvnek egyáltalán nem volt olyan közéleti szerepe, mint korábban a latinnak vagy a forradalom idején a magyarnak és a németnek. Ráadásul ez azt szolgálta volna, hogy a magyarral azonos közéleti súlyt kapjon, ami eleve elfogadhatatlanná tett mindennemű oktatással kapcsolatos követelést a Batthyány-kormány számára, a petíció többi pontjáról nem is beszélve. A liptószentmiklósi petíció tartalmát tekintve egyáltalán nem tekinthető egy reális, kompromisszumra törekvő, a korabeli politikai viszonyokat figyelembe vevő programnak, így ez még tárgyalási alapot sem jelenthetett a korabeli magyar fél számára. Nem véletlen, hogy még Seaton-Watson, a szlovákok nagy támogatója is úgy értékelte a liptószentmiklósi petíciót, hogy *„a program különös keveréket alkot. A kéréseken végighaladva, az utolsó három pont kivételével*[46] *[...] a többit csak irreálisnak és eltúlzottnak tekinthetjük. Ennek bizonyítéka, hogy alkotói a pillanatnyi euforia hatása alatt cselekedtek, és szöges ellentétben álltak a gyakorlati lehetőségekkel".*[47]

A liptószemtmiklósi petíciót követően a magyar kormány, élve a május 5-én meghirdetett statárium adta lehetőségekkel Štúr, Hodža és Hurban ellen elfogatóparancsot adott ki,[48] ami végleg lezárta a tárgyalásos megegyezés lehetőségét a magyar kormány és a szlovák

---

[45] RAPANT, 1937. 204.

[46] A sajtó- és a gyülekezési szabadság, valamint az általános választójog.

[47] SCOTUS, 1995. 111–112.

[48] Egyes szlovák szerzők állításával szemben a statáriumot nem a liptószentmiklósi petícióra válaszul hirdették meg, hanem a Felföldön tavasszal lezajlott pogromok miatt 1848. május 5-én. ŠKVARNA, 1997. 105.

nemzeti mozgalom között. Erre viszont, függetlenül a liptószentmiklósi program irreális követeléseitől és Štúrék magatartásától amúgy volt lehetőség, mivel a magyar politikai elit a reformkori hagyományoknak megfelelően a szlovák nemzeti mozgalmat változatlanul nem tekintette partnernek, hanem továbbra is elintézte egy pánszláv jelzővel. Batthyány-kormány ugyanis már első minisztertanácsi ülésén, 1848. április 12-én foglalkozott a Felföldről érkezett jelentésekkel, amelyek hírt adtak a helyi szlovák megmozdulásokról. Ennek alapjául a selmecbányai polgármester jelentése szolgált, aki arról adott hírt, hogy a városban egy szlovák származású diák a cseh bányászokat felkelésre bujtogatja, illetve egy szlovák nyelvű iskoladráma előadására készülnek a diákok, valamint mellékelte Štúr *Új kor* című írását is. E két, tartalmában gyökeresen különböző történést a Batthyány-kormány egy kalap alá véve úgy értékelte, hogy *„a feljelentett részletek egyedül a panslavisticai irány kifolyásainak látszanak"*, ami jól jelezte a szlovákok megítélésével kapcsolatos reformkori tradíciók továbbélését és a tárgyalások lehetetlenségét.[49] Az ő esetükben, a szerbekkel vagy a románokkal ellentétben nem is került sor semmiféle közeledési kísérletekre, bár egy ilyen kapcsolatfelvételtől maga Štúr is elzárkózott.

Rendkívül érdekes az az elképzelése, amit Teleki László, a lengyel Adam Czartoryski herceghez írt levelében vázolt 1849. március 7-én az elszalasztott szlovák-magyar kiegyezésről. Véleménye szerint a *„szlovákok a községi alkotmányban, az esküdtszékben, a népképviseletben, megtalálhatták volna a legbiztosabb kezességet és a teljes tan- és hitszabadság eloszlathatta volna őszinteségünk tekintetében utolsó kétségeiket"*.[50] A Teleki-féle elképzelés kompromisszumos jellege ellenére szintén irreális volt, mert kollektív jogokban, majd a magyaroktól való elszakadásban gondolkodó szlovák nemzeti mozgalom számára ez a forradalom után már nem jelenthetett tárgyalási alapot sem.

---

[49] KOSSUTH, 1957. 22–23.
[50] TELEKI, 1961. II. 22.

Az elfogatóparancs miatt a három szlovák vezető kénytelen volt elmenekülni az országból, és a prágai szláv kongresszuson való részvétel, majd a szerbekkel, a horvátokkal, illetve a császári udvarral történő egyeztetés után szeptember 16-án Bécsben megalakították a Szlovák Nemzeti Tanácsot. Ennek vezetésével egy önkéntes egység alakult, mely alatt császári oldalon vett részt a szabadságharcban (1848. szeptember 18–29., 1848. december 4.–1849. április, 1849. augusztus–november), noha az egység csak meglehetősen szerény hadászati eredményekkel büszkélkedhetett.[51] Ugyanakkor 1849 márciusában három kormánymegbízottat is kinevezett az uralkodó Ján Kollár, Ján Hlavač és František Hánrich személyében, akik a konzervatív Majláth János koordinálásával tanácsadóként tevékenykedtek a szlovákokkal kapcsolatos ügyek megoldásában.

A téli hadjáratban elért császári sikerek hatására a szlovák felkelés vezetői úgy vélték, hogy a magyar szabadságharcot leverték, és ezután a birodalom újrarendezése következik. A továbbiakban lényegében mindent ennek az elképzelésnek rendeltek alá, és március elejére egy újabb felségfolyamodványt dolgoztak ki, amelyben az államjogi rendezés kérdése dominált, vagyis: az ausztroszlavizmus jegyében az uralkodótól egy Magyarországtól független, önálló Szlovák Nagyfejedelemség létrehozását kérték. A tervezett felségfolyamodvány 6. pontja foglalkozott az oktatás kérdésével, mely szerint *„az alsóbb és felsőbb iskolák, valamint Szlovákia közéleti nyelve általában, a saját nemzeti nyelve, azaz a szlovák legyen"*.[52] A március 4-én kiadott oktrojált alkotmány azonban új helyzetet teremtett, ezért az elkészített beadványt át kellett dolgozni. Az új változatot március 20-án, Olmützben, a Jozef Kozáček vezette harminc fős delegáció nyújtotta át Ferenc Józsefnek, és birodalmon belüli nemzeti egyenjogúságot, a szlovák területek Magyarországtól való elkülönítését, saját közigazgatást és tartománygyűlést, valamint a magyar hivatali nyelv teljes eltávolítását kérték az uralkodótól. Ezen belül

---

[51] Gabriel, 1999. 72–97., 103–118.; Arató, 1971. 53–56., 70–75.; Cambel, 1992. 49–63., 73–78., 88–93.

[52] Bokes, 1962. 60–62.

nem foglalkoztak semmiféle oktatási kérdéssel, hanem az oktrojált alkotmány 71. §-ra hivatkoztak,[53] amely szerint *„minden nemzetiségek 's a' tartományban divatozó nyelvek egyenjogusága a' nyilvános és polgári élet minden viszonyaiban czélszerű intézmények által biztositttatik. Különös szabály rendezendi ezen viszonyokat"*.[54]

Érdekes módon a három kormánymegbízott a felségfolyamodványban foglaltakat csak a szabadságharc leverése után tartotta megvalósíthatónak, ezért a március 19-i felségfolyamodvány helyett a szlovák tartomány közjogi kereteinek fokozatos kiépítését támogatták (oktatási, kulturális és nyelvi jogok megszerzése, az autonóm tartomány igazgatási szerveinek fokozatos kiépítése stb.).[55] Ennek jegyében készítettek március folyamán mindhárman egy-egy beadványt az aktuális teendőkről, valamint mindhárman állást foglaltak a teljes, anyanyelvű iskolahálózat kiépítése mellett, de érdekes módon ketten a bibliai cseh nyelv bevezetését támogatták.

Magyar részről 1849. július 28-án, Szegeden ugyan megszületett a nemzetiségi törvény, de ez csak nyelvi, kulturális és oktatási jogokat adott, a középfokú oktatás kérdésével viszont egyáltalán nem foglalkozott. Ez, megkésettsége miatt, nem lehetett hatással a szlovák politikusokra, akik ekkor már az esetleges államjogi rendezés bűvöletében éltek, bár ők már korábban is csak Béccsel számoltak.

A forradalom leverése után a Szlovák Nemzeti Tanács augusztus 22-én újra benyújtotta kívánságait. Ezek alapgondolata az volt, hogy az autonóm szlovák területeket különítsék el Magyarországtól, és ugyanígy foglaltak állást a kormánymegbízottak is szeptember 10-i memorandumukban. Ennek támogatására szeptember–október folyamán petíciós mozgalom kezdődött, és a szlovák kívánságokkal küldöttségek sora indult Bécsbe. Ez egyben a szlovák nemzeti mozgalom „erejét" is demonstrálta. A benyújtott felségfolyamodványok viszont egymástól meglehetősen eltérő véleményeket fogalmaztak meg éppen a szlovák koronatartománnyal kapcsolatban, ezért egy

[53] Bokes, 1962. 62–63.
[54] Gyűjtemény, 1849. I. füzet 58.
[55] Bokes, 1962. 63–81.; különösen: 65., 66–67., 73.

közös petíciót készítettek, amelyet október 7-én nyújtottak át az uralkodónak. A várva várt eredményt azonban sem a mozgalom, sem az újabb felségfolyamodvány nem hozta meg, és a Vajdaság mintájára nem jött létre sem az önálló szlovák koronatartomány, sem az szlovák autonóm terület, mindössze a Felföldet osztották két közigazgatási körzetre.[56]

A középiskolával kapcsolatos tervek a szabadságharc leverése után a háttérbe szorultak, és mindössze Ján Kollár Felix Schwarzenberg miniszterelnök számára készített szakvéleményében van egy tervezet ezzel kapcsolatban. Ebben a szlovák régió új berendezését vázolva részletes megoldási javaslatot nyújtott a nyelvi és oktatási problémákra is. Ennek alapján Kollár a Felföldet négy kerületre, az alsó- és felsővági, a bányai, tarnaira osztotta, ezeket pedig további körzetekre. A Kollár-féle középfokú oktatás koncepciója az volt, hogy a kerületekben egy-egy főgimnáziumot, a körzetekben pedig egy-egy algimnáziumot kell létesíteni. (II. számú melléklet). A szerző ebben részben a már létező, részben a létesítendő iskolákat vette alapul, de számolt az ország területén elhelyezkedő szlovák enklávékkal is (Pesti: Pest-Buda, Békési: Szarvas, Bácskai központ: Pétervárad).[57]

A Kollár-féle tervezetnek azonban nem lett meg az eredménye, holott ebben az időszakban több olyan rendeletet is született (Geringer-féle körrendelet, Entwurf, Thun-féle reform), amelyek a középfokú oktatás modernizációja mellett az anyanyelvi oktatást részesítették előnyben. Ugyanakkor egy neoabszolutista összbirodalom támogatóinak részéről voltak már ekkor is olyan vélemények, hogy csak a tárgyak egy részét tanítsák anyanyelven, a többit pedig németül. 1853-tól kezdve az utóbbi felfogás hívei kezdtek előtérbe kerülni, és 1856-ra a német mellett a szlovák, a többi nemzetiségi nyelvhez hasonlóan ismét csak az alsóbb gimnáziumi osztályokban használt segédnyelvvé vált, ami egészen a Bach-rendszer bukásáig tartott.[58]

---

[56] Bokes, 1962. 91–97.; Cambel, 1992. 95–104.
[57] Bokes, 1962. 110–111.
[58] Deák, 2000. 258–271.

I. számú táblázat

Gimnáziumok a szlovák régió területén 1844-ben[59]

Katolikus gimnáziumok				
hely	**jelleg**	**típus**	**oktatási nyelv**	**segédnyelv**
Bártfa	ferences	nagygimnázium	latin	magyar-szlovák
Besztercebánya	királyi katolikus	nagygimnázium	magyar	szlovák-német
Breznóbánya	piarista	kisgimnázium	latin	–
Eperjes	minorita	nagygimnázium	latin	magyar-szlovák
Érsekújvár	ferences	kisgimnázium	magyar	–
Kassa	premontrei	nagygimnázium	magyar	–
Kisszeben	piarista	nagygimnázium	latin	–
Körmöcbánya	ferences	nagygimnázium	latin	szlovák-német
Léva	piarista	nagygimnázium	magyar	–
Lőcse	premontrei	nagygimnázium	latin	magyar-szlovák
Nagyszombat	bencés	nagygimnázium	magyar	–
Nyitra	piarista	nagygimnázium	magyar	szlovák
Podolin	piarista	nagygimnázium	latin	magyar-szlovák
Pozsony	bencés	nagygimnázium	magyar	–
Pozsonyszentgyörgy	piarista	kisgimnázium	magyar	–
Privigye	piarista	nagygimnázium	magyar	–
Rózsahegy	piarista	kisgimnázium	magyar	–
Rozsnyó	premontrei	nagygimnázium	magyar	–
Selmecbánya	piarista	nagygimnázium	magyar	–
Szakolca	ferences	nagygimnázium	latin	magyar-szlovák
Trencsén	piarista	nagygimnázium	magyar	szlovák
Zsolna	ferences	nagygimnázium	latin	–

[59] MÉSZÁROS, 1988. 151–277.

Protestáns gimnáziumok és líceumok				
hely	**jelleg**	**típus**	**oktatási nyelv**	**segédnyelv**
Bártfa	evangélikus	kisgimnázium	magyar	–
Besztercebánya	evangélikus	nagygimnázium	magyar	német-szlovák
Eperjes	evangélikus	líceum	magyar	–
Igló	evangélikus	nagygimnázium	német	szlovák-magyar
Késmárk	evangélikus	líceum	német	magyar
Losonc	református	líceum	magyar	–
Lőcse	evangélikus	líceum	latin	német-szlovák
Modor	evangélikus	nagygimnázium	magyar	–
Osgyán	evangélikus	nagygimnázium	magyar	–
Pozsony	evangélikus	líceum	magyar	német
Rimaszombat	református	nagygimnázium	magyar	–
Rozsnyó	református	nagygimnázium	magyar	–
Selmecbánya	Evangélikus	líceum	magyar és szlovák	–
Sajógömör	Evangélikus	kisgimnázium	magyar	–

II. számú táblázat

Ján Kollár tervezete a bécsi udvar számára[60]

Algimnáziumok		
Kerület	**Körzet**	**Város**
Alsóvágmenti	Pozsonyi	Modor
	Nyitrai	Nyitra
	Trencséni	Trencsén
Felsővágmenti	Turóci	Mósóc vagy Turócszentmárton
	Liptói	Liptószentmiklós
	Árvai	Alsókubin
	Kysucký	Zsolna

[60] Kollár javaslata az egész ország területére kiterjedt, én azonban a témaválasztásnak köszönhetően csak a Felföld területén található középfokú oktatási intézményeket vizsgáltam. BOKES, 1962. 110–111.

Algimnáziumok		
Kerület	**Körzet**	**Város**
Bányai	Zólyomi	Besztercebánya
	Barsi	Körmöcbánya
	Esztergomi	Esztergom
	Honti	Selmecbánya
	Újváry	?
	Gömöri és Kishonti	Csetnek vagy Jolsva
Tornai	Szepesi	Lőcse
	Sárosi	Eperjes
	Zempléni	Homonna
	Abaúj	Kassa

Főgimnáziumok és líceumok	
Kerület neve	**Az iskola helye**
Alsóvági	Nyitra
Felsővági	Liptószentmiklós
Bányai	Besztercebánya
Tornai	Eperjes
Ruszin-szláv	Munkács

AMBRUŠ

1954. *Listy Ľudovita Štúra.* 1. kötet. Szerk. AMBRUŠ, Jozef. Bratislava, Slovenská Akadémie Vied, 1954.

ARATÓ

1960 ARATÓ Endre: *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1840–1848.* Budapest, Akadémiai, 1960.

1971 ARATÓ Endre: *Egykorú demokratikus nézetek az 1848–1849. évi magyarországi forradalomról és ellenforradalomról (Az 1848–1849. évi szlovák nemzeti mozgalom értékeléséről folytatott vitához).* Budapest, Kossuth, 1971.

BAKOŠ

1957 *Ľudovit Štúr ako vychovávateľ a bojovník za slovenskú školu (Školské pomery na Slovensku v tridsiatych až päťdesiatych rokoch 19. storočia).* Bratislava, Slovenská Akadémie Ved, 1957.

BÉNYEI

1994 BÉNYEI Miklós: *Oktatáspolitikai törekvések a reformkori Magyarországon.* Debrecen, Csokonai, 1994.

BOKES

1962 *Dokumenty k slovenskému národnemu hnutiu v rokoch 1848–1914.* Zost. Bokes, František. Bratislava, Slovenská Akadémie Vied, 1962.

CAMBEL

1987 *Dejiny Slovenska.* 2. kötet. Red.: CAMBEL, Samuel. Bratislava, Slovenská Akadémie Vied, 1987.

1992 *Dejiny Slovenska.* 3. kötet. Red.: CAMBEL, Samuel. Bratislava, Slovenská Akadémie Vied, 1992.

CSAPLÁROS

1977 CSAPLÁROS István: *A felvilágosodástól a felszabadulásig.* Budapest, Magvető, 1977.

DEÁK
2000 DEÁK Ágnes: *„Nemzeti egyenjogúsítás" Kormányzati politika Magyarországon 1849–1860.* Budapest, Osiris, 2000.

FELKAI
1979 FELKAI László: *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége.* Budapest, Akadémiai, 1979.

FRIČ
1951 FRIČ, Jozef Vacláv: *Emlékeim.* Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1951.

GABRIEL
1999 GABRIEL, Viktor: *1848–49 legendája a szlovák történetírásban.* Pozsony, Kalligram, 1999.

GYŰJTEMÉNY
1849 *Gyűjteménye a' Magyarország számára kibocsátott legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországban kiadott hirdetményeknek.* Hivatalos kiadás, Buda, 1849.

HUČKO
1988 HUČKO, Ján: *Život a dielo Ľudovita Štúra.* Martin, Osveta, 1984.

KORNIS
1927 KORNIS Gyula: *A magyar művelődés eszményei 1777–1848.* Budapest, k.n., 1927.

KOSÁRY
1989 KOSÁRY Domokos: *Nemzeti fejlődés, művelődés, európai politika.* Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1989.

KOSSUTH
1951 *Kossuth Lajos összes munkái. 11. kötet: Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen. 1847/48.* Szerk. BARTA István. Budapest, Akadémiai, 1951.

1957 *Kossuth Lajos összes munkái. 12. kötet: Kossuth Lajos az első felelős magyar minisztériumban.* Szerk. SINKOVICS István. Budapest, Akadémiai, 1957.

KOVÁCS

1973 KOVÁCS Endre: *Magyarok és lengyelek a történelem sodrában.* Budapest, Gondolat, 1973.

KOVÁČ

1998 KOVÁČ, Dušan: *Dejiny Slovenska.* Praha, Lidové Noviny, 1998.

MÉSZÁROS

1988 MÉSZÁROS István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948 (általánosan képző iskolák).* Budapest, Akadémiai, 1988.

HORVÁTH–KÖTE

1988 *A magyar nevelés története.* Szerk. HORVÁTH Márton–KÖTE Márton. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988.

MAGYAR TÖRVÉNYTÁR

1896 *Magyar Törvénytár. Az 1836–1868 évi törvénycikkek.* Budapest, Franklin Társulat, 1896.

MARKUSOVSZKY

1896 MARKUSOVSZKY Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. ev. lyceum története kapcsolatban a pozsonyi ágh. hitv. evang. egyház múltjával.* Pozsony, k.n., 1896.

MÁTEJ

1960 *Matej a slovenská škola v prvej polovici 19. storočia. (Výber článkov a dokumentov).* Szerk. MÁTEJ, Jozef. Bratislava, Slovenské Pedagogické Nakľadatelstvo, 1960.

PARENIČKA

1997 PARENIČKA, Pavol: *Bratislavský exodus In.: Ľudovit Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti.* Szerk. SEDLÁK, Imrich. Martin, Matica slovenská, 1997.

RAPANT

1937 RAPANT, Daniel: *Slovenské povstanie roku 1848–1849. Dejiny a dokumenty.* Martin, 1937.

1943 RAPANT Daniel: *Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. Dejiny a dokumenty.* Liptovský Sväty Mikuláš, Tranoscius, 1943.

RAVASZ

1966 *Dokumentumok, a magyar nevelés történetéből 1100–1849.* Szerk. RAVASZ János. Budapest, Tankönyvkiadó, 1966.

ŠKVARNA

1997 *Lexikón slovenských dejín.* Szerk. ŠKVARNA, Dušan. Bratislava, Slovenské Pedagogické Nakľadatelstvo, 1997.

ŠTÚR

1946 ŠTÚR, Ľudovit: *Žaloby a ponosy slovákov v Uhorsku na protizákonné prechmaty maďarov.* Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská, 1946.

1954 ŠTÚR, Ľudovit: *Politické state a prejavy.* Bratislava, Slovenské Vydaveteľstvo Krásnej Literatúry, 1954.

SCOTUS

1995 SCOTUS Viator: *Národnostná otázka v Uhorsku.* Bratislava, Slovakia Plus, 1995.

SEDLÁK

1997a SEDLÁK, Imrich: Ľudovit Štúr a slovenské študentské hnutie In.: *Ľudovit Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti.* Szerk. SEDLÁK, Imrich. Martin, Matica slovenská, 1997.

1997b SEDLÁK, Imrich: *V letokruhoch národa.* Martin, Matica slovenská, 1997.

SZÁSZ

1998 SZÁSZ Zoltán.: A nemzetiségi kérdés és országgyűlési megítélése. In: *A magyar országgyűlés 1848–49-ben.* Szerk. SZABAD György. Budapest, KIT Képzőművészeti Kiadó, 1998.

SZEKFŰ

1926 SZEKFŰ Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848. Magyarország újabb-*

kori történetének forrásai. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1926.

TELEKI 1961 — *Teleki László válogatott munkái.* Szerk. KEMÉNY G. Gábor. Budapest, Szépirodalmi, 1961.

Naményi Ildikó

„Nemzetünkért összefogván…" Emlékkiállítás a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulója alkalmából

Magyar Nemzeti Múzeum, 2003. május 14.– augusztus 31. (Meghosszabbítva: 2003. szeptember 21-ig)

Magyarország 2003-ban két fontos évfordulót ünnepel: 200 éve született Deák Ferenc, és 300 évvel ezelőtt szólította hadba az ország függetlenségének kivívására a „nemes és nemtelen" magyarokat II. Rákóczi Ferenc kiáltványa. A Rákóczi-emlékév során változatos rendezvényekre került sor, több tudományos konferencia, szobor- és emléktábla-avatás, történelmi vetélkedő és rajzverseny, kulturális fesztivál és emléktúra, népzenei, illetve kórustalálkozó mellett természetesen számos kiállítás is helyet kapott az események között, nemcsak a magyarországi és a határon túli településeken, hanem például Párizs, illetve Újdelhi városában is.[1] Az évforduló alkalmából a Magyar Nemzeti Bank ötezer forint értékű ezüst érmét bocsátott ki.

Sárospatakon a tervek szerint még ebben az évben állandó Rákóczi-emlékkiállítás nyílik, számos város múzeumában, így a Budapesten, a Magyar Nemzeti Múzeumban is időszaki tárlat ismertette meg az érdeklődőkkel a vezérlő fejedelem életét és a szabadságharc eseményeit. A kiállítás megnyitása egyben a Rákóczi-emlékév kezdetét is jelentette. A bemutatott tárgyak nagy része a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában van, ezek közül többet az állandó történeti kiállítás termeiben is láthatunk, de néhány az 1935-ben rendezett Rákóczi-tárlat bezárása óta nem került ki a múzeum raktáraiból. A kölcsönzött tárgyakat összesen tíz intézmény bocsátotta a múzeum rendelkezésére.

A gazdag kiállítás méltó helyet kapott a múzeumban: a tárgyakat az épület két legreprezentatívabb helyiségében, a Kupolateremben és a Díszteremben helyezték el. A két terem felújítása a Múzeum fenn-

[1] Forrás: www.net.nkom.hu. Letöltés ideje: 2003. szeptember 16.

állásának 200. évfordulójára befejeződött, de 2002 márciusi átadásuk óta a nagyközönség még nem láthatta azokat. Az egykor az országgyűlés üléseinek helyet adó termet mindeddig csak tudományos konferenciák résztvevői és külföldi delegációk tagjai előtt nyitották meg.

A Kupolaterem falai mellett a fejedelem összesen huszonhárom, különböző eljárásokkal készült ábrázolását mutatták be. A belépő látogató először II. Rákóczi Ferenc Mányoki Ádám festette portréját pillantotta meg. Ez a festmény a fejedelem legismertebb arcképénél néhány évvel korábban készült, és azzal együtt mintául szolgált a 18. század elejétől Magyarországon és külföldön készült Rákóczi-portréknak. A fejedelem későbbi udvari festője csak 1707-ben érkezett Magyarországra, így a Mányoki-kép hivatalos, 1705-ös datálása tévesnek bizonyul. Mivel a külföldi mestereknek nem állt rendelkezésükre modell vagy hiteles előkép, a bemutatott ábrázolások gyakran igen sematikusak: a rézmetszet, amely lovon ábrázolja a fejedelmet, leginkább a Thököly Imréről készült képeket juttathatja eszünkbe, egy másikról pedig megtudjuk, hogy a keletkezése utáni években több kiadványban is szerepelt különböző feliratokkal. A másolatok nemcsak festmények alapján készülhettek: megtekinthettünk egy rézmetszetet és egy olajképet, amelyek előképe egy Körmöcbányán veretett Rákóczi-érme volt. A kiállított darabokat szemlélve hamar meggyőződhetünk arról, hogy a Rákóczi-szabadságharc eseményeit valóban komoly figyelem övezte külföldön is, elismeréssel tekintettek a harcos fejedelemre. Az ábrázolások között ugyanis számos korabeli könyvillusztrációt találunk, amelyek magyar és francia nyelven megjelent, II. Rákóczi Ferenc műveit vagy a szabadságharc történetéről szóló munkákat közlő kiadványokat díszítettek. Franciaországból származik például az az illusztráció, amelyen a fejedelem és felesége is látható. A hazai és külföldi történettudomány érdeklődése különösen a 19. században fordult a szabadságharc felé, így érthető, hogy ebben az időszakban keletkezett a legtöbb portrémásolat, illetve a II. Rákóczi Ferencet bemutató, könnyen sokszorosítható rézmetszet.

A látogató útja két híres alkotás, David Richter műve, illetve a legismertebb, Mányoki Ádám festette portré másolata között vezetett a múzeum Dísztermébe. A terem négy oldalán elhelyezett tárgyak négy részletben mutatták be a Rákóczi-család történetét és II. Rákó-

czi Ferenc gyermekkorát, a szabadságharc eseményeit, az emigráció időszakát, valamint a Rákóczi-kultusz kialakulását és fejlődését.

II. Rákóczi Ferenc rokonságban állt a kor legjelentősebb erdélyi és magyarországi családjaival. Édesanyja, Zrínyi Ilona Zrínyi Péter horvát bán lánya, és a hadvezér Zrínyi Miklós unokahúga volt, nagyanyja, Báthory Zsófia pedig az erdélyi fejedelmi család leszármazottja. A kiállítás első négy vitrinje ebbe a gazdag családi örökségbe engedett bepillantást. A terem bejárata mellett egy, a 17. századi Magyarországot ábrázoló térképet láthattunk, illetve az árpási plébániatemplom *Hódolat a Magyarok Nagyasszonyának* című főoltárképét, amelyen az 1660-as években jelentős szerepet betöltő főurakat és egyházi vezetőket ismerhetjük fel, bár az egyes alakok azonosítása komoly vita tárgyát képezi a korszak kutatói között. A családtagok alakját rézmetszetek idézték fel, személyes tárgyaik között többek között Báthory Zsigmond ezüst pecsétnyomója és aranyozott bronz zsebórája kapott helyet. A család és a munkácsi Rákóczi-vár korábbi történetére utalt a vártemplom harangja, illetve Báthory Zsófia epitáfiuma.

A kiállítás egészében dominált a különböző fegyverek bemutatása, nem volt ez másképp az ősök korát idéző vitrinek esetében sem. Megtekinthettük Rákóczi László két szablyáját, amelyek közül az egyiket gazdagon, aranyozott ezüsttel díszítették, míg a másik egyszerűsége miatt a „paraszt szablya" elnevezést kapta. Helyet kapott itt II. Rákóczi György díszbuzogánya is. A buzogányt korábban harci eszközként használták, később egyre inkább hatalmi szimbólummá vált, amit az is jelez, hogy a hadseregben csak a századparancsnokokat és feletteseiket illette meg viselésének joga, és az ezzel adott jelzések parancsnak minősültek. Hasonlóan gazdagon, fejedelemhez méltóan díszítették II. Rákóczi György sodronyingét, amely a kiállítás legszebb tárgya volt. A közelmúltban restaurált darab ezüstözött rézkarikákból áll, viselője rangjára az aranyozott bronzból készült nap, hold és csillagok utalnak. A terem sarkában elhelyezett, a munkácsi várat ábrázoló felnagyított rézmetszet előtt mutatták be azt a mintegy hatvan kilogramm súlyú bronzdarabot, amely valaha I. Rákóczi György egyik ágyújának csupán kicsiny töredékét képezte. Mellette egy díszes lószerszám rekonstrukcióját láthattuk, azon ritka

17. századi darabok egyikét, amelyek teljes egészükben megmaradtak.

A korabeli gazdag családok vagyonukat leginkább nemesfémből készült tárgyakba fektették, erről tanúskodnak a Rákóczi-család bemutatott asztali díszedényei is, amelyek német ötvösművészek munkáját dicsérik. Az aranyból készült kupákat általában a család címere és az egyes családtagok, illetve fontos történelmi személyek portréi díszítik. Külön figyelmet érdemelnek azok a darabok, amelyek ábrázolásaiban a bibliai József történetére ismerhetünk.

A 17. század végére, amikor II. Rákóczi Ferenc elérte a felnőttkort, megszűnt Erdély függetlensége, így önálló pénzverése is. A bemutatott pénzérmék tehát már csak a múltra utalhattak. A legkorábbi darabot Rákóczi Zsigmond verette 1607-ben, az utolsó kiállított érme pedig Thököly Imre pénzverdéjéből került ki 1690-ben. II. Rákóczi Ferenc 1697-ben házasságot kötött Hessen-Reinfelsi Sarolta Amália hercegnővel, aki mind a császári, mind a francia királyi családdal rokonságban állt. A későbbi fejedelem ekkor birodalmi hercegi címet kapott, ami önálló pénz veretésére is feljogosította őt. Mindez azonban csak rövid epizódot jelentett az erdélyi gazdaság történetében.

A következő vitrinek tárgyait szemlélve II. Rákóczi Ferenc gyermek- és ifjúkorának történetével ismerkedhettünk. A szülők portréján kívül, amelyek az állandó kiállításon is szerepelnek, bemutatták azt a két festményt is, amelyeken a későbbi fejedelem négy-, illetve nyolcéves korában szerepel. Itt láthattuk a szűkebben vett család néhány műtárgyát is, így többek között a déd- és nagyszülők tulajdonából származó asztali edényeket és evőeszközöket. A kisfiú a törökellenes harcok utolsó szakaszában élte gyermekkorát, abban a zűrzavaros időszakban, amelyben Magyarország rövid időre négy részre szakadt. Hétévesen mostohaapja, Thököly Imre mellett részt vett a Bécs elleni hadjáratban, majd Munkácson végigélte Zrínyi Ilona hősies küzdelmét a vár védelméért. Ezeket az éveket többek között néhány írásos emlék idézte. Kiállították azt a kötetet, amely az I. Rákóczi Ferenc temetésén mondott beszédeket tartalmazza, illetve a Báthory Zsófia ravatalánál elhangzott beszéd egy példányát. Megtekinthettük a gyermek első ábécéskönyvét, amelynek lapjain a betű-

ket próbáló irkafirkák mellett a későbbi fejedelem első aláírása is szerepel. A látogatók érdeklődésére tarthatott számot az a vers, amellyel Ferenc és nővére, Julianna édesanyját köszöntötte névnapján 1686-ban, a várostrom idején. A nevelő segítségével megírt költeményben Zrínyi Ilona úgy szerepel, mint aki *„Két pelikánfiát szárnyaival fedezte,/ Szempillantás nem volt, szemeivel nézte"*. Nem véletlenül kapott tehát helyet a tárlóban a hős asszony pelikános függője. II. Rákóczi Ferenc gyermekkorának legjelentősebb személyeire utaltak a vitrinben elhelyezett rézmetszetek: a harcoló Zrínyi Ilona és Caraffa tábornok képmásai.

A munkácsi vár feladása után a két Rákóczi-gyermek Bécsbe került. Ferenc igen jó nevelést kapott, tanulmányait Kollonich Lipót esztergomi érsek felügyelte. A neuhausi jezsuita kollégiumból a prágai egyetemre került, ahol logikát, metafizikát és matematikát hallgatott, majd tanulmányait itáliai körúttal zárta le. Nagykorúsítása után három évvel házasodott meg, és feleségével magyarországi birtokaira költözött. Ezekre az évekre utalt a nevelő portréja, illetve az a Neuhausban kiadott könyv, amelyet szerzője, a kollégium igazgatója magas rangú tanítványának, II. Rákóczi Ferencnek ajánlott.

Amikor a hegyaljai felkelés vezetői megkérték II. Rákóczi Ferencet, hogy álljon a felkelők élére, ő elutasította a kérést, de 1700-ban felvette a kapcsolatot XIV. Lajos francia uralkodóval, és támogatását kérte a Magyarországon szervezendő felkeléshez. A levél a császári udvarba került, ezért Rákóczit letartóztatták és a bécsújhelyi börtönbe zárták. Szökését Lehmann kapitány és öccse szervezte meg, akik e tettükért halállal bűnhődtek. A kiállított rézmetszetek Tokajt (a hegyaljai felkelés központját) és Bécsújhelyt, illetve a későbbi fejedelem szökését ábrázolták. A nemzetközi érdeklődést is jelzi, hogy egy Nyugat-Európában készült rézmetszeten II. Rákóczi Ferenc szabadulása helyet kapott az 1701. év tíz legfontosabb eseménye között.

A vitrin mellett két portrét láthattunk a fejedelem felnőttkort megért gyermekeiről. Nagyobbik fia, József, apja halála után felkereste a rodostói bujdosókat, segítségért fordult a török szultánhoz, de a Törökországban töltött másfél év alatt nem ért el eredményt. Mikes Kelemen, akinek magyarországi nénjéhez írt fiktív levelei az emigráció fontos forrásának számítanak, így jellemezte őt: *„Isten ebben a*

fejedelemben sok szép tálentumot adott, eszet szépet adott. És ha ezt úgy oktatták, nevelték volna, amint kívántatik, dicséretre méltó dolog lett volna. De a természetét kellett volna megzabolázni [...] még ifjú korában, de mindenben szabaddá hagyták, és a természet rendetlenné, változóvá és álhatatlanná lett, azért is oly haragos és változó".[2] II. Rákóczi Ferenc kisebbik fia 1701-ben, apja raboskodása idején született, őt csak huszonhat év múlva, Rodostóban ismerte meg a fejedelem. Mikes Rákóczi Györgyről sem volt jó véleménnyel: *„...szép ifjú, eszes és értelmes, de természet szerént, mert a tudomány azokot fel nem ékesítette, se a jó neveltetés fel nem cifrázta [...] se szójában, se magaviselésiben kellemetesség nem lehet, és a szépség nem lesz annyira becses"* – írta róla.[3]

A kiállítás első fejezetét egy, a terem sarkában elhelyezett kisebb szobabelső zárta, ahol a családi birtokok egyik fontos központjából, a sárospataki várból származó tárgyakat láthattunk. A fejedelem gazdagon díszített diófa karosszéke fölött egy 17. századi, ezüsttel és aranyozott rézzel ékesített faliórát mutattak be. Az enteriőrt egy díszes mennyezetes ágy uralta, amelyet valószínűleg Báthory Zsófia készíttetett 1671 után. Az ágy mennyezetén látható jezsuita motívum erre az időszakra utalhat, ugyanis ekkor az asszony fia, I. Rákóczi Ferenc szabadulásának ára a váltságdíj mellett az volt, hogy családja katolikus hitre tér. A látogatók többségének feltűnt, hogy a bútordarab jóval rövidebb a ma megszokottaknál. Ennek magyarázata igen egyszerű: tulajdonosai a kor szokása szerint sok párnával, szinte ülő helyzetben aludtak.

A kiállítás következő egysége a szabadságharc eseményeivel foglalkozott, itt megismerkedhettünk a szembenálló seregek fegyverzetével, vezetőivel, legfontosabb csatáival, majd az országgyűlések történetébe és a kurucok diplomáciai kapcsolataiba tekinthettünk be, hogy végül eljussunk a szabadságharc lezárásáig, a szatmári békekötésig.

A törökellenes harcok befejeztével Magyarországot a császári udvar alá rendelték. A következő évek során az ország lakosságát soro-

---

[2] MIKES Kelemen: *Törökországi levelek.* Budapest, 2000. 125. levél (Rodostó, 1737. július 20.) 124.

[3] MIKES Kelemen: *Törökországi levelek.* 82. levél (Rodostó, 1727. jún. 17.) 79.

zatos sérelmek érték. A spanyol örökösödési háború (1701–1714) elején elrendelt kényszersorozás hatására a tiszaháti elégedetlenek felkeresték II. Rákóczi Ferencet és arra kérték, álljon felkelésük élére. 1703 tavaszán a későbbi fejedelem kiadta a brezáni kiáltványt, amelyben fegyverbe szólította az ország minden *„nemes és nemtelen"* lakosát. A kuruc csapatok hamarosan sikereket könyvelhettek el, 1707-re mind Erdély, mind a Dunántúl az ellenőrzésük alatt állt.

A tárlat ezen egységében először a két hadsereg felállításáról és felfegyverzéséről szerezhettünk ismereteket. Az első vitrin a kurucok jellegzetes harci eszközeit mutatta be. A felkelők oldalán mindig komoly problémát jelentett a fegyverek és az utánpótlás biztosítása, az ellenfelénél kevésbé felfegyverzett kuruc had leginkább a váratlan rajtaütésektől remélhetett győzelmet. A tárlóban több lőfegyvert láttunk, amelyeket a laikus látogató csak csövük hosszúsága és elsütőszerkezetük formája alapján tudott megkülönböztetni egymástól.[4] Helyet kapott itt egy szablyán és egy palloson kívül egy jellegzetes fegyver, a csákányfokos is, illetve a korábban már említett buzogány, amely fegyverként, méltóságjelvényként és olykor fegyelmezőeszközként is szolgált. Ezek mellett állították ki a brezáni kiáltvány egy példányát, illetve két, II. Rákóczi Ferenctől származó katonai tervrajzot.

A kuruc sereg ellátási gondjaira következtethettünk a kiállított fejedelmi ezredzászlót szemlélve is. A csapatzászlók általában selyemből vagy más értékes anyagból készültek, a bemutatott darab alapanyaga ezekkel ellentétben láthatóan igen rossz minőségű textil volt. A piros–fehér sávos zászló két oldalára a vezető nevét és címeit, egyik jelmondatát (*„Iustam causam Deus non derelinquet"* – Az igaz ügyet Isten nem hagyja el) és a *„Deus nobiscum staet"* (Isten legyen velünk) szöveget hímezték.

A kiállítás egy tárlója a labanc hadsereggel ismertette meg a látogatókat, természetes módon ebben a vitrinben is a különféle fegyverek kaptak hangsúlyt. Ezeket szemlélve meggyőződhettünk arról, hogy a császári hadak a fegyelem és a kiképzettség mellett tüzérsé-

[4] A korabeli fegyverekről részletes leírást találunk a kiállítás vezetőjében: *„Nemzetünkért összefogván..." Emlékkiállítás a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára.* Szerk. PINTÉR János. Magyar Nemzeti Múzeum, 2003. 13–16.

gük tekintetében is jóval felülmúlták a felkelőket. A vitrin érdekes tárgya volt az a mellvért, amelynek közepén valószínűleg golyó ütötte lyukat fedezhettünk fel. Ebből azonban nem kell feltétlenül viselője halálára következtetnünk, hiszen az elkészült vértek erősségét általában néhány lövés leadásával próbálták ki.

A vértet viselője két bőrszíjjal erősítette magára, fejét pedig általában az ún. rákfarkas sisakkal védte, amelynek lelógó része a katona nyakát óvta a hátulról érkező vágásoktól. A következő vitrinben megtekinthettük, hogyan viselték ezeket a védelmet szolgáló darabokat. Itt I. József aranyozott mintával díszített vértjét és sisakját állították ki egy stilizált bábun. Ezek a tárgyak ma a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában vannak, az első világháború utáni években, kalandos úton kerültek Magyarországra. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után meg kellett osztani a bécsi kincstár anyagát is. A békeszerződés értelmében csak azok a tárgyak kerülhettek a magyar fél tulajdonába, amelyek a trianoni határokon belüli területről származtak, illetve amelyeket magyar vonatkozásúaknak ítéltek. Valószínűleg tévedésből került tehát az átadott tárgyak listájára a császár hadi felszerelése.

A császári hadsereget bemutató vitrin mellett helyezték el azt az ékes *cabinet*szekrényt, melyet II. Rákóczi Ferenc XIV. Lajos francia királytól kapott ajándékba. A szekrény értékes ébenfából készült, gazdag díszítése ezüstbetétes teknőcberakásokból és aranyozott rézveretekből áll. A pompás műtárgy ajándékozása a francia uralkodó érdeklődését és elismerését bizonyította, így érthető, hogy az a kiállításon a kurucok diplomáciai kapcsolatait felidéző tárló mellett kapott helyet. A szabadságharc idején Magyarországra került, különböző európai országokból származó érmék jelzik, hogy a kor számos királyi udvarába eljutott a felkelés híre, és eseményeit holland, angol, bajor földön is figyelemmel kísérték. A kurucok lehetséges szövetségesei azonban ennél jóval kevesebben voltak, II. Rákóczi Ferenc csupán XIV. Lajostól és I. Péter orosz cártól remélhetett segítséget. Ennek megfelelően az ő alakjukat fedezhettük fel a kiállított rézmetszeteken is. Velük szoros kapcsolatban állt a fejedelem, a bemutatott két – a francia királytól, illetve a cártól érkezett – levél és egy

moszkvai követjelentés a diplomáciai iratoknak csupán elenyésző töredékét képezi.[5]

Külön vitrinben tárták a látogatók elé azokat a tárgyakat, amelyek a kuruc országgyűléseket és az ezekhez kapcsolódó intézkedéseket idézték. A két legjelentősebb gyűlés dokumentumait is kiállították, az érdeklődők az 1707-es ónodi cikkelyek nyomtatott és az 1708-as sárospataki rendelkezések latin nyelvű kéziratos példányát próbálhatták megfejteni. II. Rákóczi Ferencet 1705-ben Szécsényben vezérlő fejedelemmé választották, és a kül-, a pénz-, valamint a hadügy területén teljhatalommal ruházták fel. Az ugyanebben az évben megszervezett Gazdasági Tanács feladata elsősorban a hadsereg utánpótlásának biztosítása volt. Rendelkezéseik szerint leginkább Sziléziából vásároltak fegyvereket, innen származtak a kiállított hadi eszközök, például a jellegzetes háromélű hegyestőr is. A szabadságharc vezetőinek súlyos gazdasági nehézségekkel kellett szembenézniük, hiszen az ellenőrzésük alatt álló országrész évtizedek óta háborúk színtere volt. A legnagyobb problémát a – francia segély ellenére fellépő – pénzhiány jelentette, ennek orvoslására a fejedelem a pénzrontás eszközéhez fordult. Az általa veretett rézpénzek néhány darabját a kiállításon is megtekinthettük. Itt kapott helyet annak a festménynek a másolata is, amelynek reprodukciója korábban az ötvenforintos papírpénzt díszítette.

Az egyes vitrinek felett a szabadságharc jelentős alakjainak portréit helyezték el, a tulajdonukból származó tárgyakat külön tárlóban mutatták be. A vésett virágos ezüstlemezekkel díszített csákányfokos egykor Bezerédi Imre dandártábornoké volt, akit 1708-ban árulás vádjával kivégeztek. Hasonló technikával készült az a díszbuzogány is, amelyet a 18. század elején Vay Ádám, II. Rákóczi Ferenc udvari főkapitánya hordott. A vitrinben bemutatták a fejedelem, illetve Forgách Simon tábornok kis- és nagy pecsétnyomóit, amelyek közül a kisebbek a hivatalos iratok hitelesítésére szolgáltak, míg a nagyobbakat kizárólag a magánlevelekben használták.

---

[5] A Rákóczi-szabadságharc külpolitikai vonatkozásait részletesen ismerteti ifj. BARTA János: Nyugat-Európa és Rákóczi. In: *História*. 2003/3. 7–12. és NIEDERHAUSER Emil: Rákóczi és Kelet-Európa. In: *História*. 2003/3. 13–15.

A Díszterem harmadik sarkában két csatajelenetet ábrázoló festmény között három muskétát, néhány bronz tábori ágyút és a hozzájuk tartozó vas lövedékeket helyeztek el. Az ágyúgolyók érdekessége, hogy a levegőben szétnyíltak, és a belsejükből kicsapódó láncok vittek végbe komoly pusztítást az ellenség soraiban.

A Rákóczi-szabadságharc nyolcévnyi küzdelem után, az 1711-ben megkötött szatmári békével zárult. A tárgyalások évekkel korábban, már 1704-ben megkezdődtek, de a kuruc vezetők hajthatatlanok voltak. Amikor II. Rákóczi Ferenc 1711-ben Lengyelországba utazott, hogy újabb segítséget kérjen az orosz cártól, a távollétében a teljhatalommal felruházott Károlyi Sándor elfogadta a Pálffy János közvetítette kedvező békefeltételeket. A szerződés egy, Károlyi és Pálffy által aláírt példányát, és annak négyoldalas összefoglalóját, a szabadságharc lezárását bemutató vitrinben állították ki. Itt kapott helyet az a rézmetszet is, amely a majtényi zászlóletételt ábrázolja, és bizonyítja, hogy a kuruc katonákat – a közhiedelemmel ellentétben – csupán zászlóik átadására kötelezték, fegyvereiktől nem kellett megválniuk. A békekötés időszakának főszereplőit ábrázoló metszetek mellett megtekinthettük azokat a díszbárdokat és szablyákat, amelyekkel egykor III. Károly spanyolországi hajdútestőrségének tagjait látták el.

A szatmári békeszerződés amnesztiában részesített minden felkelőt, közöttük a szabadságharc vezetőit is, ha hűséget esküsznek III. Károlynak. II. Rákóczi Ferenc azonban nem élt ezzel a lehetőséggel, a békekötés után a gdanski bujdosókhoz költözött, majd 1712-ben Franciaországba utazott, ahol hamar beilleszkedett a Napkirály udvarának életébe. XIV. Lajos halála után a fejedelem visszavonultan élt, és a grosbois-i kamalduli kolostorban hozzákezdett emlékiratai elkészítéséhez. Hazáját többé nem láthatta, hiszen III. Károly 1715. évi rendelkezése szerint *„mindazokat, kik [...] jelenleg is távol vannak [...] mint törvényes királyuknak s a hazának nyilvános ellenségeit, és mint árulókat s az igaz szabadság felforgatóit [...] törvényesen számüzötteknek s az érdemelt büntetés rájok szabása végett mindenütt üldözendőknek s elfogatandóknak, összes ingó és ingatlan javaikat pedig [...] elkobzandónak nyilvánítják”*.[6]

[6] 1715:XLIX. tc. 2. §.

A fejedelem 1716-ban az osztrák–török háború hírére Törökországba utazott, hogy segítséget kérjen a magyar szabadságharc felélesztéséhez, de mivel a küzdelem török vereséggel zárult, nem járt sikerrel. A szultán Jeniköj (Yeniköy, TR), majd Rodostó (Tekirdağ, TR) területén jelölt ki a fejedelem és társai számára tartózkodási helyet, amelyet csak engedéllyel hagyhattak el. A kiállítás következő egysége ezt az időszakot idézte. Az említett helyszínek ábrázolásai mellett megtalálható volt itt Szathmáry-Király Ádám naplója és a fontos forrás, Mikes Kelemen leveleinek kézirata, amelynek kinyitott oldalán a II. Rákóczi Ferenc haláláról tudósító írást olvashattuk. A fejedelem mindennapjaira néhány személyes tárgy utalt, többek között díszes üvegpoharát és keresztjét tekinthettük meg. Mikes így írt társai időbeosztásáról: *„Ami pedig a mulatságot és az időtöltést illeti, a' sokféle és ki-ki a maga hajlandóságát követi. A fejedelem minden héten lóra ül kétszer, és estig oda vadászunk [...] Mikor pedig vadászni nem megyen a fejedelem, akkor csak a sok írásban tölti az időt".*[7] Erre utaltak azok a – főként francia nyelvű – kiadványok, amelyek II. Rákóczi Ferenc munkáit tartalmazták. Ugyancsak az emigráció éveit idézte egy faragott és festett karosszék, amely a fejedelem keze munkáját dicséri, aki szívesen dolgozott az esztergával: *„...ebédig az olvasásban tölti az időt, ebéd után pedig, aki látná, azt mondhatná, hogy valamely mesterember, vagy fúr, vagy farag, vagy az esztergában dolgozik, és az ő gyönyörű szakálla sokszor tele forgáccsal, hogy maga is neveti magát"*[8] – írta róla Mikes Kelemen. A fejedelem társai közül Bercsényi Lászlót emelhetjük ki, őt a kiállításon egy rézmetszeten láthattuk. A fiatal gróf francia szolgálatba lépett, nevéhez fűződik a francia huszárság megszervezése. A nevét viselő alakulat máig létezik, érdekessége, hogy tagjai magyar nyelven éneklik indulójukat. A fejedelem nagyobbik fia, József 1737 tavaszán érkezett Rodostóba, személyét egy olajfestmény idézte, amely a szultán előtt állva ábrázolja őt.

A Mikes-levél mellett a fejedelem halotti palástja utalt II. Rákóczi Ferenc halálának napjára, 1735. április 8-ra. Szívét végakarata sze-

[7] MIKES Kelemen: *Törökországi levelek*. 37. levél (Rodostó, 1720. május 28.) 43.
[8] MIKES Kelemen: *Törökországi levelek*. 88. levél (Rodostó, 1728. március 24.) 83.

rint a grosbois-i kolostorba szállították, míg teste 1906-ig édesanyja mellett, Konstantinápolyban pihent.

1906 októberében 230 év után újra fejedelmi temetésre került sor Magyarországon. Thaly Kálmán több évtizedig munkálkodott azon, hogy a fejedelmet és társait száműző törvény eltörlése után II. Rákóczi Ferenc teste magyar földben nyugodhassék. Az erőfeszítés nem volt hiábavaló: 1906. október 24-én *„a nemzetnek ismételten kifejezett közóhajára"*[9] szentesítést nyert a törvény, amely szerint *„II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak tetemei hazaszállíttatván, országos küldöttségek által ünnepélyesen a kassai székesegyházban [...] tétessenek örök nyugalomra"*.[10] A látványos ünnepséget a kiállításon a korabeli fényképekből készített összeállítás, illetve az eseményen készült filmfelvétel idézte fel.

Külön tárlóban tekinthettük meg a féltve őrzött Rákóczi-ereklyéket. Az újratemetés napján, aki csak tehette, eltett emlékbe a díszes koszorúkról egy-egy levelet vagy szalagot, amelyet otthon a legtöbb háztartásban megtalálható Rákóczi-kép, esetleg a szentkép mögé tűzött. A következő években a legkülönfélébb tárgyakon tűnt fel a fejedelem: láthattunk tajtékpipákat, tányért és üvegpoharat, báli kokárdát, amelyeket az ő alakja díszített, mellettük pedig két ereklyetartót, melyben II. Rákóczi Ferenc halotti palástjának egy darabját, illetve Zrínyi Ilona koponyaszilánkját helyezték el. Itt kapott helyet az az 1920 és 2002 között kibocsátott hat papírpénz, amelyen a fejedelem portréja szerepelt.

II. Rákóczi Ferencet hivatalosan tehát 1906 óta tekintik Magyarország hősének, ehhez azonban szükség volt arra, hogy a néphagyományban soha ne halványuljon el az alakja. 1848-ig a Rákóczi-szabadságharc nyolc esztendeje számított az ország utolsó dicsőséges, szuverén korszakának, ez a 19. század közepén háttérbe szorult, hogy később a két mozgalom együtt jelentsen példát és utolsó fogódzót az ország nehéz éveiben. Ezt legjobban talán Grimm Rezső *Rákóczi Rodostóban* című, 1862–1863-ban készült litográfiája bizonyítja, amelyen a fejedelem alakja leginkább Kossuth Lajos ábrázolásaival mutat rokonságot.

---

[9] 1906:XX. tc.

[10] 1906:XX. tc. 1. §.

A Rákóczi-ereklyék gyűjtése sem tekinthető új keletűnek, elég csupán a számos településen büszkén mutogatott Rákóczi-fákra gondolnunk, illetve azokra a helyekre, ahol a hagyomány szerint a fejedelem megfordult vagy azokra a tárgyakra, amelyek adományozását az ő személyéhez kapcsolják. A néprajzkutatók számos érdekes hagyományt tártak fel II. Rákóczi Ferenc személyével kapcsolatban.[11] Mint általában a magyar nép hőseit, a vezérlő fejedelmet is visszavárták még 1954-ben is. Alakját a néphagyomány emberfeletti tulajdonságokkal ruházta fel. Eszerint Rákóczi kivételesen nagy testi erővel bírt, ereje pedig hosszú hajában rejlett. Szent László alakját idézi az az elképzelés, amely szerint a fejedelmet nem fogja a puskagolyó, kilencféle mag összekeverésével készíthető csak olyan lövedék, amely megölheti őt. Az első hasonló hagyomány II. Rákóczi Ferenc halálakor keletkezett, már Mikes Kelemen is kivételes emberként írja le fejedelmét: *„Az agyveleje egészséges volt, de annyi volt, mint két embernek szokott lenni, esze is volt annyi, mint 12-nek".*[12]

A látogatók a vendégkönyv tanúsága szerint igen eltérően vélekedtek a kiállításról. A legtöbb kritika a tájékoztató feliratokkal kapcsolatban hangzott el. Számos látogató hiányolta az idegennyelvű szövegeket, mások a magyar nyelvű tájékoztatást sem tartották kielégítőnek. Véleményem szerint a kiállítás leginkább a korszakról legalább alapvető ismeretekkel rendelkezőknek nyújtott új információkat, a tájékoztató szövegek pedig valójában emlékeztetők voltak. Erre következtethetünk azokból a bejegyzésekből is, amelyeknek szerzői a kevéssé ismert tárgyak bemutatásáért mondtak köszönetet a kiállítás rendezőinek, azokért, amelyek megismerése kiegészítette addigi tudásukat. A Rákóczi-szabadságharc időszakát kevéssé ismerők számára azonban problémát jelentett, hogy nem mutatták be a fejedelem őseinek családfáját és a szabadságharc összes hadművelet-

---

[11] A Rákóczi-kultusz legújabb, részletes feldolgozása: MAGYAR Zoltán: *Rákóczi a néphagyományban.* Budapest, 2000. Fontos kutatásokat ismertet: WINTER Péter: A Rákócziak a néphagyományban. In: TAMÁS Edit (szerk.): *Rákóczi-évfordulók, 1993. Történelmi tanulmányok.* Sárospatak, 1994.

[12] MIKES Kelemen: *Törökországi levelek.* 113. levél (Rodostó, 1735. április 16.) 112.

ét csupán két, jelzésekkel zsúfolt térkép illusztrálta, amelyek megfejtésével a legtöbb látogató meg sem próbálkozott.

Többen fogalmaztak meg kritikát a kiállítás elhelyezésével kapcsolatban. Egyesek éppen befogadható mennyiségűnek ítélték a bemutatott tárgyakat, mások kifogásolták, hogy a magyar történelem egyik legjelentősebb eseményét idéző tárlat mindössze két teremben kapott helyet. Bár ennél méltóbb helyre nem kerülhetett volna a Rákóczi-emlékkiállítás, talán szerencsésebb lett volna több kisebb helyiségben bemutatni a tárgyakat. Így például a korszak jelentős személyiségeit ábrázoló festményeket sem kellett volna a vitrinek fölé, igen rosszul megvilágított helyre akasztani, ahol a közönség egy része észre sem vette azokat.

A látogatók természetesen számos dicsérő megjegyzést is tettek a kiállításra. Néhányuk megfogalmazása szerint egyik legnagyobb érdeme, hogy a források minden típusa – képi, tárgyi, írásos emlékek – helyet kaptak a tárlaton, bár egyesek hiányolták a korszakot idéző zenei anyag, a tárogató-muzsika és a kuruc dalok bemutatását. Sokakat így is megérintett a kuruc kor hangulata, egyeseket csak az szomorított el, hogy nincs lehetőség a valóságban is átélni a megidézett időszakot...

A kiállítást tavasz végén nyitották meg és az eredeti tervek szerint az iskolaév kezdetekor zárták volna be. A tárlat végül a tervezettnél három héttel tovább, 2003. szeptember 21-ig volt megtekinthető. Több érdeklődő, közöttük számos történelemtanár javasolta a tárlat meghosszabbítását, hogy minél több iskolai osztály is megtekinthesse azt. Volt, aki azzal érvelt, hogy *„még alig kezdődött el a Rákóczi-emlékév"*. A rendezvénysorozat valóban nem ért még véget, annak keretében számos eseményre kerül sor a múzeumban is, így például az idei *Sétálókoncertek a Magyar Nemzeti Múzeumban*-sorozat öt előadása állít emléket a kuruc kornak.

Medvecz Andrea

A beregszászi zászlóbontás emlékére
Anno 1703

Mint ismeretes a Rákóczi-szabadságharc nyitánya és első csatározásai is a történelmi Magyarország északkeleti területeihez, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékhez fűződnek. Háromszáz éve annak, hogy Esze Tamás, Kiss Albert és Szalontai György felkereste II. Rákóczi Ferencet Brezán várában, arra kérve, álljon a tiszaháti lázadó parasztok élére. Ő vállalta ezt a felkérést és kiáltványt intézett Magyarország minden lakójához felszólítva őket a Habsburgok elleni harcra. A követeknek átadott *Cum deo pro patrie et libertate* feliratú zászlót egy hónappal később először Beregszászon, a mai II. Rákóczi Ferenc téren bontották ki, ez jelentette a tiszaháti felkelés kezdetét.

A trianoni béke által elszakított területen élő magyarok, ragaszkodva hagyományaikhoz és történelmükhöz, ma is őrzik a nagyságos fejedelem és a szabadságharc emlékét. Az 1703. év eseményeire idén május 24-én emlékeztek meg Beregszászon a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) és a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (KMTF) által szervezett ünnepséggel és tudományos konferenciával. A konferencia előtt az egybegyűltek részt vettek a Bethlen-kastély falán található II. Rákóczi Ferenc emléktábla koszorúzási ünnepségén. A köszöntőt tartó Horkay Sámuel, a KMKSZ Beregszászi Alapszervezetének elnöke, a vendégek bemutatása után átadta a szót Zachar József hadtörténész professzornak, az Egri Egyetem tanszékvezető tanárának, hogy tartsa meg ünnepi beszédét. A rövid történelmi áttekintést adó hadtörténész hangsúlyozta: *„Boldogan jövök mindig ide, mert tudom, hogy az itteni magyarok szívében ma is él a haza szent ügye. Innen indult a szabadságküzdelem, és végül itt is kellett véget érnie. A magyar nép történetében ekkor fogott utoljára fegyvert megoszlás nélkül, bízva a magyarság erejében, egymásért, hazájukért Isten nevében."*

Az emlékezés koszorúinak elhelyezése után az érdeklődők a KMTF kollégiumának nagytermében mintegy tucatnyi előadást hallgathattak meg a szabadságharc tárgyköréből. A konferenciát Orosz Ildikó, a KMTF elnöke nyitotta meg, majd az évforduló alkalmából

bejelentette, hogy a főiskola fel kívánja venni II. Rákóczi Ferenc nevét, és a továbbiakban Kárpátaljai Magyar Rákóczi Ferenc Tanárképző Főiskola néven működik tovább. Az előadások menetét Soós Kálmán, történész, a főiskola rektora irányította. A délelőtti programban a már említett Zachar József professzor tartott előadást *Katonáskodó magyarok Hegyaljától Tiszahátig 1697–1703* címmel, amelyből megtudhattuk, miként kerültek magyarok a császár hadseregébe. Katus László, a Pécsi Tudományegyetem tanszékvezető professzora a Rákóczi-szabadságharc és a magyar rendi képviseleti monarchia utolsó szakaszát, valamint a szatmári béke következményeit mutatta be. A professzor párhuzamot vont a szabadságharc kimenetele, a kiegyezés és a napjainkban aktuális EU-integráció között, mivel véleménye szerint nagy a valószínűsége annak, *„ha 1711-ben más döntés született volna – ma ez nem következhetett volna be"*. A főiskola tanárai közül Gönczi Andrea tartott előadást *A Rákóczi-szabadságharc és a nemzetiségek* címmel, amelyből szemléletes képet kaphattunk Észak-kelet-Magyarország etnikai összetételéről a XVIII. század elején, illetve a nemzetiségek (ruszinok, szlovákok, románok, németek, szerbek) részvételéről a szabadságharcban. Az előadó, főként II. Rákóczi Ferenc emlékirataira támaszkodva, bemutatta a fejedelem első találkozását a ruszinokkal, illetve megtudhattuk, hogy a Rákóczi őket tartotta leghűségesebb népének, mivel csatlakozásuk után *„többet nem álltak el mellőle"*, és aktívan részt vettek a felszabadító háborúban. Csatáry György előadásában – *A beregszászi zászlóbontás* – részletesen megismertette a hallgatókkal az 1703. évi, vidékünkön kibontakozó eseményeket. A délelőtti program befejezése után az érdeklődők megtekinthették *A Rákóczi-szabadságharc és kora dokumentumai*nak kiállítását a Kárpátaljai Állami Levéltárban.

A konferencia délutáni szekciójában elsőként Henzsel Ágota nyíregyházi levéltáros kapott szót, aki *A Rákóczi-szabadságharc iratai a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban* címmel tartott szemléletes és a hallgatóság számára újszerű előadást. Majd Mészáros Kálmán Papp Mihály mutatta be a szabadságküzdelemben játszott szerepét. A kárpátaljai történészek közül Fakász Mihály hadtörténész mesélt a munkácsi vár szerepéről a Rákóczi-szabadságharcban, míg Keresztyén Balázs művelődéstörténész az Ugocsa megyei

eseményekről és szereplőikről nyújtott átfogó képet. A KMTF történelem- és társadalomtudományi tanszékének tanárai is kivették részüket a téma megvilágításában. Így Szamborovszkyné Nagy Ibolya arról beszélt, hogyan, milyen súllyal jelenik meg a kárpátaljai magyar tankönyvekben a Rákóczi-szabadságharc, míg e sorok írója az ukrán helytörténetírás Rákóczi-képének felemás jellegéről számolt be, hiszen *„az írások jelentős része még mindig túlpolitizált, irodalomjegyzékük pedig főleg a szovjet éra terméséből merít"*. Így nem meglepő – tudhattuk meg – a szabadságharc okai és veresége, Rákóczi szerepvállalása kapcsán a túlzott osztálycentrikus látásmód előtérbe kerülése, illetve olyan, ma használatos földrajzi fogalmak, mint például Kárpátalja, Szlovákia, vagy a trianoni Magyarország ahistorikus szerepeltetése a 18. század elején. Ezeket a következtetéseket az előadó a rendszerváltás utáni tíz évben megjelent helytörténeti kiadványok jelentős részének feldolgozásával vonta le, megvizsgálva magyarságképüket, illetve vonatkozó témánkat.

A főiskola hallgatói közül Baráth Júlia számolt be kutatási eredményeiről, aki Bercsényi Miklós Ung megyei tartózkodását tanulmányozta 1692–1701 között. Ezután a résztvevők egy húsz perces vita keretében feltehették kérdéseiket az előadóknak, amelyekre kimerítő választ kaptak. Az egynapos konferencia végeztével mindenki elégedetten távozott, mivel az előadások rendkívül érdekesek és színvonalasak voltak.

A konferencia résztvevői másnap jelen voltak a Salánkon rendezett Rákóczi-emlékünnepségen és szoboravatáson. Salánk és környéke hagyományosan kuruc vidék. Amikor 300 évvel ezelőtt a magyar nemzet és a haza nevében Rákóczi harcba szólította az egyszerű, többnyire írástudatlan népet, igen sok salánki csatlakozott hozzá. A falu központjában ennek emlékére létesített emlékparkban Koltay László, fafaragóművész Rákóczi-szobrát avatták fel. Az ünnepséget megnyitó Pénzes Elemér, a település polgármestere után Kovács Miklós, a KMKSZ elnöke szólalt fel. Az elnök párhuzamot vont a három évszázada lezajlott események és napjaink között, hangsúlyozva azt, hogy az egyénnek minden korban választania kell a szabadság zászlaja és az elnyomás jelképei között, és sokszor ez a döntés igen nehéz, mégis meg kell tenni. Zachar József és Lendvai

Zoltán felszólalásai után Tegze Lóránt református lelkész és Levcsenko Róbert görög katolikus parochus megáldották és megszentelték a szobrot. Délután a községben falunapot tartottak, ezzel adva méltó befejezést az ünnepségnek.

Vajda Marie-Françoise

A magyarok és Európa II. Rákóczi Ferenc idejében

A Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulója alkalmából megrendezett francia–magyar tudományos konferencia Párizs, 2003. szeptember 15–16.

A 2003. szeptember 15-én és 16-án a Magyar Intézet kezdeményezésére Párizsban megrendezett tudományos konferencia a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulójáról francia és magyar kutatók előadásain keresztül való megemlékezést tűzte ki célul maga elé. A szervezők szándéka szerint azonban a konferencia lényegesen tágabb területet ölelt fel a Rákóczi-szabadságharc egyszerű bemutatásánál. Az előadók által érintett témák ugyanis igen változatosak voltak.

Újra elhelyezték a szabadságharcot a 18. század eleji európai kontextusban, ez pedig lehetővé tette a korabeli Franciaország és Magyarország közötti kapcsolatok vizsgálatát. Néhány előadással sikerült tiszta és pontos képet nyújtani a helyzetről. Köpeczi Béla a Rákóczi-korabeli francia–magyar kapcsolatokat mutatta be. Azt, hogy hogyan lehet megérteni az ellentmondást: a francia király, az abszolút uralkodó, segítséget akart nyújtani egy nemesi köztársaságnak, amely minden tagadott, ami az abszolutizmussal összefüggött. Ezt a paradoxont nem lehet csupán az „államérdek" felemlegetésével, az osztrák Habsburgok elleni harccal, olyan szövetségesek keresésével, akik segítségével a bécsi udvar erőit meg lehetett osztani. Az európai közvélemény előtt XIV. Lajos kormánya azzal igazolta a szövetséget, hogy tiszteletben kívánja tartani minden ország „legitim" kormányának szabályait; a propaganda szerint azért támogatta a magyar „nemesi köztársaságot", mivel az megfelelt az ország „alkotmányának" annak ellenére, hogy Franciaországban ugyanezt elvetné, mert az ott nem lenne legitim. Ezzel együtt a nemzetközi események, és a Rákóczi-szabadságharc történései összefüggtek. Olivier Chaline (Paris IV), évenként vázolva fel a szabadságharc nagy eseményeit, igyekezett egymással kapcsolatba hozni és a korabeli közép-európai események fényében bemutatni azokat: ez a terep sok-

szereplős, a Bourbon és a Habsburg uralkodón túl oda kell számítanunk a svéd királyt is, valamint az orosz uralkodót, aki ekkoriban kezd lassan feltűnni az európai sakktáblán. Szélesebb nézőpontból szemlélve R. Várkonyi Ágnes (ELTE) és Lucien Bély (Paris IV) előadásai annak a 18. század eleji hatalmi egyensúlynak a kialakulását mutatták be, amely azután a 18. század nagy részében irányította a nemzetközi kapcsolatokat. A század eleji háborúk ugyanis a 17. század végére jellemző harcok sorába illeszkedtek. 1715 körül a helyzet stabilizálódni látszik, és az európai nemzetközi kapcsolatokat – Lucien Bély kifejezésével élve – valamiféle „lakkréteg lepi be": egyes országok (például Savoya és Magyarország) eltűnnek a térképről, megerősödik a (Rákóczi-felkelés után stabilizálódott) osztrák hatalom, kialakulnak a poroszországi és oroszországi nagyhatalmak. Nemzetközi szempontból a 18. század eleje, és így a Rákóczi-szabadságharc is, egy korszak végét jelzik. Másfelől, Tóth Ferenc (Szombathely) a 18. századi francia–magyar kapcsolatokról szóló expozéjában hangsúlyozta, hogy a szatmári béke után kialakult *status quo*-t később nem vizsgálta felül. A francia külpolitika ugyanis nem igazán mutatott többé érdeklődést Magyarország iránt, amelyet immár a Habsburg Birodalom részének tekintett. Az európai helyzet bemutatását jól kiegészítették azok az előadások, amelyek elsősorban a helyi problémákat mutatták be. Jean Nouizille az igen jelentős hullámokban érkező szerbek Dél-Magyarország erőegyensúlyában játszott szerepét mutatta be. Daniel Tollet a szintén erős mozgolódással jellemezhető lengyel helyzet bemutatására törekedett, hangsúlyozva a lengyel politikai rendszer működését és azt, hogy ez milyen érdeklődést váltott ki az erdélyi fejedelemből. Végül Kalmár János (ELTE) szólt Erdély a radstatti szerződésekben elfoglalt (igen szerény) helyéről.

A Rákóczi-szabadságharc európai kontextusának bemutatása után a korabeli Magyarországról szóltak az előadások. A politikai és a közigazgatási intézményeket (az Országgyűlésekről, amelyek közül az 1687. évit Jean Bérenger és P. Roy (Paris IV.), valamint a történelmi vármegyéket) mutatta be; az egyház történetét Marie-Madelaine de Cervins vázolta nagy vonalakban, hogy rávilágítson arra a vallási toleranciára, amely Rákóczi gondolkodását vezérelte. Köpeczi

Béla üdvözölte és gazdagodásként, illetve a francia történetírás újdonságaként jellemezte a francia történészek a modern Magyarország politikai és közigazgatási berendezkedése iránti érdeklődését.

Végül három előadás Rákóczi személyét, illetve eszméinek utóéletét állította a középpontba. Három, egymástól teljesen eltérő, és mégis egymást kiegészítő aspektust ismerhetett meg a hallgatóság. Két nézőpont az erdélyi fejedelem személyét vizsgálta: Rákóczi irodalmi életművét (Kovács Ilona), a herceg és családja életét, párizsi száműzetésüket (Bernard Le Calloch'). A Rákóczi-szabadságharc és eszméinek utóéletéről Kecskeméti Károly szólt, akinek előadása egyszerre idézte fel a szabadságharcot vezető eszmék 18. századi „földalatti" túlélését, valamint a Rákóczi-mítosz által gerjesztett későbbi vitákat (azokat, amelyek Szekfű Gyula könyve kapcsán robbantak ki).

Ez a tudományos konferencia lehetőséget biztosított a francia és magyar történészeknek ahhoz, hogy számot adjanak a 18. századi Magyarországgal kapcsolatos különböző kutatásaikról. Talán ellentmondásnak tűnik, de a Rákóczi-szabadságharcról megemlékező konferencia egyáltalán nem idézte fel a kérdés katonai oldalát. Ez azonban a többi megközelítésnek kedvezett, amelyek hasonlóan gazdagnak és kimeríthetetlennek bizonyultak.

(Szőkefalvi-Nagy Eszter fordítása)

Vesztróczy Zsolt

Szepesi bányavárosok

Gergely Ernő: A szepesi bányavidék. Régi magyarországi bányavárosok. Budapest, Napvilág, 2002.

Az elmúlt évtizedek hazai és határon túli magyar történetírása sajnos meglehetősen kevés figyelmet szentelt a történelmi Magyarország azon területeinek, amelyek a második világháború vége óta már nem rendelkeznek számottevő magyar lakossággal. Bár ezek a hiányosságok még mindig nagyok, a kedvezőtlen tendencia az utóbbi időben, úgy tűnik, kezd megfordulni. Ezt a változást jelzi *A régi magyarországi bányavárosok* című sorozat újabb kötete is, mely a szepesi bányavárosok múltján keresztül, de nemcsak bányászati szempontból mutatja be egy elfelejtett régió, a Szepesség egykori életét, amely valamikor a magyar irodalom olyan nagyságait ihlette meg, mint Jókai Mór, Jósika Miklós, Mikszáth Kálmán, vagy Krúdy Gyula.

A Szepességet bemutató történeti és helytörténeti irodalom több évszázados múltra tekint vissza, de az igazán komoly feltáró munkát 1883-tól, a Szepes megyei Történelmi Társulat megalakulásától végeztek. Bár a kutatómunka az első világháborút követően nem szakadt meg, de 1920 után lényeges hangsúlybeli eltolódás következett be. A trianoni Magyarországon megjelenő kiadványok esetében ugyanis a régiót bemutató honismereti jellegű munkák és az itt élő szepesiek visszaemlékezései kerültek előtérbe, ami egyfajta szakmai visszalépést jelentett a korábbiakhoz képest, ráadásul a második világháborút követően ez a tevékenység hosszú évtizedekre meg is szakadt.

A *Szepesi bányavidék* című mű a helytörténeti tradíciókat folytató, korabeli metszetekkel és fényképekkel gazdagon illusztrált kiadvány. A szerző történeti, néprajzi és kulturális, művészeti szempontból is jellemzi a régiót, ám a legnagyobb teret a bányászat múltjának és a Szepesség történetének szenteli, amelyeket csaknem azonos súllyal tárgyal

A korábban nagyrészt lakatlan Szepességet a 12. század közepétől kezdték benépesíteni az ide költöző németek. A betelepülést az uralkodó és a helyi nemesi családok szorgalmazták, de jöttek ide olaszok, lengyelek és ukránok is. A szász telepesek az akkor még jórészt lakatlan megyét különféle kiváltságok fejében tették lakhatóvá, ezért eleve kedvezőbb jogi és anyagi helyzetből indultak, mint a jobbágyok. Soltészteleplüléseknek nevezett lakhelyeik egyfajta köztes helyzetben voltak jobbágyfalvak és a szabad királyi városok között, ezért minden esélyük megvolt a felemelkedésre, ami alig egy évszázad alatt be is következett. A városok előbb egyházi szövetséget kötöttek, majd 1271-ben V. István *Provincia Saxonum de Scepus* néven egy huszonnégy településből álló autonóm kerületet hozott létre, amelyek közül a legjelentősebbek Lőcse, Késmárk, Igló, Szepesszombat és Poprád voltak. A terület a továbbiakban már közvetlenül a király alá tartozott, és választott tisztviselő, a *Landgraf* irányította több más, tisztségviselővel és testülettel együtt. Bíráskodásuk a szász törvénykönyv, a *Sachsenspiegel* vagy más néven a *Zipser Willkühr* alapján történt. A privilégiumokért cserébe mindössze földadóval tartoztak az uralkodónak, háború idején pedig ötven lándzsást voltak kötelesek kiállítani, de ezen felül minden más kötelezettség alól mentesültek. A támogatás fejében a szepesi városok a mindenkori törvényes uralkodó mellé álltak a különféle belviszályok idején, így privilégiumaik megerősítése mellett további kiváltságokkal is gazdagodtak.

Nemcsak a szepesi, hanem a közép-európai történelemnek is rendkívül érdekes, lényegében elfelejtett eseménye a Lengyelországnak az elzálogosított tizenhat város története, erre – egy rövid fejezet erejéig – a szerző is kitér. Luxemburgi Zsigmond 1412-ben tizenhat szepesi települést adott zálogba a lengyel királynak, hogy pénzt szerezzen Velence elleni háborújához. Ez a szerződés megbontotta a szepesi városok politikai egységét, így a szász egyetem magyar oldalon maradt városainak súlya olyan mértékben csökkent, hogy egy évszázadon belül kiváltságaikat elveszítve jobbágyfalvakká süllyedtek. Ezzel szemben a zálogba adott településeket a lengyel királyok sorozatosan megvédték a föléjük rendelt helytartó, a *sztaroszta* túlkapásaival szemben, így közjogi helyzetük változatlan maradt. A

16. század végén a Lubomirsky-család kapta meg örökös jogon ezt a tisztséget, ez pedig mélyreható változást hozott a zálogbirtok életében. Az anarchiába süllyedő Lengyelországban az uralkodók már nem tudtak kellő erővel fellépni az elzálogosított szepesi városok védelmében, így ezek élete a továbbiakban folyamatos küzdelmet jelentett a lesüllyedés ellen, és ez a veszély csak a 18. század közepén, a család kihalásával szűnt meg. Az évszázadok folyamán több sikertelen kísérlet is történt a zálogbirtok visszaváltására, de csak Lengyelország első felosztásakor, 1772-ben került vissza Magyarországhoz, noha Mária Terézia csapatai már 1769-ben megszállták ezt a területet. A tizenhat város a visszacsatolás után is külön kerületet alkotott, és csak 1876-ban jött létre az egységes Szepes megye, amely 1918-ban túlnyomórészt Csehszlovákiához, kisebb részben pedig Lengyelországhoz került. A szerző a Szepesség történetét a kezdetektől fogva az első világháborúig mutatja be, bár ezen belül 12. század közepétől a 18. század végéig tartó időszakon van a hangsúly, a 19. század eseményei azonban – egy-egy kivételtől eltekintve (az 1849. február 2-án lezajlott iglói csata, a branyiszkói áttörés stb.) – csak érintőlegesen szerepelnek.

A könyv másik nagy erénye, hogy részletesen bemutatja a szepesi német lakosságot. Az itt élő szászokat, a *német magyarok*nak is nevezett cipszerek a megbízhatóság, a munkaszeretet, a józanság, és a hazaszeretet szinonimáinak számítottak, az innen származó szakemberek pedig rendkívül keresettek voltak országszerte. A cipszerek, német nemzetiségük ellenére is a kuruc időktől kezdve részt vettek az ország függetlenségéért folytatott küzdelmekben, szoros kapcsolatuk a magyarokkal pedig egészen a második világháború végéig fennmaradt. A szerző a szepesi szász népszokásokat, lakóépületeket, szakrális emlékeket, életmódot, ünnepeket, öltözködést, táplálkozást, magánéleti- és népszokásokat, folklórt, valamint a helyi német irodalmat is bemutatja, ami ismét egyfajta unikumnak számít az elmúlt évtizedekben megjelent szakmunkákhoz képest. Ugyanakkor komoly hiányosságnak tekinthető, hogy ez az ismertetés a szepesi régióban élő más népekre nem terjed ki, holott az évszázadok során, a cipszereken kívül lengyelek, magyarok, szlovákok vagy ruténok is éltek itt különböző létszámban.

A különféle ásványkincsben is gazdag (vas, kén, ezüst, réz, higany stb.) Szepesség a középkori Magyarország egyik legfejlettebb régiójának számított, amit ipara és kereskedelme mellett elsősorban bányászatának köszönhetett. A szepesi települések a bányaügyek terén is autonómiát élveztek, néhányuk pedig az idők folyamán, felső-magyarországi bányavárosok néven, külön kerületbe tömörült, bár ezek többségükben a 16. század folyamán földesúri befolyás alá kerültek. A régió hanyatlása a 18. században kezdődött, amikor Lengyelország felosztása miatt a hagyományos piacok jó része elveszett, és ezt a törést a térség többé nem tudta kiheverni. A helyzetet tovább rontotta a veszteséges termelés, és a megfelelő közlekedés hiánya, bár a Kassa-Oderberg vasút megnyitása (1872) ismét bekapcsolta a régió egy részét a gazdasági élet vérkeringésébe. A szerző a szepesi bányászat történetén kívül külön kiemel néhány felső-magyarországi bányavárost is (Igló, Szomolnok- és Gölnicbánya), ahol a település múltját a helyi bányászat történetbe ágyazza. Ugyanakkor kétségekre ad okot az a tény, hogy ebben a felsorolásban Lőcse és Késmárk is megtalálható, amelyek ugyan a Szepesség legismertebb városai voltak, ám nem tartoztak a kimondott bányásztelepülések közé. Az a megállapítás is vitatható, hogy a szepesi bányászat hanyatlásának oka a Bach-rendszer bányapolitikája volt, mert ez inkább csak felgyorsította a hanyatlást, amely már – éppen a Lengyelország felosztásának köszönhetően – a 18. század utolsó évtizedeiben megkezdődött. Ugyanakkor külön érdekessége a könyvnek az a bányászatról szóló kis antológia, amelyet a szerző a magyar költészet remekeiből állított össze.

A könyv a megannyi gótikus és reneszánsz emlékkel rendelkező Szepesség művészetét is részletesen ismerteti, több illusztrált példát hozva a szakrális és a világi építészet, a festészet, valamint az iparművészet remekeire, amelyekből hazákban, éppen a török idők pusztításainak köszönhetően, sajnos csak elvétve maradt meg valami.

A *Szepesi bányavárosok* című mű hiánypótló jellege és sokoldalúsága miatt rendkívüli jelentőséggel bír, hiszen hosszú idő óta először jut el a szélesebb olvasóközönséghez ilyen típusú, a régió történetét, művészetét, gazdasági életét stb. bemutató kiadvány.

G. Kovács László

A hosszúra nyúlt évtized

Bemutatkozik a budapesti Szlovák Intézet

Valószínűleg nem túlzunk, ha úgy véljük, hogy a Rákóczi út 15-ös számú házában található Szlovák Intézet az 1989–1990. évi rendszerváltozás óta eltelt időszakban a budapesti – és bizonyos értelemben a magyarországi – kulturális élet egyik fontos, igencsak jó nevű központjává vált. Ezekben az években számos olyan rendezvénynek adott otthont, amelyek nem csupán a Szlovákia (adott esetben Csehszlovákia) iránt különböző okokból érdeklődő publikumot, és a magyarországi szlovákság képviselőit vonzották az intézet patinás és elegáns épületébe, hanem számos olyan embert is, akik semmilyen szállal nem kötődtek az országhoz és lakóihoz, „csak" a megismerés vágya, a találkozások lehetősége csábította őket oda. Több érv szól amellett, hogy a szóban forgó időszakot fénykorként aposztrofáljuk, egy pillanatig sem kisebbítve ezzel a szlovák (és a cseh) kultúra korábban itt tevékenykedő reprezentánsainak érdemeit, és nem kételkedve abban, hogy az intézmény nemrég hivatalba lépett új vezetője és munkatársai jó eséllyel folytathatják az elmúlt évek sikersorozatát, vagy – kedvező körülmények esetén – még jobban megszilárdíthatják az intézet pozícióit.

A Szlovák Intézet múltja az 1951. évbe nyúlik vissza, amikor Budapesten megalapították a Csehszlovák Köztársaság (1960-tól Csehszlovák Szocialista Köztársaság, 1990–1992 között Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság) Kulturális és Tájékoztató Központját, amely az országban érvényre jutó politikai irányvonaltól és a magyar-csehszlovák kapcsolatok alakulásától függően időnként nagy figyelemnek örvendő, máskor nem túlzottan népszerű intézménye lett a főváros kulturális életének. Mint ismeretes, a hatvanas évek Csehszlovákiájában a pártállam egyébként csüggesztően vaskalapos és korlátolt vezetése részint tétovasága és óvatlansága, részint a párt „felvilágosultabb", bizonyos reformokra törekvő képviselőinek elnéző magatartása okán mind nagyobb teret engedett a kultúra területén végbemenő liberalizálódásnak, amely a politikai, a társadalmi és a gazdasági életben végbemenő folyamatoknak (is) köszönhetően az

1968-as esztendő nagyszabású, számos tekintetben imponáló, ám eleve kudarcra ítélt demokratizálási kísérletébe torkollott. Az „emberarcú szocializmus" ügyének bukása után a Gustáv Husák nevével fémjelzett „normalizációs" rezsim húsz éve következett, és ebben az időben jószerivel már csak emlékezni lehetett a hatvanas évek felszabadultabb légkörére, az akkori sikerekre és reményekre: a szovjet tankok segítségével hatalomra jutott dogmatikus és szervilis pártvezetés a társadalmi élet minden területén az általa képviselt neosztálinista szellemiséget juttatta érvényre. Mindezek a változások természetesen a budapesti kulturális intézet tevékenységében is kifejezésre jutottak: a hatvanas évek vonzó lehetőségei – többek között a cseh és szlovák film új hullámának, a képzőművészetben teret nyert korszerű törekvéseknek a bemutatása – beszűkültek, helyettük a propagandisztikus célzatú, a csehszlovákiai látszatvalóságot, és a Csehszlovákia és Magyarország közötti látszatbarátságot népszerűsítő, a vélt és valós politikai érdekeket kiszolgáló rendezvények kerültek előtérbe, ami azonban – szerencsére – sosem jelentette azt, hogy a csehszlovák kulturális központ ne közvetített volna valós értékeket is, ne lettek volna fontos és emlékezetes rendezvényei.

Emlékezetes tény, hogy Csehszlovákia Kommunista Pártjának a vezetői még a nyolcvanas évek végén, a szocialista táboron belüli bomlás kiszélesedő folyamatainak időszakában sem akartak szembesülni a közelgő véget előrejelző válságjelenségekkel, ellenben csökönyösen ragaszkodtak a fennálló rend megőrzéséhez, és ezt az áldatlan helyzetet csak a rendszer 1989 novemberében bekövetkezett zajos összeomlása változtatta meg. A rendszerváltozást megelőző időszakban a csehszlovák kulturális központ tevékenységére a tanácstalanság, a kívánatos intellektuális színvonal és erkölcsi hitelesség hiánya nyomta rá a bélyegét. Nyilvánvaló volt, hogy a stagnálás állapotába jutott intézmény megújításához mélyreható változásokra volna szükség. (Itt jegyezzük meg, hogy egy fontos változásra viszont épp a sorsdöntő 1989. esztendő telén került sor, a kulturális központ az addigi Andrássy úti székházból ekkor költözött át a Rákóczi útra.)

Az 1989 végén megindult társadalmi átalakulás folyamatának természetes és messzemenően kívánatos következménye volt az al-

kalmatlannak bizonyult, diszkreditálódott tisztségviselők visszahívása. Sajnálatos, de tény, hogy Csehszlovákiában is sokan átmentették magukat az immár kapitalista jövőbe, ám a budapesti csehszlovák központ vezetőségének ez nem sikerült. A kívánatos változások – eleinte lassabban, némileg bizonytalanul – már 1989 decemberében megkezdődtek, aminek csalhatatlan jele volt, hogy egy, a Csehszlovákiában végbement események kapcsán lezajlott tanácskozáson felszólalt a kommunista rezsim esküdt ellenségei között számon tartott, kétszer is bebörtönzött magyar polgárjogi harcos, Duray Miklós, a Pozsonyból érkezett vendégek között pedig olyan emberek bukkantak fel, akik a „bársonyos forradalom" hideg, hózáporos estéit a város főterén felállított tribünön töltötték, szónoklataikkal, olykor csak jelenlétükkel bátorítva a diktatúra ellen tüntető tömeget.

A történelmi fordulópont az intézmény életében is korszakváltást jelentett. Az „új idők" közeledtének egyértelmű jele volt, hogy a prágai illetékesek1990 márciusában az ismert műfordítót és irodalomkritikust, a magyar szépprózа avatott tolmácsaként számon tartott dr. Karol Wlachovskýt nevezték ki a központ igazgatójává, aki az egyik legsikeresebb szlovákiai könyvkiadó, a *Tatran* igazgatói posztjának mondott búcsút a budapesti misszió kedvéért. Hivatalát az ilyenkor szokásos előkészületek után végül októberben foglalta el. Mint utóbb bevallotta, elképzelni sem tudta volna, hogy négy, esetleg öt évnél hosszabb időt tölthetne az intézmény élén. Az eredetileg kilátásba helyezett szolgálati idő azonban alaposabban meghosszabbodott: négy hónap híján tíz év lett belőle. Ez persze korántsem volt egyszerű és egyenes vonalú történet...

Az új igazgató a rá jellemző lendülettel és elszántsággal, mindenekelőtt pedig határozott elképzelésekkel látott munkához. Csehszlovákia budapesti kulturális intézete néhány hónap alatt ismert és jó nevű értelmiségi műhellyé, ugyanakkor rendezvényeivel népes publikumot vonzó találkozóhellyé vált. A siker összetevői között a fentebb említetteken kívül alapvető szerepet játszott, hogy Wlachovský a bölcsész-értelmiségiekhez kapcsolódó sztereotípiákra rácáfolva elsőrangú szervezőnek, nem mindennapi gyakorlati érzékkel megáldott menedzsernek bizonyult, aki nagyszerűen tudta kamatoztatni a hetvenes és a nyolcvanas évek folyamán műfordítóként kialakított

magyarországi kapcsolatrendszerét. Az igazgató jó érzékkel ismerte fel, hogy a cseh és szlovák kultúra értékeinek közvetítésén kívül egy másik fontos lehetőség is kínálkozik az intézmény számára: a magyarországi és a csehszlovákiai szellemi élet reprezentánsai között kibontakozó dialógus fórumává válhat, és fontos szerephez juthat a véleménycsere, és – ha lehetséges – a kölcsönös megértés elősegítésében. A Szlovák Intézet messzemenően élt ezzel a lehetőséggel: vendégei – némi túlzással élve – szinte egymásnak adták a kilincset; a tanácsterem asztalánál vagy a nagyterem pódiumán mind gyakrabban felbukkanó írók, történészek, társadalomkutatók, publicisták, tanáremberek, közéleti személyiségek eszmecseréi széles körű visszhangot váltottak ki, és számos embert döbbentettek rá arra, hogy az 1989 előtti kötelező „internacionalizmus" álnok és képmutató gyakorlata milyen károkat okozott a magyar-cseh, és legkivált a magyar-szlovák kapcsolatoknak. (Más nemzetek és országok viszonyáról most nem is beszélve...) Tabukkal, legendákkal, mítoszokkal és féligazságokkal kellett szembenézni, kölcsönös sérelmeket, magányosan viselt fájdalmakat, máig elevenen ható traumákat kellett kibeszélni mindkét oldalon; Trianonról, a szlovákságot sújtó „ezeréves elnyomásról", halódó magyarországi szlovák és hátrányos helyzetű szlovákiai magyar kisebbségről, áttelepítésről és asszimilációról, vélt vagy valós küldetésekről és nacionalizmusokról folyt a vita: olykor érzelmek és indulatok feszültek egymásnak, de több volt a békéltető hang, a logikus okfejtés és a józan belátás. A termékeny párbeszédre azonban a nagypolitika történései, az országokon belüli politikai küzdelmek vetettek árnyékot: az 1992-es év nyári és őszi hónapjai már Csehszlovákia közelgő széthullásának a jegyében teltek, 1993. január 1-jétől pedig az intézet jellege erősen megváltozott: immár „csak" a szlovák kultúrát kellett reprezentálnia és népszerűsítenie. (A cseh kultúra képviseletének a feladatát az ország nagykövetsége mellett később létrehozott Cseh Centrum látta és látja el.) Az immár Szlovák Intézetként tényked kulturális központ helyzete sok tekintetben más lett: lényegesen megváltozott személyi és pénzügyi feltételekkel, a két ország kiélesedő vitáinak kedvezőtlen légkörében, egy konfrontatív irányvonalú és nacionalista befolyásoltságú kormányzat gondjaira bízva folytatta a megkezdett munkát: irodalmi estek, kiállí-

tások, koncertek újabb és újabb sorozatával bizonyítva, hogy a szellem, a művészet értékei mindenfajta politikai kurzustól és áldatlan vitától függetlenül – vagy éppenséggel azok ellenében – a kölcsönös megismerés és közeledés legfontosabb tényezői maradnak. Az intézet számára Magyarországon és Szlovákiában is megbízható és kiterjedt hátországot kiépítő igazgató továbbra is a magyar-szlovák párbeszéd folytatására, és – ha lehet – elmélyítésére törekedett, de a polgárokat végletesen megosztó, országát az izolacionizmus tévútjára terelő Vladimír Mečiar miniszterelnökségének időszaka nem kedvezett szándékainak. A függetlenné lett Szlovákia kultúrpolitikájának irányítói többé-kevésbé tisztában voltak annak a szerepnek a fontosságával, amelyet Wlachovský Magyarországon betölt, igyekeztek is őt megnyerni maguknak, végül azonban győzött a nacionalista elfogultság és a szűklátókörűség, így a gyanúsan magyarbarátnak, következésképp nem megbízható szlováknak talált igazgatót 1996-ban visszahívták.

Aligha meglepő, hogy a politikai motivációjú döntés az értékközvetítés és a magyar-szlovák párbeszéd ügyének is súlyos károkat okozott. Wlachovský távozása után az intézet rangos értelmiségiekből álló „holdudvara" szétszéledt, a rendezvények száma és vonzereje csökkent, a korábban megszerzett hírnév erősen megkopott. Nincs okunk kétségbevonni az őt követő két vezető egyéni szándékainak tisztességét, de tényként kell leszögeznünk, hogy a Szlovák Intézet tevékenységére 1996-tól a tétovaság, a nagyívű és széles tömegeket vonzó koncepciók, a korábbi évekre jellemző dinamizmus és invenció hiánya nyomta rá a bélyegét, de az intézmény fenntartói a jelek szerint nem nagyon bánkódtak amiatt, hogy a Rákóczi út 15. alatti ház nem maradt meg az előző időszakban nagy lendülettel kibontakozó dialógus állandó fórumának.

A kedvezőtlen helyzet megváltoztatásának feltételeit a Mečiarékkal szemben egy táborba tömörült jobboldal 1998 őszén kivívott választási győzelme teremtette meg. A Szlovák Intézet sorsa, jövője iránt érdeklődő emberek előbb csak meg nem erősített bizalmas értesülésként, majd tényként adták tovább egymásnak a hírt: az időközben a Pázmány Péter Katolikus Egyetem szlavisztikai tanszékének

oktatójává lett Wlachovský visszatér. Erre az eseményre hosszúra nyúlt bürokratikus huzavona után 1999 júliusában került sor.

A régi-új igazgató megjelenése nagy várakozást keltett, a Szlovákia iránt érdeklődő közönség figyelme ismét az intézet felé fordult. Okkal. Wlachovský ugyanis rövid idő alatt dinamizálta az ott folyó munkát, és elérte, hogy a Szlovákiából meghívott rangos vendégek mellett a magyarországi szellemi élet számos prominens képviselője is el-eljárjon a feltűnően megszaporodott rendezvényekre. A közönség örömmel látta viszont a korábbi évekből ismert kutatókat, tollforgatókat, közéleti szereplőket, a folytatás azonban nem jelentett változatlanságot. A megszakadt párbeszéd felújítása mellett az igazgató még nagyobb hangsúlyt fektetett a (cseh)szlovák–magyar történelmi kapcsolatok vitatott mozzanatainak a tisztázására, és legalább ugyanilyen fontosnak tartotta a szlovák történelem ellentmondásosan megítélt főszereplőinek a bemutatását, sorsfordító eseményeinek a megvilágítását. A VIII. kerületi szlovák önkormányzattal együtt rendezett történelmi vitaestek bármely szabadegyetemmel felértek, és csak sajnálni lehet, hogy az elhangzottakat csupán a résztvevők emlékezete és néhány töredékes feljegyzés őrzi.

A történettudomány mellett a filmművészet is meghatározó szerepet játszott a Szlovák Intézet tevékenységében. A nézők éveken keresztül rendszeresen alkalmuk nyílt a filmtörténet részét képező, illetve a jelenkori szlovák filmgyártást reprezentáló alkotások megismerésére; a nagy szakértelemmel összeállított tematikus sorozatok (gyermek- és ifjúsági filmek, klasszikus irodalmi művek adaptációi stb.) révén a publikum átfogó képet kapott a nemzetközi viszonylatban is magas színvonalat képviselő szlovák film történetéről. Sajnálatos módon ezzel a lehetőséggel viszonylag kevesen éltek, holott a potenciális közönség (a szlovák általános és középiskolai diákjai, egyetemisták, a főváros és környékének szlovák lakói, a Budapesten szép számmal fellelhető filmbarátok) jelen volt. A szlovák filmművészet viszonylagos ismeretlenségének a leküzdése változatlanul a jövő feladatai között szerepel.

Ugyancsak közönségvonzó és sikeres rendezvényeknek bizonyultak a pozsonyi székhelyű, de legalábbis közép-európai hatósugarú, a cseh, szlovák és magyar kultúra közötti értékcserében hosszú évek

óta nélkülözhetetlen *Kalligram Kiadó* könyvbemutató estjei, amelyeken többnyire ismert magyar írók, irodalomkritikusok és társadalomtudósok ajánlották a közönség figyelmébe az olykor „csak" egy szakmai közösséghez, máskor a széles nyilvánossághoz szóló, intellektuális és művészi tekintetben is egyenletesen magas színvonalú műveket. (A Szlovák Intézetben megtartott könyvbemutatók hagyományát már az 1996-ig tartó időszakban megalapozták, de Wlachovský visszahívása után más kezdeményezésekhez hasonlóan ez is megszakadt.)

Az intézet az egyre kedvezőtlenebb anyagi feltételek dacára, és a munkatársak rendkívül alacsony létszámának a problémájával küszködve is imponáló eredményeket ért el, ami elképzelhetetlen lett volna az ismét fáradhatatlan és leleményes szervezőnek bizonyult igazgató, valamint becsülettel helytálló kis csapata odaadása nélkül. Fontos megjegyezni, hogy a Szlovák Intézet működési területét – természetesen – nem csupán Budapest jelentette, hanem az egész ország. Ezt a tényt egy nemrég megjelent interjújában Karol Wlachovský is kiemelte, amikor hivatali idejének tíz évére visszapillantva megállapította: *„Ezen idő alatt a Rákóczi út 15. szám alatti intézmény nagyjából háromezer különböző rendezvényt szervezett a magyar és az itteni szlovák közönség számára, s korántsem csak Budapesten, hanem az ország valamennyi vidékén, Vásárosnaménytól Körmendig, és Gyulától Sopronig."*

A „Wlachovský-korszak" 2003. július 31-én lezárult, és ilyenkor önkéntelenül adódik a kérdés: mi marad meg a fentebb említett tíz év munkájának eredményeiből? Mindenekelőtt talán a jó név, amelynek láttán-hallatán az érdeklődő közönség az elkövetkező időszakban is bizalommal fordul a Szlovák Intézet felé. Remélhetőleg a jövőben is ösztönző erejűnek bizonyul az a tapasztalat, hogy a szlovák kultúra számos felfedezésre érdemes, sőt felfedezendő értékkel bír, és a vállvonogató lekicsinylést semmi sem indokolja. Remélhetőleg továbbra is hatni fog az a felismerés, hogy a nézetkülönbségek, a történelmi eredetű negatív sztereotípiák és érzelmek ellenére is lehetséges a magyarok és a szlovákok közötti korrekt és termékeny párbeszéd. Minden bizonnyal tovább él az izgalmas viták, felfedezésszámba menő kiállítások, felemelő ünnepségek, gasztronómiai örömünnepek emléke – és a nem mindennapi találkozásoké: Göncz Árpáddal, Mé-

szöly Miklóssal, Grendel Lajossal, Esterházy Péterrel, Nádas Péterrel, Márton Lászlóval, Szigeti Lászlóval, Tőzsér Árpáddal, Tóth Lászlóval, szlovák részről Vladimír Mináčcsal, Ladislav Ballekkel, Vojtech Kondróttal, Dušan Kováčcsal, Ľubomír Liptákkal, Milan Kňažkóval – és hogy is lehetne elfelejteni azokat a pillanatokat, amikor Mádl Ferenc köztársasági elnök vagy Paskai László bíboros gyújtotta meg az első adventi gyertyát?

Mozgalmas és tartalmas évek voltak, a szellemi gazdagodás évei, olyanok, amelyek folytatást kívánnak.

A budapesti Szlovák Intézet elérhetőségei

Igazgató:	Milan Resutík
Cím:	1088 Budapest Rákóczi út 15.
Telefonszám:	(36-1)-318-1522; (36-1)-266-1166
Faxszám:	(36-1)-338-2592
E-mail cím:	sibp@axelero.hu

SZERKESZTŐSÉGI KÖZLEMÉNYEK

A *Sic Itur ad Astra* szerkesztői a folyóiratban publikálni szándékozó szerzőktől a következőket kérik:

1. A publikálni kívánt tanulmány, recenzió, könyvismertetés stb. két kinyomtatott példányát juttassák el a szerkesztőkhöz.

2. A szerkesztőkkel való egyeztetés után egy floppy lemezen küldjék el az anyagot, figyelembe véve az alábbiakat:
– a dolgozatot lehetőség szerint ne, vagy csak nagyon kis mértékben szerkesszék meg,
– a dolgozatban Times New Roman CE (vagy H-Times New Roman) betűtípust használjanak,
– a keresztneveket ne rövidítsék, kivéve azoknál a szerzőknél (például E. H. Carr), akik maguk sem tüntetik fel munkáikban,
– folyamatos számozással készítsék el a dolgozat végére kerülő jegyzeteket,
– egységes jegyzetelési rendszert kövessenek, a szerkesztők által megadott sablon alapján.
– kérjük, hogy a szakmunkákra mindig eredeti nyelven hivatkozzanak, ellenkező esetben jelöljék meg a munka fordítóját.

3. A *Sic Itur ad Astra* által támogatott módszer az ún. szerző–évszám jegyzetelés. Eszerint a jegyzetekben csak az említett két adat jelenik meg, a teljes le-írást pedig a bibliográfia tartalmazza. Az oldalszám után nem szükséges „o." vagy „p." betűt tenni.

pl. *a jegyzetben:* RÁNKI, 1981. 55.
irodalomjegyzékben:

RÁNKI
1981 RÁNKI György: *Gazdaság és külpolitika*. Budapest, Magvető, 1981.
1988 RÁNKI György: *A Harmadik Birodalom árnyékában*. Budapest, Magvető, 1988.

Ez alól egyetlen kivételt a levéltári források jelentenek, melyekre a következőképpen hivatkozunk a jegyzetekben:

A forrás címe, [levél esetén: X levele Y-nak (Keltezés helye, időpontja.)] Levéltári jelzet.

A *Sic Itur ad Astra* által támogatott bibliográfiai leírás:

a, hivatkozás *egy* szerző munkájára
RÖVIDÍTÉS
Kiadási év SZERZŐ: *A könyv címe* [kurziválva]. Kötet száma. Kiadás száma. Kiadás helye, kiadó, kiadási év. (*Sorozatcím* sorozati szám)

pl.: **KÖRÖSÉNYI**
1993 KÖRÖSÉNYI András: *Pártok és pártrendszerek.* Budapest, Századvég, 1993.

KOSÁRY
1994 KOSÁRY Domokos: *A Görgey-kérdés története.* 2. köt. Budapest, Osiris – Századvég, 1994.

megjegyzés: A szerzőknek mindig csak a vezetéknevét kell kiskapitálissal kiemelni.

b, hivatkozás *egy* szerkesztő által összeállított munkára:
RÖVIDÍTÉS
Kiadási év *A könyv címe* [kurziválva]. Szerk.: NÉV. Kiadás helye, kiadó, kiadási év.

pl.: **RICHTER**
1990 *Ellenzéki kerekasztal – portrévázlatok –.* Szerk.: RICHTER Anna. H. n., Ötlet, 1990.

MEZEY
1996 *Magyar alkotmánytörténet.* Szerk.: MEZEY Barna. 2. kiad. Budapest, Osiris, 1996.

megjegyzés: Amennyiben egy adat nincs feltüntetve a könyvben, a szerzők használják a h. n. (helymegjelölés nélkül), é. n. (év nélkül), k. n. (kiadó nélkül) stb. rövidítéseket a hiány jelzésére. A „szerk.:" rövidítést mindig a kötet nyelvén kell megadni.

c, hivatkozás egy tanulmánykötetben megjelent írásra:

RÖVIDÍTÉS

Kiadási év A TANULMÁNY SZERZŐJE: A tanulmány címe. In: *A tanulmánykötet címe* [kurziválva]. Szerk.: A SZERKESZTŐ NEVE. Kiadás helye, kiadó, kiadás éve. (*Sorozatcím*, sorozati szám.) Oldalszám.

pl.: **OWEN**

1993 OWEN, Bernard: A szavazási mód hatásai és a kelet-európai választások. In: *A többpártrendszerek kialakulása Kelet-Közép-Európában 1989–1992*. Szerk.: BIHARI Mihály. [Budapest], Kossuth, 1993. 43–45.

LOMAX

1998 LOMAX, Bill: A tranzitológia válsága. A kelet-európai változások és a tranzitológia elmélet. In: *Rendszerváltás és társadalomkritika. Tanulmányok a kelet-európai átalakulás történetéből*. Szerk.: KRAUSZ Tamás. Budapest, Napvilág, 1998. 307–308.

megjegyzés: Amennyiben egy, a könyvben fel nem tüntetett adatot ki lehet deríteni máshonnan, akkor [szögletes zárójellel] célszerű azt jelezni.

d, hivatkozás folyóiratban megjelenő tanulmányra:

RÖVIDÍTÉS

Megjelenési év SZERZŐ: A tanulmány címe. In: *A folyóirat címe*, évfolyam. (Megjelenési év) Megjelenési szám. Oldalszám.

pl.: **SZILÁGYI**

1978 SZILÁGYI Domokos: Az önismeret iskolája. In: *Korunk*, 37. (1978) 2. sz. 116–117.

ACZÉL

1998 ACZÉL Endre: A három (párt)vezér. In: *Mozgó Világ*, 24. (1998) 4. sz. 45–48.

megjegyzés: Amennyiben a lap folyamatosan számozza oldalait egy évfolyamon belül, a megjelenési számot nem szükséges feltüntetni.

e, hivatkozás napilapban megjelenő cikkre:

RÖVIDÍTÉS

Megjelenés éve SZERZŐ: A cikk címe. In: *A napilap címe*, évfolyam. (Megjelenési dátum) Megjelenési szám. Oldalszám.

pl.: **KUN**

1998 KUN Miklós: Sztálin árnyékában. „Pártutasításra nősültem..." In: *Magyar Nemzet*, 61. (1998. november 28.) 279. sz. 16.

CSAPODY

1999 CSAPODY Tamás: Alezredes a fegyelmi bírák előtt. In: *Magyar Hírlap*, 32. (1999. január 28.) 23. sz. 7.

megjegyzés: A bibliográfiákat célszerű forrásokra és feldolgozásokra osztani, minden esetben fel kell tüntetni a felhasznált levéltári állagokat is.

A bibliográfia elkészítéséhez további hasznos információkat nyújtanak:

GYURGYÁK János: *Szerkesztők és szerzők kézikönyve*. Budapest, Osiris, 1996. 121–149.

ECO, Umberto: *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* [Budapest], Gondolat – Kairosz, 1996.

Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267.

SZERZŐINK

Demmel József
Az ELTE másodéves, történelem szakos hallgatója.

Fundarek Anna
1998-ban végzett a pozsonyi Komenský Egyetemen, német és történelem szakon, jelenleg a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetben, a kora újkori és újkori részlegen dolgozik, a doktori disszertációját, amelyet Pálffy Pálról írt 2003 decemberében védi meg.

G. Kovács László
1984-ben végzett a pozsonyi Komenský Egyetemen, történelem szakon. Jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán, a Szlovák Intézetben tanít.

Galó Vilmos
A ELTE ötödéves, történelem szakos hallgatója.

Kollai István
Az ELTE ötödéves, történelem szakos, valamint a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem végzős hallgatója.

Medvecz Andrea
2002-ben végzett a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán (Beregszász) angol és történelem szakon. Jelenleg az ELT BTK-n, a Történettudományi Doktori Iskola Művelődéstörténeti Programjának másodéves doktorandusza.

Naményi Ildikó
Az ELTE V. éves történelem és IV. éves török szakos hallgatója.

Vajda Marie-Françoise
Agregée, az Université Paris IV első éves történelem szakos doktori képzésben résztvevő hallgatója.

Vesztróczy Zsolt
1990-ben végzett az ELTE BTK-n, történelem és orosz szakon. Jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, valamint az ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Doktori Iskolájának hallgatója.